Присвячую Джуді

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Він сміявся, задерши підборіддя Й трусячи ГОЛОВОЮ. Бог-Отець спалахував у його очах під сліпучим сонцем, що лилося крізь мальовані шибки вітражів і посувалося за його рухами, запалюючи неземним сяйвом лики Авраама, Ісаака й самого Бога-Отця. Сміявся до сліз, і сяйво мінилося в його очах райдужними колами, дугами, промінчиками.

Він тримав у руках макет вежі й, примруживши, вдивлявся в нього. Радість, радість...

— Я півжиття чекав цього дня!

Перед ним, по другий бік столика з макетом собору, стояв канцелярій; його бліде старече обличчя ледь маячіло в затінку.

— Не знаю, мілорде настоятелю, не знаю...

Він вдивлявся в макет вежі, що його Джослін міцно тримав обома руками. Голос його, тоненький, ніби виск кажана, зовсім губився в просторій, високій залі капітулу.

— Адже як подумати, що оця дерев'яна цяцька... яка вона завдовжки?

— Вісімнадцять дюймів, мілорде канцелярію.

— Вісімнадцять дюймів. Атож. Саме так. Але ж насправді це буде споруда з каменю, дерева й заліза...

— Чотириста футів заввишки.

Тримаючи руки біля грудей, канцелярій вийшов із затінку і повів поглядом довкола себе. Тоді звів очі до стелі. Джослін скоса ласкаво дивився на нього.

— Підвалини... Я знаю. Але покладімось на бога.

Канцелярій нарешті знайшов те, чого шукав поглядом: він згадав.

— Ах, так...

І в старечій заклопотаності, човгаючи ногами по кам'яних плитах, рушив до дверей. Вийшов, а за ним у повітрі зависло нагадування.

— А, звичайно. Утреня.

Джослін, не зрушивши з місця, пустив услід йому стрілу ласкавої думки: "Це моє місце, мій дім, моя ро-дина. Зараз він вийде з ризниці вслід за іншими й поверне ліворуч, як робив завжди; а потім спам'ятається й поверне праворуч, до приділу Пресвятої діви". І Джослін знов засміявся, задерши підборіддя, сповнений блаженної втіхи: "Я знаю їх усіх, знаю, що вони роблять і робитимуть, знаю, що вже зробили. За всі ці роки, поки я простував далі й далі, собор став ніби вбранням на моїх плечах".

Він урвав сміх і витер очі. Взяв білий шпиль і туго встромив його основу в чотирикутний отвір, прорізаний у старому макеті собору.

— Ось так!

Макет скидався на людину, що лежала горілиць. Не-фи — ніби складені разом ноги, трансепти обабіч — розкинуті руки. Хор — тулуб; а

приділ Пресвятої діви, де поки що мали правитись відправи,— голова. І ось тепер із самого серця будівлі стримів, підносився, рвався вгору його вінець, знак величі — новий шпиль. "Вони не знають,— подумав Джослін,— вони не можуть знати, поки я не розповім про своє видіння!" І, знов засміявшись радісно, він вийшов із зали капітулу на затоплене сонцем подвір'я, обведене аркадами. "Але я повинен пам'ятати, що шпиль — це ще не все! Я повинен, по змозі, робити далі те, що робив досі".

Він обійшов аркади, розхиляючи одну за одною Завіси, і опинився біля західних дверей собору. Обережно, щоб не бряжчати, підняв защіпку. Нахилив голову, входячи, і промовив подумки, як щоразу: "Підніміте, брами, верхи ваші!" К Та вже переступаючи поріг, зрозумів, що та обережність була зайва: собор уже сповнював гамір. Правда, звуки утрені, такі тихі, здрібнілі, що їх неначе можна було зібрати в одну жменю, долинали з приділу Пресвятої діви в другому кінці собору, крізь дощану переділку, обтягнену полотном. Інші звуки, ближчі, хоча й перемішані з відлунням у суцільний стугін, свідчили, що десь тут довбають лопатами та кайлами землю й камінь. Там гомоніли, щось наказували, часом голосно гукали, тягли по кам'яних плитах колоди, котили і впускали додолу тягарі, а доправивши до місця, важко гупали ними, і все це зливалось би в безладний ярмарковий гармидер, якби лункий простір собору не підхоплював їх і не змушував кружляти під склепіннями, наздоганяючи самих себе й дзвінкий хоровий спів і тягнучи без кінця все ту саму ноту. Ці звуки були такі нові для

1 Слова 8 23-го Давидового псалма.

Джосліна, що він заквапився до середини нефа, в затінок великих західних дверей, і там упав навколішки перед невидним звідти престолом; а потім підвівся й задивився.

Покліпав очима. Такого сонця він тут іще не бачив. Найматеріальнішою річчю в усьому нефі була не стінка 8 дощок та полотна, що розділяла собор надвоє по приступках перед хором, не два

ряди арок обіч нього й не мальовані надгробні плити та склепики під тими арками. Найматеріальнішим у ньому було світло. Воно ринуло крізь ряди вікоп південного бічного нефа, вогнем запалюючи барви вітражів, і рівною лавою променів скісно падало на основи колон, що підпирали арки з північного боку середнього нефа. І всім тим світляним стовпам та пругам надавала об'єму зависла в повітрі тонка пилюка. Джослін знову покліпав очима: ось тут, перед ними, порошинки кружляли одна круг одної або всі разом шугали вгору, ніби рій одноденок під подувом вітру. Трохи далі вони клубочилися хмарами, завивались вихорами, на мить зависали нерухомо, а в найдальших пругах та стовпах світла були вже тільки кольором — медово-жовтими смугами, що навскіс перетинали простір собору. Там, де однобарвне світло вливалось у середохрестя з південного трансепту, з півторастафутової височини, той мед згущувався в колону, і вона, пряма, ніби Авелів стовп, височіла над людьми, що ломами зривали там плити підлоги.

Він аж головою похитав у скрушному подиві перед цим сонячним світлом, таким матеріальним. "Якби не отой Авелів стовп, я подумав би, що ці світляні колони стоять прямовисно, а мій кам'яний корабель сів на мілину й нахилився набік..." — і Джослін ледь усміхнувся від думки, що людський розум усьому приписує закони, а сам обманюється легко, мов дитина, "Тепер, коли на бічних вівтарях не горять свічки, а перед очима в мене ота стінка з дощок та полотна, можна подумати, що я опинився в якомусь поганському храмі; а оті двоє з ломами на самій середині (коли вони підважують плиту й вивертають її, вона грюкає, падаючи, ніби в каменярні) схожі на жерців, що чинять якийсь заморський обряд... Господи, прости мені.

Вже півтораста років ми тчемо в цьому храмі розкішний візерунок хвали Господові. Все й далі буде таке, як було, тільки ще краще, розкішніше: той візерунок хвали нарешті довершиться. Треба вже йти молитися".

Та він усвідомив, що молитись іще не піде, навіть у цей великий день, день радості. І він голосно засміявся від тієї чистої радості, бо

знав, чому ще не піде, знав, як здавна знав щоденний порядок: хто на полюванні, хто виголошує казання, хто кого заступає, знав, яке надійне це кам'яне судно і його команда.

І, немов та думка відкрила собою коротеньку інтермедію, він почув, як у північно-західному куті собору брязнула защіпка й рипнули, відчиняючись, двері. "Зараз, як і щодня, я побачу свою дочку в Христі".

І справді, ніби спогад про неї викликав її, вона швидко ввійшла, а він стояв і чекав, щоб поблагословити її, як щодня. Але Пенголова дружина звернула ліворуч, долонею затуливши обличчя від пилюки. Джослін тільки на мить побачив її миле вузьке обличчя, а тоді вона пішла не через собор, а вздовж північного нефа, і йому довелося думкою послати своє благословення вслід їй. Він з любов'ю й легким жалем дивився, як вона йде повз темні, без свічок вівтарі північного нефа, стягла з голови каптур, відкривши білу памітку, а з-під сірого плаща майнув краєчок зеленої сукні. "Наскрізь жінкаї — з любов'ю подумав Джослін.— Як це виказує ота примхлива дитинна цікавість! Але це клопіт не мій, а Пенгола чи отця Ансельма". А вона, немов збагнувши власну примхливість, швидко обминула яму, затуляючись долонею від пилюки, перетнула неф і зачинила за собою двері до "царства". Він розважно покивав головою.

"Мабуть, дещо в нас усе ж таки зміниться..."

Коли двері за жінкою грюкнули, стало майже тихо; а потім у тій тиші почулись нові звуки: "цюк, цюк,

цюк..." Джослін повернув голову ліворуч. Там на цоколі однієї з колон північної аркади сидів німий у шкіряному фартусі, затиснувши між коліньми великий камінь.

Цюк. Цюк. Цюк.

— Мабуть, Гілберте, він сказав тобі різьбити мене, бо я так подовгу стою на місці.

Німий зразу схопився. Джослін усміхнувся до нього.

— Із мене в цьому ділі найменше пуття, правда ж?

Німий усміхнувся по-собачому й щось промугикав

без'язиким ротом. Джослін весело засміявсь у відповідь і закивав головою, ніби їх поєднувала спільна таємниця.

— Спитай в отих чотирьох підпор на середохресті, чи вони нічого не роблять!

Німий теж засміявся й закивав головою.

— Я скоро піду молитись. Як хочеш, іди зі мною, сядем там, і різьбитимеш. Візьми щось простелити, щоб не насмітив, а то Пенгол вимете тебе з приділу Пресвятої діви, як сухий листок. Пенгола не можна сердити.

Враз почувся новий звук. Джослін умить забув про німого й прислухався, повернувши голову. "Ні,— сказав він собі,— не може того бути, вони не могли впоратись так швидко!" І заквапився до південного бічного нефа, звідки міг зазирнути через увесь собор до північного трансепту. Зупинився біля рогу гробниці Певерелів. І зашепотів, сповнений радості, надто глибокої, щоб вино* сити її з храму:

— Ні, таки правда. Після стількох років зусиль і трудів. Слава господові.

Бо вони робили неймовірне. "Я ж цілі роки проходив тут,— подумав він.— І завжди одне було надворі, а інше — всередині, розділене так виразно, так довічно й незаперечно, як сьогоднішній і вчорашній День. Зсередини — гладенький камінь, викладений візерунками й помальований, знадвору — шершавий, оброслий лишаями; вчора — та де, один "отченаш" тому! — від одного до другого треба було пройти чверть милі. А тепер крізь стіну віє вітер. І ці два розмежовані боки зійшлись докупи. Я, ніби крізь прозурку, можу бачити по той бік подвір'я ріг канцелярієвого будинку, куди, може, якраз прийшов Айво.

Сміливіше! Слава господові. Це вже початок завершення. Одна річ — наказати йому викопати яму в середохресті, ніби могилу для якоїсь значної особи. А це — щось зовсім інше. Тепер я зняв руку на саме тіло свого храму. Як хірург, я підношу ніж до живота, знечулено-го маковим настоєм".

Джослін якусь хвильку розважався цією думкою, уявляючи, ніби тихі звуки утрені — це повільний віддих знечуленого опієм тіла, безвладно розкинутого горілиць.

Із-за гробниці почулись молоді голоси.

— Що не кажи, а в ньому є гординя.

— І невігластво.

— А знаєш що? Він має себе за святого! Хай би вже хто, а то — він!

Та побачивши, що над ними схиляється настоятель, обидва диякони впали навколішки.

Він дивився на них згори, і власна радість сповнювала його любов'ю.

— Що це ви, діти мої! Лихословите? Пліткуєте? Чорните когось?

Вони мовчали, похиливши голови.

— Хто ж цей бідолаха? Краще б помолилися за нього. Ну ж бо!

Вхопив їх обома руками за кучері й легенько посмикав, повернувши до себе спочатку одне біле обличчя, потім друге.

— Попросіть канцелярія, щоб наклав на вас за це якусь покуту. Сприйміть її так, як годиться, і вона стане для вас великою втіхою.

Потім відвернувся й рушив південним нефом до середини храму, але знов затримався. Коло тимчасових дверей у дощаній переділці, що вели з кружної внутрішньої галереї до середохрестя, стояв Пенгол; побачивши Джосліна, він відпустив своїх помічників-прибиральників і пошкутильгав уперед, ледь тягнучи ліву ногу. Мітлу він ніс у обох руках, упоперек тіла.

— Велебний отче!

— Не зараз, Пенголе.

— Будьте ласкавії

Джослін похитав головою й звернув, щоб обминути його; та Пенгол простяг шкарубку руку, ніби насмів ухопити настоятеля за рясу. Джослін зупинився, опустив погляд і швидко заговорив:

— Ну, чого тобі треба? Все те саме?

— Вони...

— Вони хай тебе не обходять. Затям це раз і назавжди.

Та Пенгол не відступав: стояв і дивився на нього з-під кучми темного волосся. Бура одежина, навперехрест обмотані волоками ноги, старі постоли — все було в пилюці. Сердите обличчя теж запорошене. Ґолос був хрипкий — від пилюки, від злості.

— Позавчора вони вбили людину.

— Знаю. Слухай, сину мій...

Пенгол похитав головою так поважно й твердо, що Джослін замовк із розтуленим ротом і опустив погляд. Пенгол поставив мітлище на підлогу й зіперся на нього. Обвів очима плити, потім звів їх до настоятелевого обличчя.

— Колись вони й мене вб'ють.

Якусь хвильку обидва мовчали, а довкола гув примножений відлунням гамір роботи. В сонячному промінні між ними танцювали порошинки. І враз Джослін пригадав свою радість. Він поклав обидві руки Пенголові на шкіряні плечі й міцно стиснув їх.

— Не вб'ю'ґь. Ніхто тебе не вб'є.

— Ну, то виживуть звідси.

— Ніхто тобі нічого не зробить. Обіцяю.

Пенгол люто стиснув мітлище й випростався. Губи його скривились.

— Велебний отче, навіщо ви все це робите?

Джослін безнадійно зняв руки з його пліч і сплів їх

у себе на животі.

— Ти знаєш це незгірш за мене, сину мій. Щоб іще примножити велич господнього дому.

Пенгол вищирив зуби.

— Розваливши його?

— Спинися, поки не сказав зайвого.

Та Пенгол не спинився, він нападав далі.

— Ви коли-небудь лишалися тут на ніч, велебний отче?

Лагідно, як малій дитині, Джослін відповів:

—■ Лишався, і не раз. Ти це добре знаєш, сину мій.

—■ Коли йде сніг і вся ота вага лягає на свинцевий дах, коли опале листя позабиває ринви...

— Пенголе!

— Мій прапрадід був тесля, він будував цей собор. У спеку він ходив по горищу отам над склепінням, як я тепер ходжу. А знаєте нащо?

— Тихо, Пенголе, тихо!

— Нащо? Га?

— Ну, то скажи.

— Він побачив якось, що одна дубова колода закурілась. На щастя, у нього було при собі тесло. Якби він побіг по воду, покрівля вже палала б, а свинець лився річкою, поки він вернувся б. То він теслом почав вирубувати жар. Вирубав таку дірку, що дитина влізла б, а жар виніс голими руками, геть попік їх, ніби свинину. Ви знали це?

— Ні.

— А я знаю. Ми знаємо. Все це...— І Пенгол тицьнув мітлою в запилюжений карниз: — Усе оце ламання та копання... Ходім-но зі мною на дах.

— Я маю інші справи, і ти теж.

— Мені треба з вами поговорити.

— А що ж ми з тобою оце робимо?

Пенгол ступив крок назад. Обвів поглядом підпори склепіння й високі осяйні вікна, ніби вони могли підказати йому слова.

— Велебний отче. На горищі... коло самих дверей над сходами в південно-східній башточці лежить тесло — нагострене, змащене від іржі, лежить там напоготові.

— Це ти добре зробив. Мудро.

Пенгол тільки відмахнувся вільною рукою.

— Пусте. Для цього ми тут. Ми замітали, витирали пилюку, тинькували, різьбили камінь, часом різали скло й нічого не казали.

— Ви були вірними слугами храму божого. Я теж силкуюсь бути таким.

— І мій батько, й дід. А я й поготів — бо я останній.

— Вона путяща жінка й добра дружина, сину мій. Надійся й будь терплячий.

— Вони все мов життя обернули собі на забавку. Та це ще не все. Якби тільки це... Ходіть подивіться на мою хатину.

— Я бачив її.

— Та не останніми тижнями. Ходім зараз.— І, шкутильгаючи, помахами руки кличучи Джосліна за собою, а в другій руці тягнучи мітлу, Пенгол пішов попереду в південний трансепт.— Це був наш дім. А що тепер буде 8 нами? Гляньте!

Він показав рукою крізь невеличкі дверцята на подвір'ячко, що лежало між критими аркадами та південною стіною собору. Джослінові довелось нахилити голову в круглій шапочці, щоб пройти ними. Ще стоячи на порозі, праворуч від Пенгола, він аж рота роззявив, угледівши, що там нароблено. Подвір'я було геть заповнене стосами тесаного каменю. Ті стоси громадились між контрфорсами аж до вікон. Те місце, що лишалося, було закладене колодами, зоставлено тільки вузеньку стежечку. Ліворуч від дверей під стіною собору стояв верстак під очеретяним дашком. Там було складене скло та свинцеві смуги, і на верстаку працювало двоє склярів із війська будівничого: дзінь, лусь, лусь...

— Ви бачите, отче? Я насилу знаходжу власні двері!

Джослін просовувався між стосами слідом за ним.

Перед хатиною лишалося місця не більш як для надгробного склепика, стіна її з дальшого краю була заляпана грязюкою. Джослін зацікавлено дивився на хатину: так зблизька він її ще не бачив. Досі йому вистачало прихильно позирнути крізь двері на подвір'ячко, бо хай там що, хоч це все й церковна власність, а подвір'ячко та хатина були Пенголовим царством. День у день тінь від тієї хатини падала на південно-східне вікно — ніби пам'ятник, споруджений усупереч задумові будівничого. А тепер стіна хатини була ось перед ним, і ще раз тут сходились докупи внутрішній і зовнішній боки. Хатина приліпилась у кутку подвір'я до стіни собору, ніби оті відклади під стріхою старого будинку, де незліченні покоління ластівок та горобців лишили свої сліди й рештки гнізд. Та хатина водночас ніби й принишкла, ховаючись, і лізла в очі: збудовану без дозволу, її терпіли, обминали мовчанкою, бо родина, що жила там, була необхідна. Хатина закривала собою один контрфорс і частину вікна. Стіни її були складені з каменю, сірого й старого, майже, як сам собор. Он кумедно випирає надвіконна лиштва, хоч вікна під нею нема. А частина стін із старого дерева чи валькованого хмизу. Подекуди видніли тонкі коржики цегли, старішої за хатину чи й сам собор — наламані в давно занедбаній римській гавані, що вже тисячу років не бачила римлян. Трохи покрівлі було вкрито справжнім дорогим свинцем; трохи — шиферними плитками, як на кухні вікаріального хору. Далі — очерет, уже такий зотлілий, що позападав ямами й поріс травою. Одне вікно під стріхою велике, зроблене так, щоб уставити цілу прямокутну шибку кольорового вітражного скла; друге — маленьке, з роговими шибочками. За якихось півтораста років ця мішанина набула прастарого, ветхого вигляду. Вся горбами та ямами, як той очерет на даху; недоладно дібрані частини її тулились одна до одної, ніби шукали, на що зіпертися для вічного спочинку.

Джослін подивився на хатину, скоса позирнув на стоси каменю та дерева довкола — одна зухвала недоладність тіснила іншу.

— Бачу.

Сказати більше він не встиг: у хатині заспівав ніжний жіночий голос. Вийшла Гуді, побачила його, урвала пісню, усміхнулася, глянувши скоса, й вилила воду з дерев'яного цебра під стіну собору. Вернулася до хатини, і знову Джослін почув її спів.

— Слухай, Пенголе. Все, що ти оце сказав... Ми з тобою давні друзі, хоч і не рівня, тому давай говорити до діла. Вежу будуватимуть, і квит. Скажи мені, в чому річ насправді.

Пенгол швидко зиркнув на майстрів, що, насвистуючи, різали скло. Джослін нахилився до нього.

— Ти турбуєшся за дружину? Що таке сусідство?

—■ Та ні.

Джослін хвильку подумав, порозуміло кивнув головою. Тоді тихо сказав:

— Вони зачіпають її, як ото часом чоловіки зачіпають жінок на вулиці? Щось гукають їй услід? Сороміцькі жарти?

— Ні.

— То що ж?

На Пенголовому обличчі вже не було злості. Скоріш якесь розгублене благання.

— Коли вже питаєте, скажу. Чого саме я? Хіба тут нема більш нікого? Чому їм треба брати на кпини мене?

— Треба терпіти.

— Весь час. Що б не робив. Глузують, регочуть. А "озирнуся...

— Ти надто тонкошкурий, сину мій. Змирися з усім цим.

Пенгол насупився:

— Допоки ж це?

— Нам усім буде нелегко. Що правда, то правда. Два роки.

Пенгол заплющив очі й застогнав.

— Два роки!

Джослін плеснув його по плечу.

— Сам поміркуй, сину мій. Камінь потроху використається, дерево теж. І скло різати в тебе перед носом не довіку будуть. А врешті шпиль збудується, і наш храм стане ще прекрасніший.

— Я того не побачу, велебний отче.

— Чому ж, ради...

Джослін затнувся, стримавши роздратування; та коли глянув Пенголові в очі, воно спалахнуло знову. Бо він ніби навіч прочитав у Пенголовій голові слова — так виразно, немовби вони були там написані: "бо підвалин нема, і Джослінів безум завалиться, перше ніж на вершечку поставлять хреста".

Він зціпив зуби.

— Ти такий, як і всі. Де тобі до твого прапрадіда з теслом! Ти не маєш віри.

Та Пенгол не підводив очей. Він ступив ближче, в Джослінову тінь. Запорошена, бура, ніби перегній, кучма була дюймів на шість нижче Джослінових очей і нахилялась аж до його ряси. Крізь своє роздратування настоятель почув хрипке, тихе мурмотіння:

Ну як мені терпіти? Вони ж весь час найдошкуль-ніші місця в мене вишукують, а я не можу оборонитись. Мені соромно перед людьми, перед власною дружиною, і все це накопичується отут, у мені, й щодня, щогодини...

По Джосліновому черевику щось різко стукнуло; він глянув униз і побачив на черевику мокру зірочку з про-мінчиками-бризками та малесенькі круглі крапельки, що скочувалися пб мокрій щкірі в грязюку. Він нетерпляче зітхнув і оглянувся довкола, думаючи, що сказати. Але сонце, що заливало камінь, потягло його погляд угору, в порожній простір над середохрестям, де зубці низької зрізаної вежі дожидали будівничого та його людей. Він згадав робітників, що зривали плити підлоги в середохресті, й радісне збудження відігнало роздратування.

— Май терпець, тобі сказано! А я побалакаю з будівничим. Обіцяю!

Він знову поплескав по шкіряному плечу й заквапив-* ся геть, боком пропихаючись між стосами дерева та каменю. Склярі коло верстата стояли до нього спиною. Маленькими дверима, пригнувшись, він увійшов до південного трансепту й постояв хвилинку, кліпаючи очима на сонячну пилюку. Зірвані з підлоги плити вже були складені стосом з одного боку середохрестя, і двоє копачів стояли по кісточки в початій ямі. Позаду них крізь діру в північній стіні видно було чималий клапоть зовнішнього світу, крите очеретом піддашшя на цвинтарі, де лежали наготовані колоди. Джослін стояв, наморщивши в усмішці носа, й

дивився, як до нього квапливо йде через південний неф один із соборних священиків — отець Адам — з листом у руках.

— Хай потім, любий мій. Коли помолюся.

І Джослін, усміхнений, окрилений радістю, швидко рушив південною галереєю між хором та ризницею. Відправа вже скінчилась, і там не було нікого, тільки двоє вікаріальних хористів стояли й розмовляли коло внутрішніх дверей. Посеред приділу Пресвятої діви для Джос-ліна вже поставили підколінний стільчик із пюпітром. Він схилився перед вівтарем, тоді став навколішки на стільчик. Йому чути було, як поряд німий почав легенько прохати й шкрябати по каменю. Але йому навіть не треба було відганяти ці негучні звуки: сама радість була його молитвою, що лилася просто з серця.

"Що я можу ще зробити в цей великий день, коли моє видіння почало нарешті втілюватися в камінь, як не скласти подяку господові?

А тому — разом з ангелами й архангелами..."

Радість лилась на його слова, мов сонце. І вони спалахували вогнем.

Час молитви відмірювали йому коліна. Він завжди відчував, скільки саме простояв навколішки. І тепер, коли тупе ниття минуло і настало заніміння, він знав, що минуло більше години. Він вернувся до тями; перед заплющеними очима повільно пропливали вогники, а в литки, коліна, стегна знов уливався біль. "Моя молитва ще ніколи не бувала така проста, тому вона й тривала так довго".

А потім, зовсім несподівано, він усвідомив, що вже не сам. Не те щоб він побачив чи почув когось. Ні, він відчув ту присутність, як тепло від вогнища на своїй спині, могутню й лагідну, як сам час, і натиск її був такий безпосередній, наче вона проникла йому аж у хребет.

Жахнувшись, він схилив голову й затамував дух. Він не опирався тому гостеві. "Я тут,— ніби промовляв той,— не рухайся, ми тут, ми довіку діятимемо разом".

І тоді він насмів подумати, зігрітий отим теплом за спиною:

"Це мій ангел-охоронець.

Я чиню волю твою, і Ти послав Свого вісника втішити мене. Як у давнину в пустелі.

Двома крилами закривав він лице своє, а двома закривав стопи, а на двох крилах літав".

Радість, вогонь, радість.

"Господи, дякую тобі, що ти зберіг моє смирення!"

Перед його очима знов постали вітражі. Житіє святого так само пломеніло на них синьою, червоною, зеленою барвами; але сонячні іскри та бризки летіли вже не в той бік. Джослін отямився, дивлячись на знайомі вікна поверх сплетених пальців,— ангел уже покинув його.

Цюк. Цюк. Цюк.

Іїїкряб.

"Ти наповнив сяйвом душі обранців Твоїх, як сонце у вікні".

Джослін зіперся руками на пюпітр і насилу розігнув замлілі коліна. Раз, двічі ступнув здерев'яніло, а тоді випростався. Правою рукою розгладив на собі рясу і в ту мить згадав про цюкання й шкрябання. Глянув до північної стіни; там з розкритим ротом сидів німий. На підлозі

коло його ніг була простелена рядюжка, і він старанно шкріб великий камінь. Коли на нього впала Джо-слінова тінь, німий схопився. Зовсім молодий, але високий і дужий, він легко тримав своє різьблення обома руками перед грудьми. Радість, утіха, спокій, що їх приніс ангел, наклали свій відбиток і на його обличчя, як на весь світ, тому Джослін, дивлячись на нього, відчув, як усмішка вкриває зморшками і його власне обличчя. Юнак, одного з Джосліном зросту, міг дивитись настоятелеві просто в очі, не задираючи голови. Джослін, ще сповнений принесеної ангелом радості, усміхнено окинув його ласкавим поглядом: засмагле обличчя й шия, розхристані широкі груди, поросл чорним волоссям, кучерявий чуб, чорні очі під чорними бровами, рукава під пахвами пропітнілі, ноги в перехрещених волоках, дебелі черевики, побілілі від пилюки.

— Ну, сьогодні ти вже, мабуть, надивився на мене!

Юнак завзято закивав головою й щось промукав порожнім ротом. Джосліп і далі всміхався в його палкі, по-собачому віддані очі. Куди я поведу, туди й він піде. Якби ж то він був будівничим! А може, колись..."

— Покажи-но, сину мій.

Юнак підхопив камінь зісподу, повернув боком і підняв на рівень грудей. Джослін задер голову й засміявся.

— Ні, ні, ні! Хіба ж у мене такий носяра? Де там!

Потім профіль знову прикував до себе його увагу, і

він замовк. Ніс — наче орлиний дзьоб. Рот широко роззявлений, на щоках зморшки, під вилицями глибокі западини, очі теж глибоко запалі. Він мацнув пальцями кутики своїх уст, посмикав за прямовисні складки шкіри. Роззявив рота, щоб пересвідчитись, як вони розтягуються, і тричі стулив його, клацаючи зубами.

— І тут не так, сину мій. Хіба в мене таке пишне волосся?

Юнак випростав убік вільну руку, зігнув її й замахав долонею в повітрі, наслідуючи рух ластівчиного крила.

— Птах? Який птах? Може, орел? Ти мав на думці Святого духа?

І знову помахи руки.

— А, розумію! Ти хотів передати враження льоту?

Юнак засміявся всім обличчям, мало не впустив камінь, але підхопив його, і над цим каменем Джослінова душа злилась із юнаковою, наче з ангелом, і знову радість...

Тоді обидва мовчки задивились на камінь.

Політ разом з ангелами безмежна швидкість у нерухомості, розмаяне волосся, відкинуте назад і випрямлене вітром духу, розкритий рот, із якого мав литись не дощова вода, а "осанна" та "алілуйя"...

Та ось Джослін підвів голову, усміхнувся з жалем.

— А ти не думав, що можеш уразити моє смирення, різьблячи з мене ангела?

Німий щось мукнув герлом, похитав головою, а погляд той самий, жадібний і по-собачому відданий.

— То оце таким мене вмурують там, на двісті футів над землею, на кожному боці вежі, з розкритим ротом, щоб я аж до Страшного суду звістував день і ніч? Ану який я спереду.

Юнак слухняно повернув камінь, і довго обидва стояли нерухомі й безмовні, поки Джослін дивився на худі випнуті вилиці, роззявлений рот, роздуті ніздрі — ніби вони, мов крила, піднімали вгору дзьобуватий ніс. Широко розплющені невидющі очі.

"Так і є. В хвилину видіння плотські очі не бачать".

— Звідки ти знаєш так багато?

Але юнак відповів поглядом, безтямним, як у каменя. Джослін знов тихенько засміявся, поплескав його по смаглявій щоці, вщипнуц.

— Мабуть, це твої руки знають, сину мій. У них є якась своя мудрість. Саме тому Всевишній і скував тобі язик.

Німий щось мукнув горлом.

— Ну, йди. Завтра знову можна буде різьбити мене.

Джослін повернувся, щоб іти, та раптом зупинився.

— Отець А дам!

І заквапився через приділ до священика, що стояв у затінку під південними вікнами.

— Ви дожидали мене весь цей час?

Миршавенький отець Адам терпляче стояв, тримаючи

в руках листа, наче тацю. Його безбарвний голос звучав якимсь рипінням.

— Так мені звелено, мілорде.

— Вибачте, отче, я винен.

Та поки він вимовляв ці слова, інші речі вже витіснили каяття з його голови. Він повернувся й попростував до північної галереї. Позаду ступали по плитах цвяховані підошви.

— Отче Адаме! Ви... ви бачили щось у мене за спиною, коли я молився?

Зарипів мишачий голос.

— Ні, мілорде.

— А як і бачили, то я наказую вам мовчати.

Він зупинився в галереї. Над головою були сонячні стовпи та пруги; але стінка, що відгороджувала хор від широкої галереї довкруж, затінювала плити під ногами в них обох. Він чув, як на середохресті ламають камінь, бачив порошинки, що танцювали в повітрі навіть тут, за дощаною переділкою, хоча й повільніше. Погляд його потягся за ними вгору, до високого склепіння, і він ступив назад, щоб бачити його виразніше. І відчув, що його підкований підбор наступив на м'які пальці.

— Отче Адаме!

Але миршавенький чоловічок мовчав і не рухався. Він стояв, так само тримаючи листа, і навіть вираз його обличчя нітрохи не змінився. "Може, тому,— подумав Джослін,— що він і не має обличчя. Гладенький і круглий, як кілочок вішати одежу". Усміхаючись до лисини з вінчиком безбарвного волоссячка, він сказав:

— Вибачте, будь ласка, отче Адаме. Про вас так легко забути! — А потім, голосно засміявшись із радості й любові, додав: — Я вас називатиму отцем Анонімом.

Священик мовчав.

— Ну, гаразд. Давайте вже того дурного листа.

По той бік церкви збирався хор для наступної відправи. Джослін почув, як там заспівали псалом. Процесія рушила: найдзвінкіше лунали дитячі голоси, потім вони стихли, їх перекрили низькі голоси вікаріальних хористів. Ось затихли й вони, і над приділом Пресвятої діви злетів один голос — "А-а-а-а..." — і, помножений луною, закружляв під широченним склепінням.

— Скажіть мені, отче: адже всі знають, що за мирськими правилами вона мені тітка?

— Так, мілорде.

— Ми повинні завжди бути милосердними — навіть до такої, як вона. Чи такої, як вона була.

Знову мовчанка. "А двома крильми прикрив свої стопи... Ангел твій — моя опора. Тепер я можу витримати все".

— І що ж балакають люди?

— Та то корчемні балачки, мілорде.

— Розкажіть.

— Кажуть, що без її грошей ви б ніколи не збудували шпиля.

— Це правда. А ще що?

— Кажуть, що за гроші можна купити собі могилу коло самого престолу, хоч би гріхи твої багряніли, як кров.

— Он як?

Лист і досі був перед очима, наче біла таця. Від нього ще линули, тонкі пахощі, вони досягали ніздрів, так що в галереї, тьмяно освітленій північними вікнами, неначе всупереч природі війнуло весною. Забувши й про початок великого діла, і про ангела, Джослін знову розсердився.

—— Від нього смердить!

"А-а-а-а..." — в приділі Пресвятої діви завмерло.

— Прочитайте.

— "Моєму небожеві й..."

— Голосніше.

(А з приділу Пресвятої діви — один голос, перекриваючи луну: "Вірую в єдиного бога..."

— "...вітцеві в бозі —Джослінові, настоятелеві соборної церкви діви Марії".

(А в приділі Пресвятої діви сплелися голоси юні й старші: "Всього видимого й невидимого..."

— "Цього листа написав за мене магістр Годфрі, бо ти за своїми церковними справами, мабуть, і не прочитав усіх тих, що він писав тобі

від мого імені останні три роки. І ось, любий небоже, я знову питаю тебе про те саме. Невже в тебе не знайдеться й слова для мене? Коли йшлося про гроші, ти був не такий, тоді ти відповідав зразу. Будьмо відверті одне з одним. Я знаю, і ти знаєш, і всі на світі знають, яке було моє життя. Але все те скінчилося з його смертю — з його вбивством, мученицькою кончиною, сказала б я. Далі була тільки покута перед Творцем, і я маю надію, що він дарує своїй негідній рабі ще багато років оцієї смерті заживо, щоб я могла каятися".

("...Розіп'ятого при Понтійському Пілаті...")

— "Я знаю, ти мовчиш, бо засуджуєш мої зносини з владикою земним. Та хіба не сказано: "Віддавайте кесареве кесарю"? Я принаймні чинила так у міру своїх сил. Я мала спочити в Вінчестері, серед королів, він пообіцяв мені, але це скасовано, хоча вже недалекий той час, коли я могтиму лежати тільки з мертвими королями".

("...Судити живих і мертвих...")

— "Магістр Годфрі хоче викреслити ці останні слова, але я сказала — не треба. Невже всі останки в твоєму соборі такі вже безгрішні? Може, ти скажеш, що я навряд чи попаду в царство небесне, але я сподіваюсь на краще. Там є місце — тобто було ще до'тебе — на південь від хору, куди падає сонце, між якимсь давнім єпископом і склепиком першого настоятеля. Нехай мене буде видно від престолу, і, може, господь буде поблажливіший, ніж ти, до тих моїх гріхів, у яких мені й досі так нелегко розкаятись до кінця".

("...Прощення гріхів... і життя вічного...")

— "В чому ж річ? Треба ще грошей? Може, ти хочеш два шпилі замість одного? То знай, що я маю намір поділити свої статки — а він був у цьому щедрий, як і в усьому — між тобою й бідняками, зоставивши лише скільки треба на похорон, на заупокійні відправи, та ще внесок до

собору на помин душі твоєї матері, бо колись ми дуже любили одна одну...".

Джослін простяг руку й згорнув листа в священико-вих руках.

— Ми чудово обійдемось і без жінок, отче Аноніме. Чи як ви гадаєте?

— Про них сказано: "лукаві й підступні", мілорде.

("Амінь".)

— А відповідь, мілорде?

Та Джослін уже згадав початок великого діла, і свого ангела, і невидимі обриси шпиля, що й тепер уже являлись поглядам утаємничених у сонячному небі над собором.

— Відповідь? — перепитав він сміючись.— Нащо нам міняти постанову? Відповіді не буде.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Він вийшов з галереї до нефа дощаними дверцятами в переділці й хвилинку постояв, кліпаючи очима від несподівано яскравого світла. Вилам у стіні північного трансепту був такий великий, що ним проїхала б фура, і люди з війська будівничого поралися там, підчищаючи краї. Пилюка була ще густіша, наче жовтий дим, і Джослін закашлявсь, а з очей потекли сльози. Ті двоє, що копали яму, вже заглибились мало не до пояса, і курява над ними була така, що їхні обличчя здались йому страховинно спотвореними, але потім він розгледів, що вони просто позав'язували роти ганчірками, а на ганчірках, мокрих від поту, товсто осіла пилюка. Біля ями дожидав носій; коли йому накидали повне коритко землі, він поніс його через трансепт до вйламу, а на його місце став інший. Коли носій з коритком на плечі вийшов із густішої куряви в

рідшу, він натужно заспівав. Джослін добре розчув його пісню і по перших словах її затулив вуха руками й розкрив, незважаючи на пилюку, рота, щоб насварити співака. Але той ніби й не почув його — співаючи, вийшов крізь вилам надвір. Джослін квапливо рушив до нефа й там роззирнувся. Тоді подивився поза підпорами, але й там не знайшов нікого. Він рішуче попрямував південним трансептом, відчинив великі двері до аркади, шарпнув завісу. Але й у скрипторії не було нікого з каноніків — тільки один диякон, що звіряв два рукописи, встромивши носа в сторінки.

— Де ризничий?

Юнак зірвався на ноги, підхопивши книжку.

— Щойно проходив тут, мілорде...

Джослін розхилив ще одну завісу, але й у приміщенні школи не було нікого. Лави стояли безладно, одна звалена. Він підійшов до парапету, зіперся обома руками на кам'яну плиту, де була надряпана шахівниця й валялись костяні шашки, і визирнув надвір. Ризничний сидів там на лаві, винесеній із школи. Сидів на осонні, спиною зіпершись на підпору аркади й згорнувши руки на колінах.

— Отче Ансельме!

Весняна муха вдарилась об ніс отцеві Ансельмові й шугнула геть. Він розплющив очі, глянув безтямно й знову заплющив їх.

— Мілорде ризничий!

Джослін швидко пройшов крізь іще одну завісу, вийшов на подвір'я, зупинився перед отцем Ансельмом, придушив у собі роздратування й сказав звичайним, спокійним голосом:

— У нефі нікого нема. Ніхто не наглядає.

Хоч отець Ансельм начебто спав, він ледь помітно тремтів. Тоді розплющив очі, але дивився кудись убік.

— Пилюка, мілорде. Ви ж знаєте, які в мене слабкі груди.

— Нащо ж вам сидіти там самому? Могли б послати когось!

Ансельм стримано закашляв: "Кхе, кхе, кхе..."

— Як я можу просити інших робити те, чого не можу зробити сам? А за день-два такої куряви вже не буде. Мені будівничий сказав.

— Отже, поки що хай співають там свої сороміцькі пісні?

Хоч як Джослін стримувався, але голос його став гучніший, права рука стислася в кулак. Він змусив себе розціпити його, тоді випростав пальці — ніби просто так зігнув і розігнув їх. Але ризничий усе бачив, хоча й дивився уже на великий кедр. Він іще тремтів, але голос його був спокійний.

— Коли подумати, мілорде настоятелю, скільки нам тепер доводиться терпіти порушень звичайного нашого порядку, то якась там пісня, пробачте — хоч би яка мирська,— здається мені марпичкою. Адже ж ми маємо в бічних нефах дванадцять вівтарів. А через оце наше нове будівництво на них не горять свічки. До того ж — іще раз пробачте — ці люди, ці дивні створіння з усіх кінців світу, здається, тільки й чекають зачіпки, щоб зчинити бешкет, тому гадаю, що розумніше буде не дратувати їх, хай собі співають.

Джослін розтулив рота, але зразу й стулив. Йому пригадалися тяжкі вагання капітулу; а ризничий дивився вже не на кедр, а просто в очі йому, ледь нахиливши голову.

— Так, так, мілорде настоятелю. Хай поспівають день чи два, принаймні поки пилюка осяде.

Джослін звів дух.

— Але ж ми в капітулі постановили!

— Дещо було полишено на мій розсуд.

— Вони ж оскверняють храм!

Ризничий застиг нерухомо, як камінь позад нього. Він уже не трусився.

— Та хоч не руйнують його.

— На що це ви натякаєте? — аж скрикнув Джослін. Руки ризничого заціпеніли, ніби він забув, що розвів

їх.

— Я, мілорде? Я ні на що не натякаю.

Ризничий обережно звів руки докупи й стулив долонями в себе на колінах.

— Не зрозумійте мене хибно. Природна річ, що ці темні люди оскверняють повітря своїми словами, так само, як пилюкою і смородом. Але вони не нищать повітря. І не руйнують самого храму.

— А я, виходить, руйную!

Та ризничий був обережний.

— Хто ж говорить про вас, мілорде?

— Відколи ви в капітулі голосували проти вежі... Роздратування здушило Джослінові горло. Ансельм

ледь усміхнувся.

— То був прикрий брак віри, мілорде. Мене переконали, і я тепер згоден, що ми всі повинні підпихати плечима цю колісницю.

В словах "плечі" й "колісниця" вчувався натяк на Джослінову промову, і роздратування, що душило Джо-сліна, обернулось у гнів.

— Справді прикрий брак віри!

Ризничий усміхався не тільки спокійно, а навіть ласкаво.

— Не всі можуть почувати себе такими обранцями господніми, мілорде.

— Ви гадаєте, що я не чую в ваших словах звинувачення, хоч би як обережно ви його висловлювали?

— Я сказав тільки те, що сказав.

— Сидячи.

У Джосліна вже закипала кров від люті. Коли він заговорив знову, голос його аж зривався.

— По-моєму, статуту нашого храму ще не скасовано. Ризничий ніби занімів. Його бліде обличчя ледь-ледь

порожевіло. Він підібгав під себе ноги й повільно встав.

— Мілорде...

— За робітниками так ніхто й не наглядає.

Ризничий змовчав. Він склав перед грудьми долоні,

ледь помітно схилив голову, повернувся й ступив у бік дверей. І раптом Джослін простяг руку.

— Ансельме!

Ризничий зупинився, обернувся й застиг у чеканні.

— Ансельме, я ж не хотів... У мене, крім вас, не лишилося давніх друзів. До чого це ми дійшли...

Ансельм мовчав.

— Ви ж самі знаєте, що я не хотів посилати вас туди* Простіть мені.

В очах, на порожевілому обличчі — ні сліду усмішки*

— Звичайно.

— Хіба ви не маєте кого послати? Хоч би отого хлопця, що в скрипторії. Златоуст, напевне, може почекатиі Самі подумайте, скільки він уже чекав.

Та ризничий знов уже був спокійний, він тільки похитав головою.

— Сьогодні мені не хочеться просити про це нікого* Пилюка, розумієте.

Обидва помовчали.

"Що ж мені робити? Це дрібна прикрість, вона минеться. Але це й наука надалі".

— Ваш наказ лишається в силі, мілорде?

Джослін відвернувся й звів очі вгору. Побачив парапет, аркади круг подвір'я, над ними контрфорси й високі вікна в південній стіні; погляд ковзнув ще вище, по куті між стіною й трансептом, до низького квадратового, даху над середохрестям. Камінь впивав сонячне світ" ло, не нагріваючись; над кам'яним бескеттям собору синіло небо, вимите нічним дощем. Хмар не було, але заходилось на вітер. У Джослінових очах на хвильку постали уявні лінії, що тяглись угору над середохрестям, високо-високо, де кружляв якийсь птах; ті лінії сходились в одну точку на чотириста футів над землею.

"Хай буде так. За всяку ціну".

Він опустив погляд на ризничого й заскочив на його обличчі двозначний вираз співчуття і зловтіхи. "Я твій друг,— промовляла та усмішка,— твій сповідник і просто друг". А ще вона промовляла — і на це ніяк не можна було відповісти,— що ота невидима річ угорі — то Джослінів безум, він завалиться, зруйнує собор і поховає його під собою.

— То як, мілорде?

Джослін стримав голос.

— Так, так. Ідіть.

Ризничий склав долоні й схилив голову. То був вияв цілковитої покори, але й ще дещо, бо та нитка, що поїде

в'язувала їх, перетиралась. Біля дверей, що вели до південного трансепту, ризничий затримався; і в повільному русі руки, що піднімала клямку, і в обережному натиску на двері, що, відчиняючись, тихо рипнули, був якийсь невловний докір, на свій лад зухвалий. І нитка урвалась. "Ну що ж,— подумав Джослін,— кінець, то й кінець". А потім згадав, яка довга й міцна була та нитка, ні, ціла линва, що зв'язувала їхні серця, і його серце аж заболіло від цієї думки. Він знав, що, коли минеться гнів, журитиметься, згадуючи монастир над морем, блискітки на хвилях, сонце й пісок.

"Це насувалось уже давно.

Я не знав, яку ціну доведеться заплатити за тебе, эа всі твої чотириста футів. Я гадав, це будуть тільки гроші. Та дарма, хай хоч якою ціною..."

Він рушив назад, до собору, і, ввійшовши до південного трансепту, вже й забув про Ансельма; бо пилюка вже порідшала й осідала далі. Копачі поскидали з ротів шматини; стовп куряви більш не стояв над ними. З ями видніли тільки їхні голови та ще злітали над ними лопати. І внизу ті лопати вже не бряжчали об щебінь, а з тихим шурхотом урізались у грунт; а носій відносив у коритці темну м'яку землю. Та Джослінову увагу привернув не носій і не копачі: по той бік ями стояв Роджер-Муляр і пильно вдивлявся вниз. Потім зиркнув на підпори в середохресті, ковзнув невидющим поглядом по Джослінові й знов утупив очі в яму. Це не эдивувало Джосліна — в Роджера часто бував отакий невидющий погляд, а іншим разом він міг дивитися на щось так, ніби не міг бачити, чути чи пам'ятати нічого іншого. В такі хвилини його очі ніби хапали, м'яли й ліпили те, на що він дивився, або вбирали його цілком. Одначе тепер він дивився не так. Застиглими очима вдивлявся він у яму, і на його смаглому обличчі відбивались подив і недовіра. Синій каптур будівничий відкинув з голови, і він лежав бганками круг товстої

шиї. Ось Роджер підняв руку й провів нею по круглій обстриженій голові, ніби хотів пересвідчитись, що вона на своєму місці.

Джослін зупинився на краю ями й заговорив до будівничого:

— Ну що, Роджере? Ти задоволений?

Будівничий не відповів, навіть не глянув на нього. Він стояв, узявшись руками в боки, широко розставивши товсті ІІОҐИ й ледь нахиливши вперед міцне тіло в бурій одежині. Тоді сказав до копачів у ямі:

— Ану штрикачкою.

Один із копачів випростався й рукою витер спітніле обличчя. Другий нахилився, зникнувши з очей, і з ями почулось якесь ніби рохкання. Будівничий швидко став навколішки, зіпершись руками на край кам'яної плити, й ще далі нахилився вперед.

— Ну, є щось?

— Немає, хазяїне. Ось, гляньте!

З'явилась копачева голова й дві руки. Ті руки тримали залізний прут — одна за блискуче вістря, а друга великим пальцем позначала на пруті місце, до якого він угруз. Будівничий повільно оглянув прут від руки до руки. Тоді глянув ніби крізь Джосліна, випнув губи, наче хотів свиснути, але не свиснув. Джослін зрозумів, що його не хочуть помічати, відвернувся й обвів поглядом неф. Коло західних дверей, ярдів за двісті, побачив благородну сиву голову отця Ансельма: той сидів у храмі, про око скорившися Джосліновому наказові, але так далеко, що нічого не міг чути й мало що бачив. Джосліна раптом знов пойняла гіркота: отже, людина може бути зовсім не такою, як здається... І гіркота, й подив, і

недовіра. "Та що ж, коли йому хочеться поводитись отак по-дитячому* хай сидить там, поки не приросте до каменя! Я не скажу ні слова".

Він знов повернувся до будівничого, і той уже помітив його.

— Ну що, Роджере, сину мій?

Будівничий випростався, струсив пилюку з колін, потім з долонь. Копачі знов узялися до роботи: "шкряб* гуп..."

— Ви зрозуміли, що це означає, велебний отче?

— Тільки те, що давні перекази правдиві. Але давні перекази завжди правдиві.

— Та ви, священики, вмієте їх вибирати.

"Ви, священики... Обережно, не можна сердити його,— подумав Джослін.— Поки він робить те, чого хочу я, нехай каже, що він хоче".

— Признайся, сину мій. Я тобі казав, що ця будівля — чудо, а ти не вірив. Тепер ти побачив на власні очі.

— Що побачив?

— Чудо. Ти побачив підвалини, чи, власне, побачив* що їх нема.

Будівничий пирхнув зневажливо й глузливо.

— Підвалини тут є. Але їх вистачає тільки щоб витримати будівлю такої ваги. Ось гляньте, тут видно, як вони зробили. Подивіться на стінку цієї ями. Ось поки щебінь, і ще трохи нижче, а далі сама багнюка. Вони по-

клали ніби пліт із хмизу, а зверху насипали щебеню. Та й ще хтозна. Десь тут унизу мусить бути рінь, і то неглибоко; мусить бути неглибоко, або ж я зовсім не тямлю свого ремесла. Може, тут був берег, якась коса, намита річкою. А ця багнюка просто зосталась на місці якоїсь ковбані.

Джослін переможно засміявся й задер підборіддя.

— І все ж твої хитрі способи не знаходять нічого певного, сину мій. Ти сказав, що вони поклали пліт. Чом тоді не повірити, що собор плаває на цьому плоту? Але в чудо повірити легше.

Будівничий мовчки дивився на Джосліна, поки той перестав сміятись.

— Відійдім-но отуди та поговорімо. Ось тут. Коли хочете, можете казати, що собор плавав. Це тільки слова. Може, воно так і є...

— Не "може", а так і є, Роджере. І ми це завжди знали. Може, ти скоро повіриш мені. А копати оцю яму було зовсім непотрібно.

— Я копаю заради своїх людей.

— Свого війська? А я гадав, що ти його полководець.

— Буває, що військо веде полководця.

— Кепський то полководець, Роджере.

— Слухайте. Підвалин чи то плота, коли ви так волієте, вистачає тільки для цієї будівлі. Більше вони не витримають — хіба що дуже небагато. І мої люди це знають.

Хоч як силкувався Джослін бути поважним, у голосі його мимохіть прозвучала ласкава посмішка.

— А може, ця яма і для мене, Роджере? Може, ви копаєте яму для настоятеля?

Та Роджер-Муляр не усміхався. Він дивився з-під густих брів, наче бугай.

— Цебто як?

— Хай настоятель пересвідчиться, що збудувати вежу неможливо. Цього літа роботи нема ні в Вінчестері, ні в Чігестері, ні в Лейкоку, ні в Крайстчерчі, ніде не будуються абатства, монастирі, пріорства; і замків новий король не будує. А тут, вирішив ти, можна перекалатати літо й показати настоятелеві Джосліну, який він дурень. Таким чином можна втримати своє військо вкупі, поки трапиться щось підхоже, а без війська ти — ніщо.

Тепер будівничий ледь усміхнувся.

— Ось як знайду невдовзі твердий грунт, велебний отче, тоді ще подумаємо. А як ні...

— А як ні, то ти згоден змурувати низеньку, присадкувату вежу, обережно, несміливо, позираючи одним оком, чи собор не осідає? Ти вважаєш себе бозна-яким хитрим. Адже вежу можна зрізати на будь-якій висоті, правда, Роджере? А тим часом твоє військо перезимує тут і ще не одного замордує.

— Яв тій бійці позбувся найкращого свого каменяра.

— І все це — задля якогось пенька замість вежі? Ні, Роджере.

— Я шукаю рінистого грунту. Ото буде справжня основа для вежі, справжні підвалини.

Та Джослін усе кивав головою й усміхався.

— Ось побачиш, як я пожену тебе вгору своєю волею. Бо на це діло є воля божа.

Усмішка на обличчі будівничого згасла. Він заговорив сердито:

— Якби вони збиралися спорудити шпиль, то заклали б підвалини для нього.

— А вони й збиралися.

В Роджері вмить спалахнуло зацікавлення.

— Є план?

— Який план?

— Ну, всієї будівлі... ви бачили його? Він є у вашому архіві?

Джослін похитав головою.

— Нема ніякого плану, сину мій. Тим людям непотрібні були ніякі малюнки на пергаменті чи на дошці. Але я знаю, який був їхній задум.

Будівничий почухав потилицю, тоді кивнув рукою:

— Ходім, велебний отче, подивімось на підпори.

— Я їх знаю дуже добре. Не забувай, що це мій дім, мій дім у бозі.

— Ні, ви подивіться на них, як я.

На середохресті, по всіх його кутах, стояли чотири підпори. Вони підносились угору тісними жмутами стовбурів, що своїм гіллям підтримували склепіння. Там, угорі, на височині сто двадцять футів, панувала сутінь, і око не розрізняло візерунків круг дерев'яної ляди, що закривала продухвину посередині. Будівничий підійшов до підпори в південно-західному куті й ляснув по одному зі стовбурів долонею. На гладенькому камені не держалась пилюка; на його дзеркальній поверхні рука зіткнулася зі своїм викривленим відображенням.

— Вони вам здаються грубими й міцними, отче?

— Безмежно.

— Але ж гляньте, які вони тонкі супроти їхньої височини!

— В цьому їхня краса.

— Вони держать на собі тільки склепіння, і їх не розраховано нести вагу, багато більшу від їхньої власної.

Джослін задер підборіддя.

— І все ж вони, мусить бути, дуже міцні.

Будівничий усміхнувся двозначно, як нещодавно отець

Ансельм.

— Велебний отче, а як би ви взялися споруджувати таку підпору?

Джослін підійшов до підпори й придивився до неї зблизька. Кожен стовбур у жмуті був товщий від людського тулуба. Він провів пальцями по поверхні одного.

— А ось. Бачиш? Тут е поперечні щілинки; як вони у вас називаються? Шви? Вони, напевне, витісували плитки й клали одна на одну, як діти, граючись шашками, складають їх стовпчиком.

Усмішка будівничого стала похмурою.

— Ви називаєте їх добрими людьми, велебний отче. Що ж, може, вони й справді були чесні. Але є й інші способи.

Через середохрестя, шкутильгаючи, пройшов Пенгол. Слідом за ним, безмовно передражнюючи його, шкутильгав носій. Він так самісінько волочив ногу, так само горбився, так само ніс голову, навіть погляд був так само лютий. Пенгол рвучко обернувсь, і носій зупинився й зареготав. Пенгол, щось мурмочучи, подався в своє "Царство".

— А тепер, Роджере, ще одне. Отой чоловік...

— Пенгол?

— Він дуже відданий слуга. Скажи своїм людям, щоб дали йому спокій.

Будівничий мовчав.

— Роджере!

— Дурень він! Не розуміє жартів.

— Жарти без міри набридають.

Будівничий кам'яним поглядом дивився в двері Пен-голового "царства" і мовчав.

— Чуєш, Роджере? Нащо їм весь час чіплятись до нього?

Будівничий швидко зиркнув на Джосліна. І враз їх обох наче струснув якийсь внутрішній поштовх, ніби колесо попало в колію; Джослін відчув, що на устах його вже тремтять слова, які він міг би вимовити, коли б не ці темні очі, що так прямо дивились йому в очі. Він неначе стояв на самому краю чогось.

— Роджере!

Але э приділу Пресвятої діви північною галереєю вже йшла купка молільників; попереду, ні на мить не вмовкаючи, виступала Рейчел. І слова, що тремтіли на устах, завмерли.

— Навіщо вони так роблять?

Роджер-Муляр уже відвернувся до ями.

— Аби відвернути невдачу. Це в нас така прикмета.

А Рейчел уже покинула своїх супутників і швидко

йшла через неф до них обох, щось вигукуючи здалека й вимахуючи руками. Ось уже вони розібрали її мову:

— Вони думали, що їхніх підвалин не розкопуватимуть до Судного дня, та й чом ні, певне ж, робили все за письмовою умовою, як осьде мій чоловік...— Вона говорила, киваючи головою, і всю її аж трусило від запалу; пелену спідниці вона не просто притримувала рукою, а підсмикнула так, що видно було дебелі ноги до кісточок.— Ну що там,

Роджере: щебінь та березове дерево, як ти й сподівався? Він завжди все знає, мілорде!

"Мілорде", наче вона канонік і має ухвальний голос у капітулі! Вона говорила неначе всім тілом, чорні очі аж на лоба лізли; зовсім не така, як годиться добропорядній скромній англійській жінці ("Не така, як мовчазна Гуді Пенгол, моя люба дочка в Христі"). Ні, вона навіть перечила раз у раз чоловікові, ніби теж тямила щось у будівництві! Темноволоса, чорноока, завзята Рейчел, невтримно балакуча, вона могла б, у разі потреби, стати найпереконливішим у світі доказом на користь безшлюбності.

— Даруйте, мілорде, але я не можу змовчати! Я трохи знаюсь на цих речах, бо чула, що казав старий Род-жерів учитель. "Дитино моя,— розумієте, він називав мене дитиною, бо Роджер тоді був у нього за помічника,— дитино моя, шпиль має йти вглиб настільки ж, як увись". Чи, може, увись настільки ж, як углиб? Цим він, розумієте, хотів сказати...— Рейчел нахилила голову набік, таємниче всміхнулась і тицьнула пальцем мало не в обличчя Джослінові.— Хотів сказати, що під будівлею має бути стільки ж ваги, як у ній. Отож коли ви хочете піднести шпиль на чотириста футів угору, то треба й углиб укопатись на чотириста футів. Правда ж, Роджере? Роджере!

Вона говорила й говорила, надолужуючи неминуче мовчання на службі божій, що було для неї наче покутою, і все її тіло та смагляве обличчя аж тряслось від потоку слів, як трясеться ринва, коли з неї б'є вода. Дивна це була пара — Роджер-Муляр і його Рейчел. Вони були не тільки нерозлучні, а й схожі одне на одного, скорше брат і сестра, ніж чоловік і жінка, обоє темноволосі, червоногубі, кремезні. Вони жили наче на острові, життя їхнє мало свій особливий лад. Роджер ніколи не бив дружини, а їхні часті сварки були схожі на спалахи вогню, які зразу й гасить подув вітру, і все знов стає, як було. Вони обертались одне навколо одного якимось незбагненним для людей чином. Годі було зрозуміти, як вони ладнають між собою, хоча помітні були певні хитрі способи. Наприклад, Роджер пристосувався обертати свої сутички з

Рейчел на комедію; так сталось і тепер. Він ніби не помічав її, а просто починав говорити гучніше, щоб його було чутно. Самого Роджера це нітрохи не дратувало, але неминуче дратувало того, хто слухав їх обох, надто коли той слухач був поважною духовною персоною.

...Зовсім не таке просте діло, як ви гадаєте.

У Рейчел знов затіпалось обличчя, і голос її знову перекрив чоловікові слова. Джослін теж заговорив голосніше, ніби погодившись теж грати цю комедію, хоч вона й сердила його.

— Ми говорили про Пенгола!

— Ох, яка мила жіночка, і так шкода, що вона не має дітей, але ж і я їх не маю, мілорде, обом нам доводиться нести цей хрест.

— Будуватиму, поки зможу...

— Ні, поки тобі стане зваги.

Раптом Джослін почув свій власний голос без пере-' шкод. Рейчел уже відвернулась, і потік її слів рин^в у яму, що поглинала їх.

— А яке пуття з малої зваги, Роджере? Я вже як зважуюсь, то на велике!

— На що ж це?

— На чотириста футів!

— Отже, я вас не переконав.

Джослін усміхнувся йому, але значуще кивнув головою:

— Починай будувати. Більше нічого я не прошу.

Вони подивились один на одного, обидва рішучі, і не

сказали більш ні слова, хоч розуміли, що нічого не вирішили, це тільки перемир'я. "Коли доведеться, я підго-нитиму його вгору камінь за каменем.— подумав Джослін.— Йому не було видіння. Він сліпий. Хай думає, що зможе закінчити вежу на тій висоті, на якій схоче..." Та в цю мить Рейчел обернулась від ями до них, і вони почули, як там уже темно внизу, та як потомились копачі, це ж люди, а не коні, та й коней годиться жаліти, пора вже кінчати роботу. Джослін пішов, лютий і на себе, й на цю навіжену жінку, і на чоловіка, який волів не зважати на неї, ніж її вгамовувати. Він здивувався, побачивши, що сонце вливається до собору вже західними вікнами, і йому враз захотілося їсти. Це ще дужче розсердило його, і дуже невелика втіха була в тому, що позад нього будівничий налаяв Рейчел:

— Як ти можеш плести такі дурниці?

Він-бо знав, що той крик нічого не вартий, це навіть не докір, а може, спосіб відводити невдачу; за п'ять хвилин вони вже знов обертатимуться одне круг одного й будуть реготатись або ж привселюдно прогулюватись попідручки, або ж перешіптуватися про щось своє, інтимне. І взагалі вона була жінка добропорядна: жодна скандальна чи сороміцька плітка з Нової вулиці, де оселився будівничий зі своїм військом, не зачіпала Рейчел. Джослін окинув поглядом неф, залитий сонцем, і знову почав дратуватись. "День почався з такої радості,— подумав він.— І велике діло почалось, і мій ангел прилітав; та водночас ця радість уже й зменшала, немовби ангела послано не тільки щоб покріпити й утішити мене, але й задля остороги". Він побачив звіддалік отця Ансельма, що з гідністю сидів коло західних дверей, сидів урочисто й тихо в своєму вінці зі срібних кучериків, і до роздратування долучився смуток. Джослін задер підборіддя й промовив до біблійних патріархів на вітражах горішніх вікон:

— Хай сердиться, коли йому так до вподоби.

За спиною в себе він чув сміх, що долинав у північний трансепт крізь вилам у стіні. Отже, Рейчел пішла. Джослін на мить озирнувся: будівничий розмовляв з робітниками коло ями. Він завагався: може, вернутись і натиснути ще? "Не треба було підходити до нього самому,— подумав він.— Краще б викликати його до себе й посварити за бійку при брамі. А що, як мер зажадає суду? Я не сказав і половини того, що хотів. А все ота жінка зі своїм невтримним язик<}м та зухвалим обличчям, що все тіпається. Бувають такі жінки, від чиєї дурості не поможуть ні брами, ні засуви. Слід було вичитати їй за те зухвальство, навчити, щоб знала своє місце. Другого разу, як зустріну її на самоті, поговорю з нею спокійно, поясню, як їй слід поводитись.

Господи, до яких знарядь доводиться вдаватись!"

Він почув у нефі стук цвяхованих підошов і здогадався: "отець Анонім". Оборнувся: отець Ансельм ішов своєю звичайною ходою, не повільно й не швидко, а так, ніби зроду не робив більш нічого, тільки ходив отак, переходячи з дня в день, щось приносячи, щось відносячи, чекаючи наказів, байдуже, нічим не запалюючись і ні на що не нарікаючи. Ось він зупинився перед своїм настоятелем, склавши долоні — наче, лялька, зроблена дитп-ною, що навіть не бралась вирізьбити обличчя, а тільки намалювала на ній руки та волосся. Він з'явився* з якоюсь справою, заступивши Джослінові шлях до й так згаяного обіду.

— Ви б не могли почекати, отче Адаме?

Отець Анонім діловито прорипів своїм писклявим голосом:

— Я гадав, що цього листа ви захочете прочитати зразу, мілорде.

Джослін зітхнув і відказав утомлено, дратливо, з дивним почуттям, ніби вся радість витекла з нього:

— Ну що ж, давайте.

Він повернувся обличчям до сходу й підняв листа так, щоб на нього падало сонце. Почав читати, і його обличчя проясніло; роздратування змінилось задоволенням, потім захватом.

— Ви добре зробили, що зразу принесли його мені!

Він упав навколішки, перехрестився й склав подяку

господові. Вернулася хвиля радості, підвела його на ноги й погнала туди, де будівничий коло ями розмовляв зі своїм помічником Джігеном. Коли він підійшов, Роджер обернувся від Джігена до нього й сказав:

— Рінистого грунту так і нема. Коли вода в річці прибуватиме й далі, копати не можна буде, доведеться чекати кілька тижнів. А може, й місяців.

Джослін постукав пальцем по листу.

— Ось тобі відповідь, сину мій.

— Що це?

— Мілорд єпископ згадав про нас. Навіть тепер, схиляючи коліна перед святим отцем у Римі, він пам'ятає про свою далеку паству.

Будівничий нетерпляче відповів:

— Ви ніяк не хочете зрозуміти, що я вам кажу. Ніякі гроші вашого шпиля не збудують. Хоч ви його з золота зробіть, то він тільки вгрузне ще глибше.

Джослін, сміючись, похитав головою.

— Як почуєш, що я зараз скажу, ти спатимеш спокійно. Він не послав грошей. Ба, врешті, що таке гроші? Ні, він посилає щось незмірно коштовніше...— Джослін так схвилювався, що аж підніс голос. Тоді раптом обняв будівничого за плечі.— Ми заб'ємо цю річ у самий вершечок шпиля, і він стоятиме вічно. Мілорд єпископ посилає нам реліквію — цвях із хреста господнього.

Він зняв руку з пліч незворушного будівничого й глянув на залитий сонцем неф. Побачив сиву голову отця Ансельма й ту ж мить подумав, що життя було б нестерпне без цілющого єлею. Мало не бігцем подався він уздовж нефа до старого, вимахуючи листом.

— Отче Ансельме!

Цього разу отець Ансельм підвівся перед ним. Підвівся повільно, терпляче несучи своє мучеництво, і, немовби довершуючи цей образ, не закашлявся, а тільки тричі глухо бухикнув. Обличчя його було холодне, непроникне.

— Отче Ансельме! Дружба — це велика коштовність.

Той самий непроникний вираз. Та Джослін, окрилений радістю, спробував ще раз.

— А ми що зробили з нею?

— Я мушу відповідати, мілорде, чи це запитання риторичне?

Джослін дихнув на нього щирою любов'ю.

— Хочете прочитати цього листа?

— Ви наказуєте, мілорде?

Джослін голосно засміявся.

— Ансельме! Ансельме!

Та старий уперто відкидав його любов, дивився вбік, на дощану, обтягнену полотном переділку і спокійно, але досить гучно кашляв: кхе, кхе, кхе.

— Якщо лист ваш стосується капітулу, мілорде, то ми напевне всі його почуємо свого часу.

— Ансельме! Я приніс вам дарунок. Я звільняю вас від цього обов'язку. Мені слід було розуміти, що з вашою нехіттю й слабким здоров'ям... Урешті, ніхто більш не захопився цією справою так, як я. Я візьму все на себе. Ви мене розумієте, саме ви найбільше з усіх, ви, мій сповідник, наставник моєї душі.

— З'ясуймо все до кінця, мілорде. Я не мушу ні наглядати тут, ні доручати цей нагляд комусь?

— Саме так.

Вираз Ансельмового обличчя не змінився. Його витончений профіль під вінцем сивого волосся був звернений на схід. Він стояв, достойний, царственій, спокійний. Ваговито промовив:

— І письмово?

Ваговиті слова. Не самоцвіти, не перли, як слід би сподіватись від святого. Ні, звичайні каменюки. В них не було образи, присікатись ні до чого; хоч у них і таїлося зухвальство, самі вони були резонні, відповідні

до статуту: "Коли котрісь двоє з чотирьох каноніків, про щось сперечавшися, дійдуть згоди, хай умова їхня буде засвідчена письмово..." Так, немовби рядки статуту висіли в повітрі між ними, Ансельм закінчив цитатою:

"Коли щось засвідчене письмово треба перемінити, слід записувати й це, закріпивши в присутності двох членів капітулу малою костяною печаткою".

— Я знаю.

Ансельм заговорив знову — спокійно, холодно. Кашель його вже минувся.

— Це все, мілорде?

— Все.

Джослін стояв, озираючись через ліве плече, й чув, як ризнпчий відходить нефом. "Треба викинути його з голови.— думав він.— Я ошукався. У нього тільки обличчя таке благородне, а з уст падає каміння".

Він опустив погляд на єпископів лист. Подумав: "Це наче терези на ринку. В одній шальці радість підносить мене вгору, на другій Ансельм опадає вниз. У мене є цвях і мій ангел. Є канцелярій, будівничий і його дружина..."

Раптом він зрозумів, як підрізано крила його радості, й у ньому знову спалахнула злість. А бодай їм, хай падають, хай щезають, аби робота тривала! Він ішов попід західними вікнами, притискаючи листа до грудей, і гнівно мурмотів, задерши підборіддя:

— Треба взяти собі іншого сповідника!

Того вечора, коли він став навколішки біля ліжка, щоб помолитися перед сном, ангел знову явився йому й стояв у нього за спиною в хмарці тепла, щоб трохи втішити його.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Другого ранку, прокинувшись удосвіта, Джослін почув, як шумить дощ, і згадав слова будівничого. Тому він, молячись, поміж іншим попросив у бога й погоди. Але дощ не вщухав три дні, потім перестав усього на півдня, та однаково хмари пливли низько й повітря було насичене вогкістю, так що господині вішали випрану білизну перед вогнищами, де вона не стільки сохла, скільки продимлювалась. А потім знов цілий тиждень був дощ із вітром. Коли настоятель виходив зі свого дому, вгорнувшись у плащ, і поспішав через подвір'я до собору, він бачив, що хмари сунуть прямо по його даху: навіть зубців не було видно. А сама будівля, ця кам'яна Біблія, вже не співала хвалу господові, а тільки бубоніла проповідь. Вона була аж слизька від води, що стікала по моху, лишайниках та облущеному камінню. Коли мрячило, і час теж ніби мрячив, так повільно, нудно тяг-ся він. А коли хлющала злива, тоді тисяча кам'яних голів починала виригати воду — і людям згадувалося, що ті, з кого різьблено ці голови, давно зотліли на цвинтарях при соборі та парафіальних церквах. Вони лили з ротів воду, немов то була якась нова пекельна кара; а вода вливалась у потоки, що стікали по свинцю, склу та різьбленому каменю, по контрфорсах, по шпиликах, по зубцях і, булькочучи та пінячись, уливалась у рівчаки біля підніжжя стін. Коли налітав вітер, він не розганяв хмар, а тільки шарпав повітря на всі боки, за кожним ривком вихлюпуючи цебра води, так що настоятель аж хитався, підштовхуваний ззаду, або зустрічав той подув, як удар у обличчя, а плащ тріпотів за спиною, ніби крила. Коли вітер стихав, хмари спускалися нижче, і він уже не бачив верхньої половини собору; за дощовою завісою ніби губилась уся його велич. Око, наближаючись, бачило тільки окремі частини: мокрий кам'яний ріг, на якому впадали в око всі нерівності та ушкодження, ніби на обличчі, розгляданому надто зблизька. В закутках північної стіни — хоча тепер, без сонця, годі було добрати, де північ, а де південь — задавнено тхнуло сечею. Річка

вийшла з берегів, залила шлях і, не зваживши на варту при міській брамі, ринула на брудні вулиці. Чоловіки, жінки, діти тулились біля мізерного вогника в камінах, і дим з вогких дров та торфу висів під кожним дахом. Тільки в шинках було людно.

Посеред собору вже не копали ями. Одного дня Джо-слін зупинився коло будівничого й почав стежити, як той на мотузку спускає в яму свічку. На дні ями блиснула вода. З ями здіймався сморід, і Джослін відійшов. Але будівничий на сморід не зважав. Він стояв і похмуро дивись униз, на свічку. Джослін затривожився. Він нахилився над Роджеровим плечем.

— Що ти тепер робитимеш, сину мій?

— Роботи вистачає,— буркнув Роджер-Муляр.

Він рушив до кручених сходів, обережно ступив на нижню приступку й подерся вгору, швидко зникнувши з очей; невдовзі Джослін почув, як він повільно ходить по склепінню, за сто двадцять футів над головою.

Джослінові здавалося, що, відколи він почув той сморід із ями, для нього почалося щось нове. Тепер він помічав, що по всьому собору до застояного запаху ладану та спаленого воску домішується той інший, неприємніший запах. Бо вода, піднімаючись у землі, очевидно, просочилась до вельможних гробниць обабіч хору та під аркадами в нефах. І це, як виявилось, помітив не тільки він. Ті живі, котрі зневагу до життя обрали собі як покликання, вважали, що це нагадування надто безцеремонне, і правили службу божу з непристойною відразою на обличчі. Йдучи з приділу Пресвятої діви на середохрестя, де тепер стояв півморок, Джослін мусив твердити собі: "Отут, де тепер смердюча яма, багато років тому мені було явлено одкровення, і я тоді впав долілиць. Про це слід пам'ятати завжди".

Весь той час будівничий із частиною свого війська працював на покрівлі над середохрестям. Склепіння проламали, і, коли в соборі було хоч трохи світла, крізь той отвір знизу видніли крокви. Робітники зникали на кручених сходах, що пронизували стіни собору, і знову з'являлись на трифорії, малесенькі, наче мухи; а інші споруджували риштування навколо південно-східної підпори середохрестя. Ставили драбини та помости чимраз вище й вище, наче снували павутиння, і коли ту роботу скінчили, підпора стала схожа на ялину з пообрубуваним гіллям. Тепер будування вже менше заважало відправам, бо згори не так було чути робочий гамір. Смердючу тишу в нефі тепер лише зрідка порушував стук довбешки на покрівлі. Потім із проламу в склепінні спустили мотузи, і вони гойдались у середохресті, ніби порість якогось велетенського моху, що ним почала обростати вся будівля, що вже звологла наскрізь. Мотузи були наготовані, щоб піднімати нагору колоди, які втягуватимуть крізь вилам у північній стіні, але вони скидались на мох, і сморід іще підсилював те враження. В цьому півмороці та вогкості навіть Джослін мусив напружувати всю свою волю, щоб не забути про якесь важливе діло; і коли один робітник упав крізь пролам у середохресті, розтинаючи криком повітря від склепіння аж до підлоги, таке густе, що крик неначе безжально закарбовувався в ньому навіки, Джослін не здивувався, що ніяке чудо не підхопило нещасного над невблаганними кам'яними плитами внизу. Отець Ансельм у капітулі не сказав нічого, але з обурення в очах ризничого настоятель бачив, що й цю смерть уписано в рахунок, який колись буде піднесено йому. На собор спустилась не темна ніч, а полудень без сонця, аж до блюзнірства безнадійний у своїй похмурості. Хлоп-чики-хористи істерично сміялися, коли канцелярій, що дріботів у кінці процесії, яка виходила з ризниці, повертав ліворуч, як звик за половину свого життя, а не праворуч, до приділу Пресвятої діви. Попри цей сміх та хихотіння, відправи тривали і діло робилось; але на людей наче тиснув якийсь майже непосильний тягар. Весь капітул дратувався; учні з школи хористів супились, вередували, кашляли безперестану, сварились між собою хто-зна й чому. Менші плакали без ніякої причини. У старших хлопців були невиспані очі: їм уночі марилися безносі кістяки, що зринали під підлогою в соборі, притискаючись лицем до важких плит. Не диво, що

хлопці раді були поглузувати з канцелярія. Та одного дня, повернувши ліворуч, він не зупинився, і врешті двоє вікарі-альних хористів пішли за ним. Його наздогнали в сутіні біля дощаної переділки: він обмацував її руками,* шукаючи, де пройти до престолу. Коли його вивели на світло, то побачили, що права рука в нього сіпається, а обличчя зовсім безтямне. Старого канцелярія відвели додому, і відтоді старіших серед причту почав мучити страх перед старечим недоумством. З ранку до вечора всі обряди справлялись у смороді й напівтемряві, свічки освітлювали тільки німби випарів довкола свого вогника, а голоси злинали вгору, сповнені страху перед старістю й смертю, перед тягою та висотою, перед темрявою та безмежжям, сповненим безнадії.

"Господи, почуй наш плач!"

А потім пішла чутка, що в місті почалася чума. Перед вівтарем, де сяйво свічок звістувало присутність Святого духа, юрмилось дедалі більше людей, напружених, безмовних облич із блискучими очима. Сам Джослін ніколи не приставав до того тлуму, бо йому час від часу з'являвся ангел — утішити, зігріти, підтримати його. Проте, як добрий воєначальник, він бачив, яка потрібна їм допомога, адже ці люди, його знаряддя, які він мав уживати, тепер здавались йому ніби мавпами, що без пуття лазять на даху. Тому він виніс макет собору зі шпилем і поставив у середохресті під північно-західною підпорою, аби піддати їм духу. Макет стояв на столику й видавався єдиною чистою річчю в усьому соборі, хоча на доторк теж був вогкий.

Так минуло різдво. Хай зраджуються небеса, і хай земля втішиться перед лицем Господа, бо він іде.

Так і вважалося, що він прийшов; але хмари все висіли над самим дахом, і коли мряка припинялась хоч на хвилину, люди зводили вгору очі й мацали себе за щоки, самі собі не вірячи. Якось, коли дощ ущух, але в печері нефа стояв аж надто тяжкий дух, Джослін зупинився коло макета, щоб підбадьоритись самому. Він насилу вийняв вежу з гнізда, бо дерево відвологло, й тримав її шанобливо, як святощі. Ніжно гладив,

колихав на руках, обдивлявся, як мати обдивляється немовля. Макет вежі був вісімнадцять дюймів завдовжки; нижня половина чотирикутна в перерізі, з високими вікнами. Її увінчував цілий гайок стрункіх шпиликів, серед яких здіймався високий шпиль, тонкий, без прикрас, із невеличким хрестиком на вершечку. Хрестик був менший за той, що Джослін носив на шиї. Джослін стояв біля північно-західної підпори, все колишучи на руках макет вежі, й запевняв себе, що тепер вода в річці вже почне опадати. Бо дощу не було вже цілий тиждень; хоча березень випав хмарний і не вітряний, усе-таки можна було сподіватися, що відвологле сонце таки проб'ється крізь хмари й висушить грязюку на полях. Погладжуючи шпиль рукою, він почув із виламу в північному трансепті Джіге-нів голос. Заплющив очі й подумав: "Ми витримали! Хай же віднині все буде інакше!" І він ніби побачив заплющеними очима, як сухі дні набирають розгону, прямуючи до світла. Згори долинав стук довбешки; і раптом шпиль у руках глибоко схвилював його; він згадав уявні обриси в небі над собором, і йому аж дух перехопило. Він відчув у собі життя. Задер підборіддя, розплющив очі, розтулив рот і вже хотів складати дяку господові.

Але завмер, не вимовивши й слова.

З Пенголового "царства" вийшла Гуді Пенгол. Швидко ступила три кроки вперед. Тоді зупинилася, ступила крок назад. Повільно рушила до середохрестя, не дивлячись уперед. Вона дивилась кудись убік. Одною рукою притримувала плащ біля шиї, а в другій, піднявши її, несла кошик. Вона дивилась убік, ніби обминала лютого бугая чи жеребця на припоні. Ноги несли її по колу, недосяжному для небезпеки, плече мало не терлось об стіну; але ті ноги не дуже прагли нести її далі. Очі були ніби дві чорні цятки на блідому після зими обличчі, уста розтулились, і вона здалась би дурненькою, якби таке гарне створіння могло здаватися дурним і якби на її виду не світився такий відвертий страх. Приголомшений Джослін простежив за її поглядом; і раптом час полетів стрибками, а може, й зовсім спинився. Тому й не дивно було, що він, іще й не побачивши будівничого, вже здогадався, на кого вона дивиться.

Роджер-Муляр стояв однією ногою на першому щаблі нижньої драбини риштування, спорудженого навколо південно-східної підпори. Він спускався з того риштування, дивлячись на Гуді. Ось він повернувся. Рушив по плитах підлоги, а вона скрадалася попід стіною все повільніше. Вона аж щулилася, щулилась і дивилась кудись угору й убік. Роджер ніби припнув її там, він дивився вниз і щось поважно говорив, а вона прикипіла до нього очима, розтуливши уста, й хитала головою.

Джосліна пойняла дивна певність. Він побачив усе, збагнув усе. Він побачив, що таких зустрічей було вже багато. Побачив страждання й смуток. Побачив — і це було схоже на одкровення під час молитви — що й саме повітря круг них двох було якесь не таке. Побачив, що їх оточує щось ніби шатро, яке відмежовує їх від усіх інших людей, і що вони обоє страшаться того шатра, але нічого не можуть удіяти. А вони вже розмовляли поважно й спокійно; і хоч Гуді знов і знов хитала головою, та не йшла геть, не могла піти, як видно, бо незриме шатро змикалося круг них. Вона тримала в руках кошика, вона зібралась іти на базар, їй не було чого розмовляти з будь-яким чоловіком, а з будівничим і поготів; їй досить було б похитати головою. Вона легко могла б проминути цього кремезного чоловіка в шкіряних штанях, бурій куртці та синьому каптурі, їй не треба було навіть зупинятись: вистачило б пройти мимо, відвернувши голову в другий бік, бо він не тримав її за руку. Але вона стояла, дивлячись на нього скоса, і її чорні некліпні очі, її уста промовляли: "Ні!" Тоді вона зненацька рвонулась від нього, ніби справді хотіла прорвати щось у повітрі; та шкода — невидиме шатро, що об'єднувало їх, тільки розтяглось і не випустило її. Вона лишилася всередині, вона вже довіку мала бути всередині того шатра, як була там тепер, хоча й поспішала геть південним нефом, уже не бліда на виду, а червона. Роджер-Муляр стояв і дивився їй услід так, ніби для нього в цілому світі, крім неї, не було нічого й нікого, і він нічого не міг із цим удіяти, хоч як це його мучило. Коли північно-західні двері зачинилися за Гуді, він повернувся до Джосліна спиною й пішов до риштування, наче сновида.

І тоді в Джосліні немов із якоїсь ями піднявся гнів. У його уяві мелькало обличчя, яке щодня схилялось під його благословення, бринів її безтурботний спів у Пен-головому "царстві". Він задер підборіддя, і з темного закутка душі, де кипіли обурення й біль, прорвалось на уста слово:

— Ні!

І враз йому видалося, що вічне оновлення життя на землі — це мерзота, це якийсь потоп багна. Йому забило дух, він побачив вилам у північному трансепті й кинувся туди, надвір, на денне світло. І зразу почув здалеку глузливі голоси робітників. Хоч у ньому жаром горів гнів, та він зрозумів, яка це сміхота для них — побачити, що сам настоятель вибіг із виламу, тримаючи в обох руках свій "безум". Він кинувся назад, у середохрестя. Та північним нефом саме надходила невеличка процесія; серед неї йшла і Рейчел-Муляриха з дорогоцінною ношею на руках. Джослін машинально поздоровив і поблагословив її, та мажордомова дружина вихопила немовля в неї з рук і гордо попливла до приділу Пресвятої діви, де була хрестильна купіль. Через це він лишився на самоті з Рейчел, яка нащось відстала від процесії. І хоч у очах його ще стояли Роджер та Гуді Пенгол, він помалу зрозумів нащо. Він тільки не міг повірити, що жінка, хай навіть у нестямі (очі вибалушені, пасма чорного волосся спадають на щоки), здатна говорити таке. Його скував не потік її слів, а їхній зміст. Обличчя в Рейчел сіпалось і трусилось, як віконна шибка в бурю, і вона пояснювала йому, чому не має дітей, хоча й молить бога про це. Коли вони з Роджером уперше лягли разом, вона в найнедоречніпгу мить засміялась — не могла не засміятись! — тож річ зовсім не в тому, що вона нібито неплідна, як дехто думає або й каЖе. Ні, мілорде! Просто вона не могла не засміятись, а за нею мусив засміятись і він...

Джослін стояв, не ймучи віри, сторопілий, поки вона не подалася північним нефом наздоганяти свою процесію. Стояв під риштованням, і його пекла думка, що жінки всі такі: дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять

разів говоритимуть скромно, хоча й забагато, але в де-сятитисячний раз ляпнуть таке неподобство, так вивернуть на людські очі найпотаємніше, що здається, ніби саме оскаженіле жіноче лоно раптом дістало язик. І з усіх жінок у світі саме вона, оця неможлива, неймовірна, і все ж таки жива Рейчел мусила так учинити — ні, її присилувала це зробити невтримно язиката натура, в найнедоречнішому місці, в найнедоречнішу хвилину, перед найневідповіднішим слухачем. Вон здерла покрови з життя аж до того місця, де панують жах і сміховинність — ніби строкатий блазень у червоному й жовтому вимахує свинячим міхуром на паличці в жахливій катівні.

Він злісно промовив до макета у себе в руках:

— Яка безсоромна й'зухвала жінка!

А тоді блазень ударив його в пах своїм міхуром, і в нього вирвався регіт, від якого його аж затіпало.

Він голосно вигукнув:

— Гидота! Гидота!

Розплющив очі й почув, як його слова луною розлягаються в храмі. А коло дверей у переділці, що вели до північної галереї, застиг здивований Пенгол з мітлою. І Джослін, аби приховати справжній зміст свого вигуку., надати йому видимого змісту, ще гукнув:

— Тут скрізь гидота й бруд! Вони все бруднять!

Та через середохрестя вже йшли робітники: старий

каменяр. Мел і головний Роджерів помічник Джіген. Цей реготав, ніби й не бачачи Джосліна:

— Дружина? Сторож вона йому, а не дружина!

І Джослін, хоч у скроні йому ще бухала кров, присилував себе говорити з Пенголом спокійно. Але відчув, що задихається, ніби пробіг бігом через^увесь собор.

— Ну, як там у тебе, Пенголе, сину мій?

Але Пенгол іще дивився войовниче, мабуть, не охолонувши від якоїсь своєї прикрості чи сутички.

— А як воно може бути?

Джослін повів далі майже рівним тоном:

— Я говорив з будівничим. Ти якось поладнав з ними?

— Я? Де там! Ви щиру правду сказали, велебний отче. Вони все бруднять!

— Але хоч тобі дали спокій?

Пенгол понуро відказав:

— Мені вони ніколи не дадуть спокою. Бо вони обрали мене собі за блазня.

"Відвертати невдачу". Його уста самі повторили ці слова, як ноги самі ступають звичною стежкою.

— Інших ми не маємо. Всім нам доводиться терпіти їх.

Та Пенгол, що вже був відійшов, обернувся.

— А чого вам було не взяти нас, отче? Мене й моїх людей.

— Ви б не зуміли.

Пенгол розкрив рота, щоб відповісти, але зразу й закрив. Але не рушав з місця, а з викликом дивився на Джосліна, і кутик його уст ледь посіпувався; в когось менш відданого й щирого це могло б означати насмішку. А в повітрі між ними зависли невимовлені слова: "Вони теж не зуміють. Цього не зуміє ніхто. Багнюка, повінь, пліт, висота, тонкі підпори... Це неможлива річ".

— Вони — тяжка випроба для всіх нас, сину мій. Я це визнаю. Треба бути терплячими. Чи не сказав ти якось, що це твій дім? У цих словах була гріховна гординя, але водночас і вірність та ревність. Не думай, що тебе не розуміють і не цінують, сину мій. Незабаром вони підуть. А в тебе, з ласки божої, будуть сини...

Пенголів рот уже не кривився.

— І той собор, що вони доглядатимуть та плекатимуть, буде куди прекрасніший, ніж тепер. Подумай сам. Посередині його піднесеться до неба оце ось,— Джослін патетичним рухом підняв перед собою макет вежі,— і вони теж скажуть своїм дітям: "Оце збудували за життя нашого батька".

Пенгол аж зіщулився. Мітла, яку він тримав упоперек тіла, затремтіла в руках. Очі застигли, білі блискучі зуби вишкірились. Якусь мить він стояв так, прикипівши очима до шпиля, що його в такому захваті простягав до нього Джослін. Потім спідлоба зиркнув на настоятеля.

— І ви мене берете на глузи?

Відвернувся й швидко пошкутильгав південним трансептом геть, а виходячи в своє "царство", так грюкнув дверима, що луна пішла по всьому собору.

На даху гатили довбешкою: гуп, гуп, гуп... І враз грюкіт дверей, гупання довбешки, запахи, потік невимовних почуттів так наринули на Джосліна, що йому перехопило віддих. Він знав, де можна дихнути вільніше, і ноги самі понесли його туди, спотикаючись. Нарешті він упав навколішки перед спокійним вогником свічки на вівтарі. Втупив у нього очі, жадібно розкривши рот.

— Я ж не знав.

Але чистота того світла лишалась недосяжною, ніби малесенькі, безмежно далекі двері. Джослін стояв навколішки, й думки його кружляли у вихорі душевної бурі. Сам не знаючи, коли він опустив погляд, він раптом усвідомив, що бачить геральдичних звірів, зображених на кам'яних плитках підлоги. Та ще ближче, ніж ті плитки, стояли перед очима люди, четверо людей — він знову здригнувся: Роджер-Муляр, його Рейчел, Пенгол і його Гуді, як чотири підпори на середохресті.

Потім дрож підвів йому голову, і він утупився в потьмянілу пишноту вітражів, а вогник на вівтарі роздвоївся — по вогнику в кожному оці.

Він прошепотів:

— І тому Ти послав ангела Твого, щоб покріпив мене!

Але ангела не було, тільки вихори почуттів, що крутили, жалили, обпікали його — жах перед цим лихим життям, що зароджується, прокльовується, набирає страшної незбагненної сили й занепадає в старості.

— Ти, Господи! Ти!

Вогники злились докупи в безмежній далечі, і він запрагнув увійти в ті двері. Та замість ангела за спинок> в нього танцювали й галасували ті четверо, тому вогники розійшлися знову. А потім лишилися тільки двоє людей, він і вона під своїм шатром, але вже приголомшені повінню його скорботи та обурення, і він заплющив очі й застогнав з жалю за своєю любою дочкою в Христі.

— Покріпи її, о Господи, великим милосердям Твоїм і пошли їй мир душі...

А потім думка заметалась у нього в голові, наче живе створіння. Наче щось укинуло її туди несхибним кидком, ніби гострого списа. Щойно його очі були заплющені, а серце мліло й тануло в скорботі. А ще за мить усі почуття погасли, голова ніби спорожніла, в ній лишилась тільки одна думка, що стриміла там неначе споконвіку. Ніяких почуттів, тільки ця думка, і знову став відчутнішим тягар тіла. Тиск у грудях, над серцем, біль в обох руках і в правій щоці. Розплющивши очі, він побачив, що притискає до себе макет і гостре ребро біля самого вершечка врізається йому в щоку. Перед очима знов постали плитки підлоги, на кожній — два геральдичні звірі, що підняли пазурасті лапи для удару й переплелися змієстими шиями. Десь, чи то над цими плитками, чи то там, де йому являвся ангел, чи то в безмірних глибинах голови, постав образ, наче намальований. Роджер-Муляр, напівобернувшись, стоїть на драбині, і його невидимими мотузами тягне до жінки, що тулиться коло стіни. Та жінка — Гуді, теж напівобернена, вона дивиться незмигно, відчуває, як натягуються мотузи, й хитає головою, жах і жадання борються в ній, і обоє вони, Гуді й Роджер, накриті шатром, що з нього не вирвуться, куди б не пішли. А думка була така виразна, що її можна б написати через усю ту картину. І така жахлива, що перед нею відступили всі почуття, і він читав її, ніби заворожений, а ребро шпиля все різало йому щоку. Жахлива й владна, вона так панувала над усіма іншими почуттями, що Джо-слін, розглядаючи дві зв'язані між собою постаті на тлі підлоги, мимоволі вимовив її вголос:

— Вона втримає його тут.

Він звівся на ноги, не дивлячись на вогник, і повільно пішов до середохрестя крізь якусь громову тишу. Підійшов до столика, де лежав, ніби людина горілиць, макет собору і втиснув вежу в квадратовий отвір. Потім пішов через неф, через подвір'я до свого дому. Час від часу він зацікавлено дивився па свої руки й поважно кивав головою. Аж пізно вночі почуття вернулися до нього, і він знову впав навколішки, а з очей йому ринули сльози. А врешті явився ангел і відігрів його так, що він трохи втішився й образ перед очима та жахлива думка стали більш-менш стерпними. Ангел не кидав його, і, вже засинаючи, він сказав:

— Ти мені потрібна! До сьогодні я не знав по-справжньому нащо. Прости мені!

І ангел грів його.

Та ніби для того, щоб нагадати йому про смирення, сатані дозволено було мучити його цілу ніч якимсь безглуздим і безнадійним сновиддям. Джослінові снилось, наче він лежить горілиць у своєму ліжку; а потім — не в ліжку, а на болотах, так само горілиць, розіп'ятий, і його руки — то трансепти, а під лівим боком притулилось Пен-голове "царство". Підходили люди, мучили його, глумились — і Рейчел, і Роджер, і Пенгол, і всі вони знали, що храм не має шпиля й ніколи не матиме. Тільки сам Сатана, що звівся на заході, одягнений тільки пломінким волоссям, стояв над його нефом і щось будував, мучачи його так, що він аж корчився в теплій воді болота й голосно кричав. Він прокинувся в темряві, сповнений огиди. Взяв нагая й сім разів боляче шмагонув себе, гордий своїм ангелом: по удару на кожного біса. А потім заснув міцним сном без сновидь.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Відтоді Джослін ревно взявся до діла. Натягти шкіряні ногавиці, сідав на коня й по грузьких дорогах об'їздив сільські церкви в околиці, перевіряв своїх вікаріїв, проповідував перед їхньою нужденною паствою. Виголошував проповіді й у міських церквах, де був архідияконом. У церкві святого Томи, промовляючи згори, з амвона на трифорії, й дивлячись на людей, що півколом стояли в нефі, звівши до нього погляди, він раптом спіймав себе на тому, що палко говорить про вежу, ледь пристукуючи кулаком по кам'яній стільниці амвона. Та люди стогнали й били себе в груди не тому, що розуміли його, а тому, що він промовляв так палко; а ще тому, що була пора дощів, повеней, смертей і голоду. Того ранку, коли він повернувся до собору, вітер прогнав дощ, і Джослін нарешті знову побачив усю будівлю. Але тепер це була звичайна, реальна споруда, стільки й стільки футів завдовжки, заввишки й завширшки, зовсім не пишна й не велична. Він глянув на холодне небо, але воно не розкрилось перед ним. Отож він пішов додому, до своєї кімнати й довго дивився на собор з віконця, бо в віконній рамі, наче в рамі картини, будівля часом набувала особливої виразності й значливості. Та зараз це була просто величезна комора. До того ж — хоча Джослін розумів, що це йому тільки здається,— собор наче трохи вгруз у землю. Поза стічним рівчаком попід стінами земля набрякла водою, поросла бур'яном, і камінь неначе видавлював ту землю вгору; тому образ храму нагадував не так про славу .господню, як про вагу спорудженого людськими руками. А видіння шпиля здавалося далеким, ніби спомин про якесь сновиддя в дитинстві. І коли Джослін згадав Ансельма, що теж був часточкою його дитинства, в голові зринула думка: кого ж тепер узяти за сповідника? Та він дратливо струснув головою й сказав крізь зціплені зуби, не звертаючись ні до кого:

— Я чиню волю мого Отця небесного.

Десь у ті дні він лишив без відповіді ще одного листа від леді Алісон.

І все ж вітер приніс переміну. Розігнав хмари, крізь повідчинені двері виніс із собору сморід. Повінь почала опадати, лишаючи за собою гниль

та руїну, але й стежки, по яких можна ходити, та крем'янисті дороги, по яких міг проїхати віз. Ідучи до західного фасаду, Джослін бачив тепер, що кам'яні голови ринв уже не виригають воду, а нерухомо, з роззявленими ротами чекають, що ж далі. Він зупинявся й думав про те, як ретельно й натхненно збудували собор велетні давнини: адже голови ніби виросли з каменю, пробилися крізь його поверхню, як чиряки чи прищі, що очищають тіло від гною і своєю власного згубою забезпечують його чистоту. Тепер, коли дощі минулись, він бачив зелені й чорні плями моху та лишайників, так що декотрі голови були наче вражені недугою. Вони безгучно вигукували на вітер глум і блюзнірство, зчиняючи не більше галасу, ніж смерть десь у далекому краю. Святі й мученики, сповідники та праведники на західній стіні незворушно обсохли, байдуже перетерпівши зиму, і тепер байдуже чекали сонця, щоб перетерпіти й його.

Джослін почав відчувати, що до нього потроху вертається давня снага. Згадуючи про своє знаряддя — Родже-ра-Муляра та двох жінок, що оберталися круг нього,— він казав сам собі: "Вона чесна жінка!" — і вірив, що цього досить. Бо все помалу налагоджувалось. У капітулі менше бухикали, і тільки один з каноніків помер — старий канцелярій, що продріботів крізь свої останні двері; а оскільки то була природна, не нагла смерть, з усіма належними обрядами, то годилося скорше радіти, ніж журитись. Крім того, новий канцелярій був молодий і смиренний. Якось нежданно настала й пора познімати завіси в аркадах, так що хлопчики з школи хористів тепер гралися надворі або видиралися на високий кедр. А одного ранку, ввійшовши західними дверима до храму, Джослін побачив, що там знову панує мирська метушня. Приходили люди подивитись у яму між підпорами, на діру в склепінні. Тепер, коли річка вернулась у береги, а між хмарами синіли клапті неба, вода в ямі опала, і коли Роджер-Муляр спускав туди свічку, вона вже не відбивалась у гладіні. Роджерове військо збадьорилось, і, піднімаючись нагору драбинами між риштованням круг південно-східної підпори або крученици сходами, що вели на трифорій, люди весело висвистували. Та й коли спускалися з порожніми коритцями чи кошиком або й голіруч, то теж спочатку чувся свист, а потім з'являлись вони й ішли через храм,

такі байдужі до суворих правил Великого посту, як кам'яні статуї. Будівники зчиняли великий гамір, хоча Джослін і скаржився Роджерові-Муля-реві. У піддашші за північним трансептом безперестану цюкали сокири, а на даху над склепінням безперестану щось брязкало й гупало. Та Джослін у дні Великого посту вбирався в обладунок, бо знав, що скоро бій; заклопотаний цим, він був безпорадний перед хвацьким військом будівничого, як дівчина, що мусить пасти завеликий табун гусей. Він безпорадно слухав їхні пісні; безпорадно дивився, як у соборі дражнять Пенгола; безпорадно споглядав Роджера й Гуді в їхньому шатрі.

Але він іще казав:

— Я чиню волю мого Отця небесного!

А потім одного ранку, ввійшовши до собору ("Підніміте, брами, верхи ваші!") й спинившись над ямою, з якої вже не смерділо, він почув, що згори долинають уже інакші звуки. Задер голову, і в очі йому сяйнув клаптик неба, дзвінкий, запаморочливий, неймовірний, чудесний, синій. Так само, як рама його віконечка часом додавала глибини й виразності тому, що Джослін бачив у ньому, так і краї невеличкого отвору в даху були ніби оправою для самоцвіту. Там, нагорі, робітники зривали покрівлю, по кроквах скачуючи свинцеві листи в сувої. Блакитна цятка довшала й ширшала, сполучала землю з небом саме там, де мали здійнятись у височінь стрункі обриси, втілюючи безмежність. Задерши голову, розкривши рота,

Джослін дивився й дивився, аж сльози виступали на зведених до неба очах. Він бачив, як там угорі пораються люди, роблячи, що їм сказано, але не знаючи, що ж вони роблять; бачив, як у блакить запливає біле й відпливає геть; чув, як підходить, щось торохтячи язиком, Рейчел, але не сприймав її теревенів, не знав, чи довго вона простояла коло нього й куди пішла; заболіла шия, але він не зважав на те, радіючи, як дитина, що бігає по квітках, аж поки блакитна цятка, що все ширшала, розпливлась і заіскрилась в очах. Нарешті він опустив

голову и вернувся в повінь світла, медово-жовтих смуг від вітражів, примарних вогників, що пливли у нього в голові, змагаючись із зникомим образом блакитної цятки неба.

Відтоді весь час, поки Роджерове військо працювало на даху, небо дивилося згори в розкриту пащу ями. Спочатку отвір був покреслений плетивом кроков, потім їх одну по одній познімали. Робітники втягли в собор на полозках величезну полотнину й спустили до неї зі склепіння линви. З піснею полотнину потягли вгору. Коли скінчили цю роботу, полотнина закрила блакить; часом по ній тарабанив дощ, неначе тупотіли ноги хористів, а в зливу аж ревло. А як розгодинювалось, робітники скачували полотнину й знов відкривали блакить. Будівничий щодня підходив до ями й оглядав її. Одного разу навіть спустився туди, але виліз із ногами в багнюці, хитаючи головою. Він не сказав нічого, та однаково Рейчел розтлумачувала все кожному, хто хотів і хто не хотів слухати її.

Великий піст минав, наближався Великдень. Причет почав скаржитися, що гамір на даху вже чути й у приді-лі Пресвятої діви, тому Джослін вирішив, що йому як настоятелеві треба самому піднятись нагору й подивитися, що там робиться. Отож він обережно, повільно поліз угору крученими сходами і врешті вибрався на склепіння, звідки, з висоти сто двадцять футів, яма здавалася просто чорною цяточкою. Він опинився на просторому чотирикутнику, обведеному парапетом і затопленому повітрям та світлом. Пробравшись поміж загадкових споруд із дерева й каменю, Джослін перехилився через парапет і глянув униз. Він побачив прямокутник подвір'я, а посеред нього шапкою випинався кедр. Хлопчаки з школи хористів грались на траві у квача або сиділи, схилившись над шашками, на парапеті аркади. І Джослін раптом відчув, що він любить усіх спокійною, радісною любов'ю. Хвилювання переповнювало його. Джослін відсмикнув голову, бо повз нього пролетів крук, мало не зачепивши обличчя,— і враз ще дужче схвилювався, бо побачив, що стоїть на новому муруванні: один ряд каменів уже лежав по всіх сторонах чотирикутника. І муляр тоненьким шаром накладав на той ряд вапняний розчин — ніби мазав камінь яєчним білком. Джослін склав

долоні, підняв голову й у захваті вигукнув, маючи на думці всіх: і хлопчаків-хористів, і німого різьбяра, і Роджера-Муля-ра, й Гуді.

— Радійте, о дочки Єрусалима!

Настав і Великдень — найдужче це відчувалось у при-ділі Пресвятої діви, де вівтар укрили новим покрівцем із небіленого полотна. Горіли свічки з небіленого воску, сходилась паства, могила чекала ангела, що звістить: "Віті воскрес!" Але на середохресті, де світло'з вітражів забарвлювало сіризну, Великдень виявляв себе інакше — гамором та сонцем.

Мурування швидко виростало, і незабаром Джослін, виглянувши зі свого вікна, побачив, що білий камінь уже видніє над парапетом даху. А потім і нове мурування почало обростати риштованням: один ярус, другий... Колоди з лісу Айво втягувано в собор крізь вилам у північному трансепті. Згори спускали линви й підтягували колоди сторчма, наче стріли, а внизу люди про всяк випадок відходили далі. Джослін хотів побачити, що роблять нагорі з тими колодами, але будівничий не пускав його нагору. Коли нарешті він таки піднявся туди, то побачив, що колоди з лісу Айво — чи то батька Айво — складені в чотирикутну раму для перекриття між поверхами там, де раніше був дах собору. Але посередині настилу лишили квадратний отвір, крізь який іще лилася небеспа синява. В рядах мурування по всіх чотирьох сторонах вежі з'явилися проміжки, і Джослін здогадався, що стіни вже викладено до рівня вікон, п'ятдесятифутової висоти рі-кон, що освітлюватимуть вежу.

У приділ Пресвятої діви нанесли квітів, бліді лиця молільників поповнішали, дитячі уста виголошували хвалу. Привели Айво, вбраного для висвячення в каноніки. Перед трьома старшинами капітулу він почав читати вголос велику Біблію, а може, й не читав, а проказував напам'ять, важко сказати, бо читав він "отченаш" та "бого-родицю"; але новий канцелярій сказав, що Айво вже вміє читати непогано. Таким чином обряд висвячення відбувся — під барвистим сонячним промінням із маленьких віконець, де вітражі зображували житіє святого Альд-

гельма. Джослін сидів на своєму місці й думав про те, що вежа виростає. Він чекав на Айво, і той підійшов до нього з належною гідністю. Отож Джослін прийняв його в західному кінці приділу Пресвятої діви і потримав його за гарячу руку. Приписані запитання, благословення, ру~ ка в руці, крісло з пюпітром, внесене задля цього, і, нарешті, серед свічок та квітів — поцілунок миру.

А потім Айво знову подався полювати.

Тим часом і повітря, й земля просихали; і от знову з'явилась пилюка. Старанно виважені плани, як боротися з нею, пішли за вітром, бо Пенгол зі своїми помічниками зневірилися. Нанесена до нефів грязюка висохла й теж розтерлась на пилюку. Влітала вона —й квадратним отвором, залишеним над середохрестям. І лежала скрізь невисокими смугами та горбками. Світилась у сонячному промінні, плівкою вкривала надгробки. Хрестоносці, що лежали в геральдичній безмовності на кам'яних плитах між колонами нефа, вже не пломеніли родовими гербами, вони вбрались у брудні кольчуги, в бурі, мов гній, панцери, ніби їх тут-таки й повалили в клекоті бою. По цей бік дощаної переділки собор утратив усю священну пишноту й скидався на стайню чи порожню комору для десятини. Все призначення будівлі тепер наче зосередилось у споруджуваній над середохрестям вежі. Всередині спиналось угору риштування, так що, коли дивитися знизу, вона здавалася комином, у якому мостять гнізда дуже ретельні птахи. Звисали линви, помости обмежували квадратик неба, прямовисні лінії сходились докупи, з ярусу на ярус вели похилі драбини. І всюди сновигали вояки Роджерового війська. Веселий галас, що панував навесні, змінився спокійною зосередженістю. Поки працювали внизу, будівники були стримані, аж зухвалі. Але тепер, на висоті мало не двісті футів, кожного ніби опанував потайний дух, і вони працювали мовчки, тож звідти долинали тільки звуки праці — стук молотків, цюкання сокир, шурхіт пилок. Ідучи до приділу Пресвятої діви на службу божу або на благочестиві роздуми, Джослін інколи зупинявся й задивлявся, як котрийсь із будівників на запаморочливій вишині переходить отвір по хисткій дошці, покладеній через його кут. А іншим разом він простежував шлях одного-однісінько-

го каменя з Пенголового "царства", коли той камінь несли в коритці з ярусу на ярус або підтягували па линві до отвору. Він спостерігав, як будівничий важко, обережно піднімається з ярусу на ярус, несучи під пахвою ватерпас, а з пояса в нього звисає свинцевий важок. У Род-жера був ще якийсь чудний інструмент, металевий, з просвердленою в ньому дірочкою, й він цілі години вивіряв крізь нього стіни від кута до кута. Щоразу, коли Роджер користувався ватерпасом чи тією візирною трубкою, він повторював вимірювання навпаки і завжди опускав важок, а для цього відривав від роботи принаймні двох людей. Джослін, бачачи те, аж шаленів, йому дух переймало з досади, поки якийсь невідкладний настоя-тельський обов'язок — приміром, лист, принесений отцем Анонімом,— не вертав його в дійсність. Та тільки-но траплялась вільна хвилина, він вертався на середохрестя й стояв, дивлячись угору, щось вигукував. Німому юнакові, що докінчував уже третю голову настоятеля Джо-сліна із чотирьох потрібних, було нелегко працювати.

Якось він побачив, що люди нагорі стоять купками й про щось сперечаються. Роджер-Муляр то жартував, то влещував їх, то навмисне вдавав розгніваного, то переконував спокійними словами; після згаяної години робота поновилась. Потім будівничий спустився вниз із Джі-геном і почав щось робити на плитах. Джосліна він сердито відіпхнув з дороги. Він розставляв на підлозі миски з водою, підкладаючи під них дощечки, а тоді націлювався на них своїм візиром. Він зробив дряпини йа всіх чотирьох підпорах середохрестя, а поверх кожної дряпини провів крейдою риску. Відтоді він принаймні двічі на день цікавився тими позначками. Наприклад, ставав біля дверей південного трансепту й дивився по черзі на кожну позначку, а потім на її відбиття в мисці з водою. Коли крейда осипалась, він поновлював позначку.

Та Джослін, бадьоро проходячи середохрестям, тільки сміявся до Роджера й хитав головою. А часом гукав йому:

— Що? Й досі нема віри, сину мій?

Будівничий не відповідав, тільки одного разу, видно, хотів був огризнутись. Це було після того, як ангел так покріпив Джосліна, що тому здавалось: якби довелось, йому стало б сили втримати на плечах увесь собор. Коли він вертався середнім нефом (там саме швидко йшла й Гуді), йому закортіло похвалитися перед кимось своєю удачею, і він гукнув до Роджера, що стояв перед мискою з водою:

— От бач, сину мій! Я ж тобі казав! Підпори не осідають!

Тоді Роджер розкрив рота, але не сказав нічого, бо побачив, що північним нефом швидко наближається Гуді. І Джослін ураз збагнув, що будівничий, побачивши її, забув про нього. Отож він пішов собі далі, і його радість трохи потьмяніла.

Ще одною докукою була йому в ті дні Рейчел. Коли Джослін зупинявся й дивився вгору, вона підбігала до нього, але не зводила погляду, а теревенила, торохтіла, перебивала йому думки, і врешті йому лишалось тільки не звертати на неї уваги. Вона казала, що боїться висоти, у неї нагорі голова йде обертом, і це велика прикрість: адже чоловік її мусить майже весь час працювати вгорі. Та коли він піднімавсь нагору, вона завжди чекала його внизу; а коли він спускався, обоє знов починали обертатись одне круг одного, ніби їм ні до кого й діла не було. Побачивши це, Джослін щоразу аж здригався від думки, що вони були б схожі скорше на брата й сестру, ніж на подружжя, якби він не знав про тих отієї огидної, мерзотної речі: він — темноволосий, запальний, кремезний, але моторний; вона — запальна, темноволоса, дужа й рухлива. А Пенгол тим часом тулився десь коло стіни, або понуро стояв, зіпершись на мітлу, або шкутильгав, утікаючи від кпин будівницького війська; а Гуді Пенгол переходила через собор — хоч могла б дістатись додому й іншим шляхом — низько, з видимим зусиллям нахиливши голову; а Роджер-Муляр вдивлявся в крейдяні риски... Інколи Джослін сам собі дивувався — або, краще сказати, його дивував якийсь темний закуток власної свідомості, силуючи його уста вимовляти слова, начебто позбавлені глузду, але пов'язані прямо з почуттям тріумфу чи розпачу:

— Ще й не те буде!

Але потім, тверезим розумом розваживши, чого слід сподіватись, він ішов додому, киваючи головою, й дожидав свого ангела, що давав йому розраду, але не пораду.

Настав червень. Одного дня, коли Джослін прийшов до храму, в нього боліла голова. Вночі перед тим ангел пробув з ним особливо довго й був аж надто щедрий, і він без кінця, то соромливо, то гордовито, то знов соромливо, аж мозок свій виснажуючи, думав про те, що це, мабуть, нагорода за його зусилля: адже він, попри весь опір, домігся того, що перший поверх вежі вже змуровано. Але згодом він збагнув: ангел являвся остерегти його, бо дияволові дозволено мучити його з безмірною жорстокістю, і коли він прокинувся вранці, то згадав, що остання година сну була отруєна страховинними примарами. Він прийшов до собору по змозі раніше, щоб помолитися. Було вже видно, і він сподівався застати Роджерове військо за роботою. Але в запилюженій стодолі собору було тихо й безлюдно. Підійшовши до вже висохлої ями в середохресті й звівши очі вгору — голову, наче блискавкою, пронизало болем,— побачив, що гнізда в комині порожні; птахів там немає, звислі линви ледь погойдуються від протягу, а більше не рухається ніщо, тільки рожева хмара повільно напливає на отвір у вежі, затягуючи його вогнистим покривалом. Він опустив погляд, і якась невиразна тривога погнала його до Понголового "царства", але й у хатині було тихо, коло склярського верстака — нікого. Він вернувся до собору, швидко перейшов через лункий неф до північного трансепту й крізь вилам глянув на подвір'я — чи робітники не на подвір'ї. І тоді він побачив, де зібралося військо. Воно все було в піддашші, де цілу зиму сохли колоди. Коло входу були жінки, тихі, безмовні. Далі — чоловіки, що стояли на ще не винесених колодах. А в самій глибині був Роджер-Муляр; його плечі й голова силуетом темніли на тлі відкритого дальшого кінця піддашшя. Він щось говорив, але не так голосно, щоб міг почути й Джослін; та й рух і голоси в натовпі заважали його слухати.

Виглядаючи з-за нерівного краю виламу, Джослін мудро й сумно покивав сам собі головою, і кожний кивок віддавав у голові спалахом болю:

"Хочуть, щоб я накинув їм"пенні в день".

Тоді пішов до приділу Пресвятої діви, де оживали східні вікна, й помолився за військо будівників. Його молитва ніби прикликала їх, бо він, ще й не зосередившись як слід, уже почув, що вони з гамором увійшли до собору. Він звернувся думкою до підступів диявола; здригаючись від огиди, покартав свою ненадійну плоть. Але гамір у соборі, та й власні спогади не так легко було відіслати. Він збагнув, що не молиться, а, стоячи навколішки, зіперши підборіддя на руку, дивлячись перед собою, думає про всякі речі. Замість молитися за них. "Треба переломити себе,— подумав він,— треба знайти силу для цього".

І враз його задуму розігнано. Біля нього стояв німий, уже не в шкіряному фартусі й без різьбленого каменя в руках, і щось мугикав без'язиким ротом. Він навіть доторкнувся до Джосліна рукою, щоб підвести його, і знов* заквапився до юрби па середохресті.

"Треба піти до них",— подумав Джослін, крізь спалахи болю в голові дивлячись, як німий виходить із приділу.

Тоді сказав уголос:

— Я надто мало їм, великий піст виснажив мене. Хто я такий, що смію умертвляти плоть, потрібну для роботи?

У середохресті залунав крик, і він, стривожений, зірвавсь на ноги. Перейшов квапливо галерею і зупинився, кліпаючи очима проти яскравого світла. Перед очима пливли райдужні кола, в голові пульсував біль, але він насупив брови й шаленим зусиллям волі погасив ті кола. Спочатку він не зрозумів, у чому річ, бо до нього підбігла, торохтячи

язиком, Рейчел, і йому довелося знов напружити волю, щоб не слухати її. Всі робітники, все військо стояло круг ями. Жінки, крім Рейчел, скупчились у північному трансепті. Підходячи, він помітив, що юрба прибуває: нові й нові люди підступають і, пошепотівшись трохи, напружено застигають на місці. Неначе то актори виходили на сцену, щоб почати інтермедію, й чекали тільки удару барабана. Там були й Гуді Пенгол, і сам Пен-гол зі своєю мітлою, і Джіген, і німий, і Роджер-Муляр; здаваЗіось, ніби то фігурки з дзигарів, застиглі в неживих поставах, чекають, щоб вибило годину. Вони стояли нерівним колом, а посеред того кола була яма. З цього боку над ямою — і, попри всю тривогу та біль у голові, Джослін зрозумів нащо — стояв на столику лист блискучого металу, що ловив сонячне проміння й відбивав його вниз, у яму. З того боку сиділи навпочіпки Джіген та будівничий і дивилися вниз.

Джослін швидко рушив до ями — Рейчел бігла за ним, не вмовкаючи; та коли він підійшов, будівничий підвів голову.

— Ану, відійдіть далі! Всі! Чуєте? В трансепти!

Джослін тільки розтулив рота, щоб спитати, в чому

річ, та Роджер люто засичав на дружину:

— Ану не застуй! Гайда надвір!

Рейчел вийшла. Роджер-Муляр знову нахилив голову над ямою. Джослін став навколішки поруч нього.

— Що тут таке, сину мій? Кажи!

• Роджер не підвів голови.

• Рятунок був тільки в праці, що вимагала надзвичай

• — Свята.

Роджер не підвів голови.

— Дивіться на дно. Не рухайтесь і дивіться.

Джослін, спираючись на руки, нахилився вперед, і

йому наче бурхнув крізь шию в потилицю окріп, так що він ледве не скрикнув. Він міцно заплющив очі й став чекати, поки минуть хвилі нудоти й болю. А Роджер поряд шепотів:

— Дивіться просто на дно.

Джослін розплющив очі, й сонячне світло, відбите листом металу в яму, вже не обпекло їх. У ямі — тихо, порожньо, Джослін бачив усі верстви на стінках. Спочатку — камінь, шестидюймові плити в них під коліньми, далі з цієї кам'яної губи ніби звисав щебінь, скріплений вапняним розчином. Потім — фут чи два чогось волокнистого: може, обламані кінці хмизу. Ще нижче була темна земля впереміж із кам'яними круглячками; і дно — ще темніше, теж засипане круглячками. Наче не було на що й дивитись; але м'яке світло, відбите від металевого листа, давало спочинок очам; і довкола стояла тиша.

І враз Джослін помітив, що від стінки відвалився камінець і дві грудки землі; а тоді прямо під ним відірвався цілий корж, із квадратний ярд завбільшки, й глухо гупнув на дно. Камінці, що впали разом з нею, тьмяно блищали у відбитому світлі й перекочувались, ніби вмощуючись на своєму новому ложі. Джослін дивився й чекав, коли вони нарешті вляжуться. Та враз волосся стало дибом у нього на потилиці: камінці не влягались. Ось раптом заворушився один, ніби охоплений неспокоєм; а потім він побачив, що ворушаться всі камінці, ворушаться повільно, ніби хробаки. Під ними рухалась земля, штовхаючи їх сюди й туди, ніби каша,

що закипала в горщику, і камінці-хробаки повзали по ній від того руху, як рухається пилюка на шкірі барабана, коли в нього бити.

Джослін рвучко підняв руку, ніби хотів захиститись нею від того дна. Тоді глянув на Роджера-Муляра, що теж прикипів очима до кам'яних хробаків, вищиривши зуби, жовтий на виду, і не тільки від світла, відбитого металевим листом.

— Що це таке, Роджере? Що це?

Якась подоба життя; те, чого не слід бачити чи торкатися, підземна темрява, що перевертalась, булькала, закипала.

— Що це? Кажи!

Та будівничий усе дивився вниз широко розплющеними очима.

Це настає Судний день; чи, може, тут унизу — склепіння пекла. Може, то ворушаться грішники або кістяки перевертаються, пориваючись устати; а може, це сама жива поганська земля, нарешті розкута й пробуджена. Оеа сіеі *. Джослін мимовільно підняв руку до рота —і враз аж затіпався весь, почавши хреститись.

Під південно-східною підпорою хтось пронизливо скрикнув. Там стояла Гуді Пенгол, а в неї біля ніг качався на плитах її кошик. На нижній із приступок, що вели до дощаної переділки перед хором, щось грізно ляснуло; судомно зиркнувши в той бік, Джослін побачив,

1 Матір богів (латин.).

як по плитах бризнули в усі боки уламки каменю, наче крижинки від удару по кризі замерзлого ставу. Одна трикутна скалка з долоню завбільшки ковзнула аж до краю ями й упала туди. І в ту ж мить залунало ще щось: високий, протяглий, неймовірно, нестерпно

напружений звук. Він ішов невідомо звідки, не з якогось певного джерела, бринів однаково й посеред собору, й попід стінами; він голками впивався в усі вуха. І ще один камінь упав згори й розбився, аж скалка вдарила в металевий лист.

І враз вибухнув хаос людських голосів; зойків, вереску, прокльонів. Почалася й метушня, гарячкова, безладна: всі кинулися врозтіч, наосліп, не дивлячись, куди біжать, аби вибратись надвір. Схопившись на ноги й квапливо задкуючи від ями, Джослін бачив руки, обличчя, ноги, чуприни, суконну та шкіряну одіж — все мелькало перед очима, не доходячи до свідомості. Гучно забряжчавши, впало металеве дзеркало. Джосліна штовхнули на підпору, і чиїсь уста — чиї? — закричали поряд:

— Земля повзе!

Він підняв руки, захищаючись від поштовхів, і почув, як будівничий десь гукає:

— Тихо!

І сталось чудо: галас затих, лишився тільки той високий, шалений, напружений дзвін. Коли галас завмер, будівничий знову крикнув:

Тихо! Тихо, кажу! Несіть камінь, якіїй трапиться,— засипати яму!

І знову вибухнув крик, але вже схожий на хоровий спів:

— Засипати яму! Засипати яму! Засипати яму!

Джослін притискався до підпори, а юрба завирувала

й відкотилась. "Я вже знаю, що мені робити,— подумав він.— Ось нащо я тут!" Юрба вже верталась; чиїсь дві руки принесли кам'яну

голову настоятеля Джосліна й кинули її в яму. А він тим часом поза підпорою шаснув у галерею. Далі він пішов не до приділу Пресвятої діви, а до хору й став навколішки перед пюпітром під самою серединою великої арки. Дзвін каменю пронизував його наскрізь, і він змагався з ним, зціпивши зуби й кулаки. Його воля запалала буйним вогнем, і він погнав той вогонь у чотири підпори, упхав у камінь разом з болем у потилиці, голові та спині, в якомусь потьмаренні чуттів зрадів вогняним колесам та спалахам світла: хай печуть йому розплющені очі скільки сили. Кулаки він поклав на пюпітр перед собою, але не помітив їх. Збентежено й норовливо він відчував: це теж молитва! І стояв навколіпиш, зацiпенілий, пронизаний болем, терплячий; а дзвін каменю розпирав йому голову зсередини. Врешті він уже не розумів нічого, пам'ятав тільки одне: що вага всієї будівлі лежить на його плечах. Закам'янівши в тій поставі, він уже не бачив нічого, не відчував, як плине час. Та ось йому впали в око якісь дві грудки перед ним, і він збагнув, що вертається з безвісті. Крізь спалахи світла, вже не такі яскраві й різкі, він розгледів, що ті грудки — його кулаки, втиснуті в дерево там, де він поклав їх. А потім до нього дійшло: чогось не стало! В раптовому ляку він аж рота розкрив, щоб крикнути, але збагнув, чого бракує: каміння вже не бриніло! Мабуть, воно вже зробило те, що мало зробити у нього в голові. Джо-слін звів погляд від своїх кулаків і побачив Роджера-Муляра: той стояв, ледь усміхаючись, і чекав.

— Велебний отче!

Джослін враз вернувся в цей світ, але не цілком. Надто багато в ньому змінилося, стало на нове місце. Він облизав пересохлі губи, розціпив кулаки; але з тим, що зціпилось у нього в душі, не міг удіяти нічого.

— Що, Роджере, сину мій?

Роджер-Муляр усміхнувся вільніше.

— Я дивився на вас і чекав.

("А чи побачив ти, як палає моя воля, упертюх? Я боровся з ним, і він не переміг".)

— Я завжди до твоїх послуг, коли потрібен тобі.

— Ви?..

Будівничий заклав руки за потилицю й похитав головою, ніби хотів струснути щось. "Он воно що! — подумав Джослін.— Те, що сталося, вернуло йому волю. Він так гадає. Він не розуміє. Не знає. Йому стало легко на серці".

Будівничий опустив руки й замисленно кивнув головою, ніби з чимось погоджувався.

— Правда, отче. Я знаю, що ви вкладали серце в це діло. До останку. Ви, звісно, не могли розуміти. Але все владналось само, так чи ні? І я по-своєму радий. Ні. Не ло-своєму — взагалі радий. Усе з'ясувалось само.

— Що це з'ясувалось?

Роджер-Муляр засміявся в присмерку собору, засміявся легко й спокійно.

— Це ж очевидна річ. Далі будувати не можна.

Джослін осміхнувся самими губами. Він бачив Роджера ніби здалеку, маленьким-маленьким. "Ну що ж,— подумав він.— Побачимо".

— Поясни, будь ласка.

Будівничий подивився на свої долоні, обтрусив з них пилюку.

— Ви це знаєте не гірше за мене, велебний отче. Ми вивели вежу до такої висоти, до якої можна було.— Він вишкірив зуби.— Зрештою, один поверх закінчено — один ряд вікон. Можнд поставити по шпилику на кожному розі й по голові настоятеля Джосліна — до речі, їх доведеться вирізьбити наново — над кожний із чотирьох вікон. Тоді покриємо вежу свинцем, і посередині можна поставити флюгер. Коли мурувати вище, земля знов поповзе. Розумієте, ви мали рацію. Неймовірна річ навіть для тих часів, але собор не має підвалин. Справжніх підвалин тут нема. Просто земля.

Боячися зрушити тягар у себе на плечах, у сподіванні, що повернеться ангел, Джослін сидів перед пюпітром випростаний, склавши руки на колінах.

— А що б тебе задовольнило, Роджере? Тобто — як би ти зміг зробити вежу тривкою, за всіма правилами твого ремесла?

— Ніяк. Нічого тут не можна зробити. Якби нам удосталь часу і грошей, не кажучи вже про вміння... ну, тоді можна б розібрати весь собор по каменю. Потім викопати яму сто на сто ярдів і завглибшки футів із сорок. Заповнити її щебенем. Але ж туди зразу натече вода. Скільки це треба людей із цебрами? А уявіть собі, що собор весь цей час стоятиме на краєчку урвища з багнюки! Розумієте, отче?

Крізь вогонь, що палав у нього в голові, Джослін позирнув на престол. "Ось як воно буває,— подумав він,— ось як воно буває, коли приносиш себе в жертву і ця жертва вгодна богові".

— Небагато ж у тебе відваги.

— Стільки, скільки можливо.

— Небагато. Де ж твоя віра?

— Віра не віра, отче, а ми дійшли до краю. Більше тут нема чого сказати.

"А отак буває, коли твоя воля злита з великою, безмежною Волею".

— Ти нарешті знайшов іншу будову, Роджере? В Мамзбері, еге?

Будівничий гдянув на нього без ніякого виразу.

— Хай так, коли хочете...

— Я не хочу, а знаю. І ти теж знаєш. Ти сподіваєшся там перезимувати й знайти роботу для свого війська.

— Людям треба жити.

На середохресті раптом загаласували, і в Джосліні во-

рухнулось роздратування. Він заплющив очі, щоб стримати його, й сердито сказав:

— Що це?

— То мої люди. Вони чекають.

— Нашого вирішення?

— Земля вже вирішила за нас.

Не розплющуючи очей, Джослін відчув по віддиху, що будівничий нахилився до нього.

— Кінчаймо, отче, поки ще можна.

— Поки ще є інша робота для твого війська.

Тепер і в голосі будівничого почулася злість:

— Ну, гаразд. Думайте так, коли хочете.

Джослін відчув, що Роджерів віддих даленіє, й швидко підняв руку.

— Стривай хвилинку. Стривай!

Він поклав складені докупи руки на пюпітр і обережно припав до них чолом. Подумав: "Зараз усе тіло моє спалахне вогнем, а серце заб'ється шалено. Але така моя доля".

— Роджере! Ти ще тут?

— Ну, що?

— Ось послухай мене. Що людині ближче за брата, матір, дитину? Ближче за руку, за уста, за свою думку? Видіння, Роджере. Я не сподіваюся, що ти це зрозумієш...

— Чом ні? Я розумію!

Джослін підвів обличчя й раптом усміхнувся.

— Та невже?

— Але буває межа, за якою видіння — це не більше, ніж дитяча гра: "Ось давай я буду тим чи тим".

— Ех!

Джослін повільно, обережно похитав головою, й вогні попливли перед очима.

— Тоді ти не розумієш. Зовсім не розумієш.

Роджер-Муляр знову підійшов по гладеньких плитках

і зупинився, дивлячись на нього згори.

— Велебний отче! Я... я захоплений вами. Але твердь земна промовляє проти нас.

— Ближче, ніж земля до ноги...

Роджер уперся руками в боки, ніби наважившись. Голос його став гучніший.

— Слухайте. Можете казати, що хочете. Я вже вирішив за нас.

— Ти вирішив, але не я.

— Я, звісно, розумію, що це означає для вас. І тому хочу все пояснити вам. Є ще й інші речі. Я попав у пастку.

— Шатро.

— Яке шатро?

— Байдуже яке.

— Може, я б не вирвався — але тепер, коли будувати не можна, я можу піти геть, піти, як стою, і все забути, хоч би скільки воно мені коштувало.

— Порвеш тенета.

— Врешті це тільки павутиння. Хто б іще про таке думав!

Обережно, не спускаючи ока з наставленої пастки, Джослін підманював звіра.

— Тільки павутиння.

— Та с й ще одне. Що таке священицтво для священика? б одна річ, про яку ви маєте право знати, отче. Ви б назвали її честю будівничого.

— І вигідніша робота для твого війська в Мамзбері.

— Та зрозумійте ж!

— І ти хочеш зберегти й честь, і військо. Та не так воно просто. За це треба дорого платити.

— Ну що ж. Тоді — вибачайте.

У вогні, що палав у Джосліповій голові, закрутилися Гуді Пенгол і Рейчел. І всі обличчя капітулу. "Мені було видіпня. Я б захистив її, якби міг,— захистив би їх усіх. Але кожен з нас сам відповідає за своє спасіння".

— Ніхто, крім тебе, не зуміє збудувати цю вежу. Так мені сказали. Славетний Роджер-Муляр.

— Ніхто в світі не зуміє.

А з середохрестя знову сердитий крик, потім регіт.

— Хто відає, Роджере! Може, хтось сміливіший...

Уперта мовчанка.

— Ти просиш, щоб я звільнив тебе від скріпленої печаткою умови. Я не можу цього зробити.

Роджер промурмотів:

— Ну й нехай. Хоч. би там що, я вирішив.

Вирватися з павутиння, втекти від страху перед великими ділами.

— Не поспішай, сину мій.

У середохресті знов закричали, і Джослін почув, що Роджерові ноги ступають по плитках до дверей.

І знов він підняв руку.

— Зачекай.

Він почув, що будівничий зупинився і обернувся. "До чого це я докотився! — подумав він ніби в запамороченні.— Що я збираюся зробити! Але що мені лишається?"

— Я слухаю, отче.

Джослін відповів сердито, прикривши очі руками:

— Зачекай трохи. Зачекай!

Ні, він не хотів виграти час: вирішення з'явилось само. Десь позаду очей ворухнулася млосна тривога: не тому, що шпилеві загрожувала небезпека,— навпаки, шпиль був у цілковитій безпеці, він буде споруджений, це вирішено певніш, ніж будь-коли, це неминуче. І тому він уже знав, що має зробити.

Він затремтів увесь, з голови до ніг, як, певне, тремтіло каміння, коли почало бриніти. А потім, як і дзвін, тремтіння урвалось, він став спокійним і холодним.

— Я вже написав до Мамзбері, Роджере. Абатові. Я знав, що в нього на думці. Й сповістив його, скільки ще ти будеш потрібний тут. Він знайде когось іншого.

Він почув кроки, що швидко наближались.

— Ви!..

Джослін підвів голову й обережно розплющив очі. В хорі було не дуже видно, і тепер усе світло наче збіглось у спалахи та райдужні німби навкруг усього. В такому німбі був і будівничий, що обома руками вчепився в край пюпітра. Ті руки так стискали дошку й смикались, ніби він хотів переломити її. Джослін покліпав на ті німби й заговорив тихо, бо слова прикро віддавали луною в голові:

— Сину мій! Коли має бути зроблене таке діло, воно вкладається в душу... в душу якійсь людині. Це страхіття. Я лиш тепер починаю розуміти, яке це страхіття. Це наче очисне горнило. Та людина, може, трохи знає про мету, але нічого не знає про ціну... Чого вони там галасують? Чого вони не стоять спокійно й не чекають? Ні. Нас із тобою обрано, щоб ми довершили це діло разом. Велике й славне діло. Тепер я бачу, що воно, звичайно, згубить нас. Та що ми таке, врешті? І я тобі

кажу, Роджере, всією силою своєї душі: нашу вежу можна збудувати, і вона буде збудована, хоч би як опирався диявол. І збудуєш її ти, бо більш ніхто не зуміє. З мене, мабуть, сміються. А може, й із тебе. Та нехай сміються. Це робиться ради них і їхніх дітей. Але тільки ти та я, сину мій, друже мій, коли скінчимо терзати самих себе й один одного, знатимемо, з якого каменю, яких колод, якого свинцю й вапна збудовано цю вежу. Розумієш?

Будівничий не спускав з нього очей. Він уже не ламав пюпітра, а держався за нього, як за дошку в бурхливому морі.

— Отче, отче... Ради бога, відпустіть мене!

"Я роблю те, що мушу робити. Він уже ніколи не буде тим, що був,— переді мною не буде. Він уже ніколи не буде тією самою людиною. Я виграв, він мій, мій бранець, і він виконає цей обов'язок. Ось зараз замок замкнеться".

Шепіт:

— Відпустіть мене І

Клац!

Мовчанка, довга мовчанка.

Будівничий розціпив руки, що стискали дошку, й повільно позадкував крізь райдужні німби та хвилі гамору за переділкою. Голос його звучав хрипко.

— Ви просто не знаєте, що станеться, коли ми будуватимемо далі.

Він задкував, широко розплющивши очі. На дверях зупинився.

— Просто не знаєте!

І пішов.

У середохресті все затихло. Джослін подумав: "То не каміння співає. То у мене в голові". Та враз тишу розітнув несамовитий рев, а потім він почув, як кричить Род-жер-Муляр. "Треба йти,— подумав він,— Треба йти, але не до нього. Лягти в ліжко. Якщо дійду".

Вхопився за пюпітр і насилу підвівся. Подумав: "Це вже не мій клопіт. Хай сам уладнує все, раб мого великого діла". Обережно ступаючи, перейшов хор, вийшов у галерею. На приступках зупинився, зіперся спиною на стіну, задерши голову, заплющивши очі, збираючись на силі. "Треба пройти поміж них,— подумав,— хай хоч як кричать",— і, заточуючись, спустився зі східців.

Йому вдарив у груди вибух реготу; але сміялись не з нього. Звуки були безладні, як спалахи світла, що кружляли у нього в голові. Собор був повен бурих і синіх сорочок, шкіряних курток, сукняних холош, шкіряних торбин, борід, зубів. Стовпище товклось, вирувало, гамір оскверняв освячене повітря храму. Він зиркнув у бік ями, що й досі зяяла в підлозі, і поміж ногами юрби побачив, що її ще не засипано. Він знав, що це якась примара, бо все, що діялося там, тільки на мить яскраво зринало перед очима, як при спалахах блискавки. Він бачив будівників, що дражнили Пенгола, спритно ухиляючись від його мітли. Зблиснув просто-таки апокаліпсичний образ: один з робітників пританцьовував перед Пенголом, непристойно вистромивши з-поміж ніг у себе макет цши-ля. А потім розгаласований, розвирований людський табун турнув Джосліна до стіни, і він уже не побачив, а тільки почув, як Пенгол упав... Почув, як той, протягло, по-вовчому виючи, втікає південним нефом, як уся юрба, мов зграя гончаків, атюкаючи, женеться за ним. Насилу дихаючи, відчув, як над ним упав навколішки німий, приймаючи на свою спину вагу бурих тіл, що сунули, перли, падали на нього ззаду. Джослін лежав, чекаючи, що тремтячі руки німого не витримають, зігнуться, і їх обох роздушить, і знав: ще один образ закарбувався в його очах навіки.

Щоразу, як настане темрява й замруть думки, той образ вертатиметься перед його очі. То була... і є, і довіку буде Гуді Пенгол під південно-східною підпорою, куди її відкинув прибій юрби. Волосся вибилось у неї з-під намітки і з цього боку лежало в неї па грудях розкошланою рудою хмарою, а з другого звисала перекручена коса, проплетена розв'язаною зеленою стрічкою. Руками Гуді вчепилась у підпору позад себе, а крізь дірку в роздертій сукні білів живіт із ямочкою пупа. Обличчя вона повернула в цей бік, 1 Джослін знав: він довіку не забуде, куди вона дивилась. Відколи вона опинилась під наметом, їй більш не було на що дивитись, більш не було куди повертати оте обличчя з побілілими, стиснутими губами — тільки до Роджера, що стояв за ямою й простягав руки в страху, в благанні, скорившись і визнавши поразку.

А потім руки німого підломились.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Коли Джослін отямився у себе в кімнаті, вже знову бринів дзвін — хоча він не міг згадати звідки. Тому цей дзвін прикро пепокоїв його, і він раз по раз повертав голову з боку на бік — тим більше, що сам був замкнений, мов у клітці, у власній голові, майже порожній. Ті нечисленні речі, що були там із ним, без кінця перетасовувались, але так і не приходили до якогось ладу. Між потоками подій утворився піби вододіл, і Джослін знав, що той вододіл пов'язаний з розмовою, яку він мав із Роджером-Муляром, здається, в хорі собору. Далі ще були розпатлані руді коси на тлі зеленої сукпі, а позаду — камінь підпори. Це не давало йому спокою: хоч як він намагався, та не міг знову побачити під тими косами лагідну жінку, що так часто входила західними дверима до собору, спокійно, усміхнено підходила до нього по благословення, а тоді хрестилась. Ті руді коси, так несподівано вибившися з-під скромної намітки, ніби розітнули все минуле, зітерли його, перебивши чимсь новим низочку днів. Тому він силкувався знов побачити ту жінку, вернути давні безтурботні часи, а натомість перед його очима зринали руді коси. І весь час лунало високе бриніння, а все інше було ніби причеплене до нього.

Отець Ансельм, холодний і чужий, прийшов висповідати Джосліна; але той пригадав тільки, що збирався взяти іншого сповідника, і Ансельм пішов. Тоді Джослін затривожився й став допитуватись про будову — він боявся, що Роджеровс військо покинуло роботу. Та отець Апонім приніс йому дивну відповідь.

— Вони працюють сумирно й старанно. Ніякої колотнечі нема.

Тоді Джослін переконався, що це діло — ще не в людських руках.

А потім спитав за Роджера.

— Ходить сюди й туди. Кажуть, чогось шукає. А чого — піхто не відає.

— А жінка?

— Ходить за ним, як весь час.

— Я питаю про другу. Рудоволосу. Ненголову дружину.

— Вона майже не виходить.

"Це з сорому,— подумав Джослін.— А як же інакше? Вона вирвалася з шатра, і ці люди побачили її напівголу, простоволосу".

Але отець Анонім уже говорив далі.

" — А сам Пенгол, її чоловік, десь запропав.

Тоді Джослінова голова виголосила перед отцем Анонімом казання про ціну каменю та колод. Дивне то було казання: вопо, поблукавши десь далеко, мов планета, неодмінно верталось до свого початку. Та

ось, не докінчивши його, зболіла голова запала в глибокий, цілющий сон. А коли прокинулась, то вже знала, де вопа й що діється навколо. Навіть більше: ввi сні вона набула чогось нового, якоїсь сили, ніби поринула в саму його глибину не щоб відпочити, а щоб відродитись. Тепер у ній була полум'яна певність, супроти якої давпя певність видавалася просто дитячою впертістю. "Треба вставати",— подумав він і вже підвівся з ліжка, хитаючись і сміючись. Побачив, що отець Анонім кинувся до нього, й ухопив миршавенького священика обома руками за плечі.

— Ні, отче Анопіме! Пустіть. У мене є діло!

І мимоволі засміявся коротким, високим сміхом. У самих словах було щось таке, що змусило його засміятись. А потім він спустився сходами, вийшов надвір, під вересневе сонце, й поплентав подвір'ям, хитаючися з боку на бік, наче брів через високе жито, бо повітря було аж густе. Перед західними дверима постояв, відсапавшись, зібрався на силі й увійшов, сповнений болісного щастя, бо в голові пломеніла нова певність.

Тільки-но побачивши підпори середохрестя, він згадав, звідки йшов дзвін; а тільки-но згадав, настала тиша, бо той дзвін у голові змовк, як змовк він у камені. Джо-слін трохи постояв, радіючи тій тиші, і разом з тишею вернулося трохи свідомості того, що він усе ж таки людина. Він зрозумів, що все дрібне відійшло вбік — справи, молитви, сповідь; лишився тільки нерозривний зв'язок його, Джосліна, з вежею. Він побачив будівничого — той біля риштування розмовляв із робітником — і, ще трохи задиханий, поплентав до нього. З полегкістю сів на цоколь південно-східної підпори й притулився до неї спиною. Ось робітник відійшов і спритно побрався по драбинах нагору, до світла, що сповнювало вежу. А Джослін гукнув до будівничого:

— От бач, Роджере, я вернувся!

І знову кожне слово щось нагнітало в ньому, і те щось мусило врешті прорватись коротким, високим сміхом. Джослін чув власний сміх і знав, що сміятись так йому не личить, але вже нічого не міг діяти. Сміх прорвався, й вежа всмоктала його. "Погано,— подумав він,— більше не слід сміятись". І озирнувся на Роджера-Муляра, але той уже подався вгору за робітником, розмірено й важко переступаючи з щабля на щабель. Джослін, задерши голову, дивився, як він піднімається з помосту на поміст у квадратному комині з геометрично правильними пташиними гніздами, що підносився в небесну височінь. Він бачив, як легко здіймаються вгору білі кам'яні стіни й високі вікна, що їх склярі саме заплітали візерунком вітражів. У небі з'явилося щось нове, його протинало, пронизувало сонячне проміння, і світло вирувало круг Роджера-Муляра, що ліз угору, наче ведмідь. І враз Джослін зрозумів, що будівничого підштовхує вгору ще й та сила, яка живе в його, Джосліновій голові, і вона підштовхуватиме його, аж поки він якимись там способами свого ремесла поставить на місце, на вершечок шпиля, за чотириста футів над землею, великий хрест. Але сяйво в комині, накритому шапкою хмари, сліпило Джосліна, і він нахилив голову, втер з очей сльози і, кліпаючи, втупився в плити під ногами. Плит було майже не видно: їх укривали кам'яні скалки, тріски, стружки, уламки, кам'яна потерть, пилюка, валялася дощечка, а он щось схоже на вламане мітлище — все це відгребли до підпор, а посередині було вільне місце, де вже замостили плитами засипану яму. Бруд роздратував Пенгола, і в голові вже зворухнулися гнівні слова: "Де це Пенгол?" — коли він раптом згадав, що Гуді покинута. Він потер лоб і сказав собі, що Пенгол не зможе жити без собору — адже це для нього весь світ. "Він повернеться, хай навіть аж тоді, коли тут не стане будівників,— подумав Джослін.— А тим часом я повинен зробити щось для його Гуді.— Й озирнувся довкола, хтозна-чому сподіваючись побачити її. Але в соборі не було нікого й нічого, крім пилюки, сонця, робочого гамору з комина вежі та приглушеного співу в приділі Пресвятої діви.— Треба подбати, щоб їй не бракувало нічого",— подумав він. Але не міг згадати чому. З купи сміття коло підпори впала йому на ногу гілочка з гнилою ягідкою, що огидно прилипла до черевика. Він сердито струснув ногою, але, як тепер часто бувало з ним, не міг вигнати з пам'яті ягоду й гілочку: вони потягли за

собою цілу вервечку споминів, турбот і якихось випадкових думок. Раптом йому подумало-ся про судно, збудоване з такого сирого дерева, що гілочка в трюмі пустила зелений листочок. Ту ж мить йому привидівся шпиль, покривлений, оброслий гіллям та пагінням, і він з жаху аж підхопився. "Треба розпитати все про дерево,— подумав він,— і подбати, щоб ні дюйма не було не висушеного". А потім згадав, що вежа ще не викінчена, шпиля ще нема, сів і знову, кліпаючи, звів очі вгору.

Пролам у склепінні, що вів до вежі, поменшав, бо частину колод підлоги нижнього поверху вежі вже поклали на місце. Правда, посередині ще лишили досить широкий отвір, крізь який піднімали нагору камінь та дерево. І все ж настил якось обмежував, відокремлював той горішній, ближчий до неба світ, де кипіла робота, і там було світліше; люди, що по-ведмежому незграбно рухались там, і риштування, і линви, і майже прямовисні драбини — все було переткане сонячним промінням. Аж угорі в одному кутку приліпилась якась будка, мов ластів'яче гніздо. Джослін побачив, що звідти вийшов задки будівничий і на щось націлився своїм візирним інструментом. "Хіба я знав, яке це все складне! — подумав він.— Я провів у небі кілька нехитрих ліній, а тепер мені доводиться утримувати на собі весь отой світ, що нагорі, перше ніж задумане здійсниться. А гілочка ця могла відломитись від риштування — адже воно, мабуть, не конче має бути з сухого дерева, бо його розберуть, коли докінчать шпиль.

Він почув знайоме цюкання й шкрябання, позирнув у той бік і побачив, що коло південно-західної підпори сидить німий, тримаючи на колінах новий камінь. Джослін підвівся й почалапав до нього. Юнак швидко встав, поклавши камінь, і стояв, усміхаючись, киваючи головою й тихо плещучи в долоні.

Джослін поблагословив його.

— Сину мій! Ти, здається, врятував мені життя.

Він відчув, що за словами проривається той самий високий сміх, і спромігся стримати його, тільки хихикнув тихо. Юнак розвів руки й здвигнув плечима.

— Тобі теж перепало?

Юнак безгучно засміявся й доторкнувся до носа — трошки розпухлого й почервонілого. Потім простяг уперед праву руку, зігнув її в лікті й, усміхаючись, помацав м'яз. У несподіваному пориві любові Джослін обняв юнака й пригорнувся до нього, ніби тримався за стовбур дерева чи колону.

— Сину мій, сину мій!

Юнак спалахнув, щось промугикав і несміливо поплескав його по спині.

— Я щось для тебе зроблю, сину мій.

Юнак стояв у його обіймах спокійно й далі легенько попліскував Джосліна по спині. "Він мій син,— подумав Джослін,— а вона моя дочка". Але руді коси розсипались і засліпили його, аж він заплющив очі й застогнав. А потім відчув, як утомився і як його тягне до ліжка. Тієї ночі знову являвся його ангел; а потім диявол трохи помучив його.

День за днем до нього верталося трохи сили, і він радів, що літо затяглося, ніби хотіло відшкодувати людей за весняні бурі та повені. Нарешті листя опало й лежало на землі сухе, мов порох. Бур'ян коло собору тріщав під ногами, бурий та ламкий, як застрягле в мітлі листя. А кам'яні голови ринв, ніби засуджені на якісь нескінченні, незбагненні муки, роззявляли роти, ніби ловили краплі дощу в сухому повітрі. Для них не було перепочинку. Вони вже були в пеклі й не могли сподіватися, що вийдуть звідти. В цьому сухому повітрі Джослійова воля, його полум'яна воля пригасла до рівного жару, що освітлював і підтримував

тільки споруджувану вежу й більше нічого. Отже, німий різьбив камінь, робітники піднімались нагору, Рейчел оберталась круг Роджера; а Гуді Пенгол інколи можна було побачити в далекому кінці нефа — руді коси сховані під наміткою, голова схилена, звичайна, заклопотана своїм ділом жінка. Коли їй траплялося опинитися ближче, вона квапливо обминала Джосліна, відвернувши поглядом, і поспішала далі, ніби він був зурочeним місцем, або привидом, або могилою самогубця. Та~ Джослін знав, що це тільки сором покинутої жінки, і той сором стискав йому серце. "Але моя воля має інше призначення, ніж допомагати людям,— думав він.— Така воля відкидає всі інші справи. Я — немов квітка, що має в собі зав'язь плоду. Коли та зав'язь починає рости, а пелюстки в'януть, тоді в квітки с тільки одне діло, і в усієї рослини теж: листя опадає, все відмирає, тільки плід наливається. Так воно й має бути. Моя воля — в підпорах і в новій вежі. Я віддав себе в жертву — і навчаюся, що мені робити".

Часом він заставав Рейчел, що сновигала по собору, забалакуючи до кожного, хто проходив там, а то зупинялась і дивилась угору, на свого "ведмедя", що піднімавсь у вежу; балакуча Рейчел, угледівши настоятеля, забувала про все й поспішала до нього. Врешті він збагнув, що їй неважко дати раду. Просто пе зважав на неї, ніби не впускав у вуха її голосу, що лунав поряд. А коли вона забігала наперед і питала про щось, він не слухав її запитання, а тільки відчував, наче в повітрі перед ним повис знак запитання. Стояв і дивився па неї згори вниз. Помітив, що вона якась постаріла, виморена, але це його не зацікавило. Навіть коли побачив, що вона почала підмальовуватись, то не відчув нічого, крім нехоті, й аж тіпнувся, стримавши високий сміх. Потім вирішив, що вже годі дивитись на неї, й почав дивитися крізь неї, не кажучи ні слова, тож і не побачив подиву на її парум'я-неному обличчі.

Минали дні, й він переконувався, що така байдужість вельми корисна. Вона давала йому змогу чемно розмовляти з капцелярієм, коли той приходив до нього додому, і водночас не усвідомлювати, чого він прийшов. Але часом, як от у розмові з регентом хору, цей хитрий спосіб викликав у співрозмовника погляд, у якому Джослін уже потім,

пригадуючи, добачав справжній жах. А ще згодом, у мрячні осінні дні, коли величезне полотнище закривало небо на вершку що день, то вищої вежі, він відкрив, що в будь-яку мить може змусити співрозмовника замовкнути, коли схоче. Треба було сказати тільки: "Я мушу на вежу",— так, як уперше сказав він, коли отець Анонім дорікнув йому, що він не читає не пов'язаних із вежею листів.

Незважаючи на полотнище, мряка проникала до церкви, але вона не могла ще похитнути його волю. Не похитнула вона і юнака, що й досі різьбив камінь. "Звичайно,— подумав Джослін ще тоді, коли розглядав другу з чотирьох голів, кинутих потім у яму,— звичайно, обличчя аж надто худе. І рот розкритий надто широко. І хіба очі можуть бути аж отак вирячені?" Але нічого цього не сказав, бо любив свого сина в Христі, як і свою дочку в Христі; до того ж юнак не тільки врятував йому життя, тобто й волю, яка втримувала оці підпори, а й дивився на нього щиро, як відданий пес. А ось Гуді ніколи не дивилась так, навіть коли стикалася з ним віч-на-віч.

Отже, вона весь час його хвилювала і її руді коси теж, але він відчував тільки жаль, що їй соромно, та ще якусь дивну тривогу. До початку грудня всі чотири голови були закінчені, і юнак поніс їх у нежу, де їх дожидали четверо верхніх вікон. Того ранку, коли Джослін дивився, як їх несуть нагору, в соборі сновигала й торохтіла, не вмовкаючи, Рейчел. Німого юнака вже не було поруч, і Джо-сліна цілком захопила думка про Гуді, покинуту Пенго-лом. "Чому я так знехтував її? Я ж їй потрібені" І, ніби думка про неї викликала її, Гуді з'явилась — квапливо йдучи північним нефом, звела очі вгору, тоді звернула вбік, обминула середохрестя, ввійшла в галерею, все швидше, швидше...

— Дитино моя...

Він подумав: "Заради неї я повинен це зробити, хоч воно й відвертає мене від головного". І швидко пішов до південного виходу з галереї. І ось вона надійшла, так само квапливо, й хотіла обминути його.

— Дитино моя!

Сміючись, але трохи й сердячись, він перейняв її й розкинув руки, не пропускаючи. Вона зупинилась під стіною, боком до нього, й знітилась. Коси були скромно прикриті, обличчя відвернене, так що він бачив тільки запалу щоку.

— Дитино моя, я хотів...

"А що ж я хотів? Що я збирався сказати їй? Про що' я можу спитати в неї?"

А вона вже благально говорила, звівши до нього обличчя:

— Пропустіть мене, отче. Будь ласка, пропустіть!

— Він повернеться.

— Прошу вас!

— А тим часом... Усі ці роки... Дитино моя, ти така рідна мені...

І рантом він уражено побачив, як побіліли в неї губи, а зуби аж вищирились. І ще він побачив, якими величезними, застиглими й темними можуть бути очі — ніби й вони були теж вищирені, мов зуби. Вона підняла кошика до грудей і прошепотіла ледве чутно:

— Ще й ви!

І вона кинулась геть — важко дихаючи, схлипуючи, прослизнула повз нього, побігла темною галереєю, аж важкий плащ лопотів, а з-під спідниці блискали ступні й кісточки.

Джослін узявся руками за голову й сердито, збентежено, розгублено промовив:

— Що це все означає?

А тоді струснувся, бо відчув, що вона не відпускав його, а це пошкодило б ділові. "Треба відкинути геть усі ці дрібниці,— подумав він. — Якщо й це входить до ціни — ну що ж, нехай. Та й яке пуття з цих роздумів, коли я не можу допомогти? У мене на руках занадто велике діло. Діло! Діло!"

В нього зринула думка, така яскрава, що він збагнув: її вкладено йому в голову. Це одкровення! "Треба піднятися над усією цією суєтою!" І разом з тією думкою знову прорвався високий, дратливий сміх. "Ось я понесу свою полум'яну волю на саму вежу!" Він опустив погляд на свою рясу й збагнув, що в ній незручно буде лізти по драбинах; але він нахилився, підібрав край ряси ззаду, протяг між ногами й запхав за пояс. Якийсь робітник, що спускався вниз, дав йому дорогу на першому помості сходів й постукав по лобі кісточками пальців. І раптом у Джосліновій голові стало легко-легко. Нарешті круг нього вигравало сонячне світло. Він піднімався вище й вище; ступив на темну, необгороджену площину трифорію, пірнув у колодязь кручених сходів, освітлений тільки вузькими щілинами стрільниць, немов зробленими для лучників на випадок облоги. Сходи скінчились, і він побачив нові колоди над склепінням. Він побрався далі широкими драбинами серед світла з нижніх вікон вежі.

— Звичайно! — крикнув.— Звичайно!

Серце аж у ребра калатало, і він зупинився на хвилину — трохи передихнути. Сів на краю помосту, ніби крук на скелі. Робітники, що піднімалися й спускалися драбинами, зацікавлено поглядали на нього, але нічого не казали. Він посунувся на самий край і звісив ноги. Вхопився обома руками за стояк, вихилився з-за нього й глянув униз.

Кути, стіни й вікна вежі вужчали донизу й здавалися такими тонкими, наче вони здатні витримати тільки власну вагу. Все було нове, чисте. Вісімдесятифутові просвіти вікон, по двоє в кожній з чотирьох стін, помости, стояки, драбини, свіжообтесані колоди ясніли на сонці. Джосліна сповнювали страх і захват, наче малого хлопчака, що всупереч забороні вперше видерся надто високо на дерево. В голові наморочилось, забивало дух, але він перемагав себе й, скосивши очі, дивився просто вниз — униз, униз, крізь усі отвори, аж у далекий світ середохрестя. Плити підлоги були тьмяні, як перше дно ями, знебарвлені глибиною й присмерком унизу, в соборі. Потім запаморочення минулось, лишилися захват і думка.

— Звичайно!

"Отаке, мабуть, відчуває птах, коли вільно пурхає з гілки на гілку або ширяє в небі. Отакими сірими, плазу-чими, прикутими до землі, мабуть, здаємось ми йому... Самі голови та плечі". Тільки-но подумавши це, він побачив, як унизу сунеться по плитах Рейчел, ніби щось виштовхнуте з самої землі. Відчувши себе вільним від неї, він обернувся до драбини, що вела нагору. Підвівся й почав лізти по щаблях ще вище, не зважаючи на свої білі ноги, непристойно оголені. На двісті з лишком футів •над землею в них пе було нічого непристойного. Він піднімався з помосту на поміст, раз по раз поглядаючи на самий верх, де мулярі пнулися до неба. Довкола знову панував гучний гамір роботи. Джослін зупинився передихнути коло "ластів'ячого гнізда" й побачив, що то ціла кімната, не менша за його спальню, підвішена в куті вежі й освітлена незаскленим вікном. Будівничий був там, він саме націлював свій візир крізь вікно на протилежний кут. Джослін, сяючи, зупинився коло нього на помості з чотирьох дощок і голосно вигукнув, збуджений і потішений висотою:

— От бач, сипу мій! Підпори не осідають!

Будівничий відповів похмуро, не віднімаючи від ока

свого візира:

— Хтозна, як воно там. Може, кожна підпора стоїть на своїй окремій підвалині.

— Я ж тобі сказав, Роджере. Вони плавають!

Будівничий дратливо стенув плечима.

— Не кричіть, я чую.

— Роджере!

Джослін простяг руку, але Роджер-Муляр відсахнувся, ніби злякавшись доторку. Обійшов його по крайній дошці під білого стіною і притиснув візира до грудей.

— Я вам з самого початку сказав, отче, і тепер кажу те саме!

— Як ти можеш так говорити, Роджере, коли... коли кругом тебе чудеса! Невже ти не відчуваєш? Невже ти не набираєшся з них сили, не навчаєшся, не бачиш, як вони змінили все?

Обидва помовчали, дивлячись один на одного. Чутіґ було тільки цюкання каменярських кирочок. Роджер-Муляр неквапно обдивився Джосліна від черевиків, голих литок та білих стегон аж до обличчя. Вони стояли віч-у-віч, і будівничий похмуро всміхався.

— Що змінили, то змінили...

Він відвернувся, розчинив двері "ластівчиного гнізда", тоді крутнувся й люто крикнув:

— Невже ви не бачите, чого наробили?

І пішов, грюкнувши дверима так, що будка аж задвигтіла.

Джослін глянув на стіни.

— Я знаю! Знаю! Авжеж, знаю!

Його підхопила раптова хвиля радості, і він, сміючись, рушив до сходів, а поки піднявся ними нагору, вже й забув Роджера-Муляра та кам'яні плити внизу.

Бо це був самий верх, тут росла вежа. Поміст із трьох дощок тягся попід усіма стінами, і на ньому працювали муляри. Працювали майже мовчки. Нахилялись над стіною, що була їм по коліно, а де й вище: там над помостом був викладений тільки один ряд каменів і на ньому тонкий шар розчину, а там муляри вже вкладали другий, а там — по всіх чотирьох стінах — зовсім не було мурування, тільки дерев'яне кружало, по якому викладали арку. Дуги арок були вимурувані майже до самого верху, лишалося тільки місце для замкового каменя; Джослін знав, що кожна арка завершує собою двоє вікон, об'єднує й перекриває їх, так що отвори вікон будуть частиною одного цілого. Біля кожного кружала була покладена кам'яна голова, і ті голови в захваті безмовно кричали в піднебесній висоті, серед ясного світла. Біля однієї стояв навколішки німий юнак і щось робив своїм різцем — зиркав угору, тоді сміявся безмовно, як і голова, над запаморочливою безоднею. Джослін несподівано для себе теж засміявся з щирої втіхи перед усім новим, що побачив тут, перед цим чудом. Зі сміхом у голові майнула нова думка, і він гукнув до німого, забувши про свою гідність:

— Тут, нагорі, ми вільні від усієї суєти!

І юнак теж засміявся — ласкавий пес; а тоді знов узявся до роботи.

Були тут і нові звуки. Не людські голоси, не стук сокири чи оскарда. Ні, це було тихе гудіння, не таке басове й густе, як рик, і не таке пронизливе, як бриніння каменю.

Джослін уважно прислухався й збагнув, що це шумить між камінням вітер. Він став навколішки, потім сів, поклав руку на верх стіни й заслухався того вітру. На хвильку до нього вернувся спокій, думки снувались у голові самі, виринаючи й зникаючи, і він був задоволений.

Оцей світ, світ каменю й дерева, був для нього чимсь новим. Макет там, унизу, був такий легенький і витончений, шпиль легко було тримати в руках, вікна — просто ніжний візерунок по боках вежі; але тут, нагорі, паперово-тонкі стіни обернулись каменем, скелею, а балки-голочки всередині — товстенними брусами, на яких могли розминутися двоє людей. Раптом він усвідомив, яка страшна вага чудесно підвішена тут, і попри весь спокій тієї хвилини світ наче перевернувся. "Треба бути ласкавішому з Роджером,— подумав він.— Ця вага, що для мене не означала нічого, весь час була у нього в голові. Та й віри йому бракує".

Тоді, щоб зупинити світ, який захитався перед очима, він зосередив думки на макеті, ґцо стояв унизу, в напівтемному соборі. Та разом із думками про макет несподівано вернулись картини, які він уже вигнав з уяви,— картини того дня, коли земля повзла й камінь почав бриніти. Джослін мимоволі знову затамував дух і прислухався. На мить між двома постатями — одна в синьому, друга в бурому — зринув Пенгол, що відмахувався мітлою, а перед ним пританцьовувала ще одна постать, безсоромно вистромивши з-між ніг макет шпиля. Потім він побачив водоспад рудих кіс. А потім відчув, що чіпляється руками за камінь, заплющивши очі й розкривши рота, а груди здушило, дихати важко. В голові знов усе перемішалось. Він напівпритомно сказав собі: "Ось вона, ціна! А чого ще я міг сподіватись? І молитись бі Дьш не можу, відколи все життя моє стало суцільпою молитвою волі, навіки вмурованої в цей храм.

Змилуйся! Наїгути мене".

Але відповіді ие було. Тільки шепотів вітер у камінні.

Джослін розплющив очі, й перед ним відкрився світ з височини вежі. Світ теж був інший, незвичний. Він увігнувся чашею, на дні якої все було дуже виразне, а вінця танули в сипій імлі. В подиві й захваті Джослін зіперся руками на камінь і звівся навколішки. "Так от як воно бути птахом,— подумав він, і, ніби підтверджуючи цю думку, повз його обличчя промайнув крук, що ширяв проти вітру, хрипко, обурено каркаючи на людей, які так зухвало вдерлись у його царство. Джослін зняв руки з каменя й став на ноги, щоб схилені спини мулярів не заважали дивитись. Унизу видно було долини трьох річок, що зливались в одну поблизу собору. Річки відбивали сонце на вежу; звідси видно було, що всі ці місця, для ніг розмежовані відстанню й об'єднувані тільки уявою, насправді — частини одного цілого. На північному сході видніли три млинові греблі, три осібні водоспади, з'єднані милями водяної стрічки, що змійсто тяглась до собору. Річка справді текла з гори. Джослін бачив білий камінь нового мосту в Стілбері, бачив навіть черниць — правда, тільки двох — у монастирському подвір'ї; хоч воно було обгороджене, та з висоти погляд перестрибував мур. Зрозумівши це, він перевів погляд на міст, примружив очі й побачив ріденьку вервечку в'ючних мулів, віслюків, возів, запряжених кіньми, піших крамарів, жебраків, селян, що несли кошики з городиною до базару на другому кінці мосту. Отже, сьогодні базарний день у Стілбері, а не тут, у місті. Джослін і так це знав, але тепер ще й побачив навіч. Його радість тріпотіла, наче крила. "Я б хотів, щоб вежа була тисячу футів заввишки, — подумав він,— тоді я зміг би бачити всю округу". І сам подивувався з себе, згадавши, чиїм ім'ям називатимуть шпиль. Немовби у відповідь він відчув за спиною свого ангела, що зігрівав його на холодному вітрі. "Отже, це правда, чистісінька правда; тут, нагорі, серед цюкання, стукоту, шкрябання, тут, ближче до хмар, я веселий, як дитина, що співає пісеньку. Я й не знав, що й досі можу бути такий щасливий!" Він стояв на дощаному помості під вітром і чекав, поки це щастя вгамує всю суєту в голові. Розглядав смужечки та латочки ланів, положисті пагорки, що спинались до лісистого зубчастого кряжа. Вони були м'які, теплі, гладенькі, ніби юне тіло.

Джослін став навколішки, стиснув губи, заплющив очі, перехрестився й почав молитву. "Навіть сюди, в Твою висоту, я приніс свою первородну гріховність. Бо світ — він не такий/ Земля — це звалище безносих кістяків, що шкірять зуби до неба; всюди стоять шибениці, в пологах безперестану тече кров, борозни зрошує піт, скрізь доми розпусти, скрізь валяються в рівчаках п'яні. В усьому цьому околі нема нічого доброго, крім нашого великого дому, нашого ковчега, притулку, корабля, що вмістить усіх отих лїодей, а віднині матиме й щоглу. Прости мені".

Він розплющив очі й підвівся, шукаючи поглядом, куди відлетіло його щастя — чи не в височінь, де скоро постане решта вежі зі шпилем, у немислиму височінь. Там на розгорнених крилах ширяв великий птах, і він, згадавши святого Іоанна, промовив уголос:

— Це орел.

Та німий, що саме працював над устами кам'яної голови, теж звів очі вгору, тоді всміхнувся й похитав головою. Джослін по дошках підійшов до нього, нахилився й поскуб його за кучеряву чуприну.

— Ну й нехай. А для мене — однаково орел.

Та юнак уже схилився над роботою.

Біля найближчих пагорбів із землі з'являлись якісь горбики та клубки, ніби якимись чарами там виростали кущі. Виростали вищі, вищі й ставали людьми. За ними з'являлись інші горбики, що оберталась у коней, жеребних ослиць, нав'ючених кошами — цілий караван подорожніх із ношею. Вони вийшли навпростець із-за найближчого кряжа, простуючи, мабуть, від того, що синів за ним. І рухалися з пагорба просто на нього, Джосліна, до вежі, до собору, до міста. Вони прийшли не з заходу, довкруг Холодної затоки, глибоким узвозом, вибитим копитами за сторіччя. Вопи ощаджали час, якщо не силу. І

перед Джосліном сяйнуло видиво: інші ноги вслід за цими протопчуть до міста новий шлях, прямий як стріла; він зрозумів, що вежа вже панує над усім околом, вона змінила його, підкорила собі всюди, звідки її видно, створила новий краєвид, самим уже тим, що вона є. Він обвів поглядом увесь обрій і побачив, яке істинне його видиво. Вже з'явились нові стежки, і люди гуртами чи гурточками йшли ними, сунули навпростець поміж кущами, по вересовищах. Уся околиця слухняно прибирала іншого вигляду. Скоро, коли цей великий палець зведеться до кінця, місто лежатиме ніби маточина в центрі визначеного долею колеса. Нова вулиця, Новий заїзд, Нова пристань, Новий міст — а тепер ще й нові шляхи, що приведуть нових людей.

"Я думав — буде просто. Я гадав, що шпиль довершить кам'яну Біблію, стане кам'яним Одкровепням. У своєму безумі й я гадки не мав, що кожен крок принесе нову науку й нову силу. І ніхто не міг сказати мені цього. Я мусив будувати, керуючись вірою супроти розуму. Це єдиний шлях. Та коли будуєш так, люди тупляться, як погане долото, або зриваються, як сокира з топорища. Мене надміру4 захопило моє видіпня, щоб я міг зважати на це; і того видіння з мене було досить".

Він глянув униз, на невеличкий прямокутничок Пен-голового "царства", де вже було куди менше стосів каменю; побачив і маленький квадратик подвір'я з аркадами. Йому видні були навіть білі шашки, покинуті учнями школи хористів на парапеті аркади. Він перевів погляд на будинки, що ними було оточене велике подвір'я. За червоними кряжами покрівель видніли задвірки, в них — корови та свині. Он якийсь дід важко додибав до відхідка і, певний, що за огорожею ніхто його не бачить, не зачинив за собою дверей. Ще через три двори з будинку вийшла жінка: малесенька цятка білого й більша — бурого. Вона, видно, йшла до сусідів. У обох руках вона мала дерев'яні цебра, коромисло лежало під стіною. Примруживши очі, він розгледів у відрах молоко, й похмуро посміхнувся, побачивши, як вона доливає цебра водою. Жінка підняла цебра, зникла за червоною покрівлею, знову з'явилась на вулиці й перейшла її, обминаючи п'яного, що лежав у рівчаку, ліниво помахуючи рукою, а собака задирав на нього лапу.

— Слизняк.

Джослін злякано обернувся. Але Роджер-Муляр дивився не на п'яного. Він дивився кудись удалеч, на південний схід, у бік не видного звідси моря.

— Гнида.

За сімома іскристими колінами річки стояла на березі купка осель.

— Що ти там побачив, Роджере?

— Гляньте на нього, злодюгу! Зараз заб'ється в "Три барила". А баржа з нашим каменем простоїть під берегом цілу ніч і цілий ранок, поки він там не нажлуктиться. Йому начхати, що ми тут сидимо та свистимо!

— Сину мій...

Будівничий визвірився на нього:

— А мепі що? Чи вам? Ви ж свого домоглися!

Запала тиша. Ніби ударом оглушило вуха. Підвелися

обличчя мулярів, припинився стук, і шкрябання.

— Тихо, Роджере. Тихо.

— Тихо! Та я...

Роджер-Муляр закрив руками обличчя й різко сказав:

— Гей, ви там! Працюйте!

Стук почався знову. Роджер-Муляр опустив руки, але не глянув на Джосліна. Він відійшов, не сказавши більше ні слова, й важко, по-ведмежому почав спускатися драбинами.

Джослін провів його поглядом, і в нього зринула ще одна думка. "Я боюся спускатись,— подумав він.— Мов місце тут. Але спуститись доведеться, бо жодна людина не може жити серед орлів". І він примусив себе спуститися драбинами повз "ластів'яче гніздо", з помосту на поміст, а тоді гвинтовими сходами в тьмяний світ собору, на сірі щільні плити між підпорами. Він хотів дещо сказати будівничому, та між ними упхалась Рейчел, і він не зміг відмахнутись від її настирливих теревенів: "Ви, мілорде, вже не такий блідий, вам цей рух корисний; а як би я хотіла піднятись за Роджером туди, нагору, де він працює, але ж я боюсь висоти, як чистилища,— її розмальоване обличчя аж тіпалось, і все тіло теж тіпалось від потоку слів,— я мушу стовбичити внизу, серед оцього бруду, а той Пенгол покинув свою роботу, це ж чистий злочин, отакі вони є, чоловіки, ну, звіспо, не всі, є й путящі, не будемо називати на ім'я, але цей завіявся хтозна-куди, ні слівця не сказавший своїй Гуді, а вона ж, бідолашечка, нарешті при надії, така мила жіночка, і отак її покинути..."

Джосліпа підхопила хвиля шаленого гніву, люті на того п'яницю в рівчаку й на другого, в "Трьох барилах". І він гукнув до Роджера, що дивився кудись убік.

— Сину мій! Скористайся моєю владою. Пошли когось на доброму коні до "Трьох барил". І хай візьме нагая, а коли буде треба — хай скористається ним!

А потім він пішов нефом геть, геть від сміття й теревенів. Ішов, і сльози текли в нього по щоках. "Яку ж велику науку дістав я! — думав він.— Яка страшна висота, і сила, й ціна!"

Поки дійшов до західних дверей, він уже опанував себе. Обернувся до престолу й хрипко промовив:

— Ти почув мої молитви, о Господи! І ці сльози — сльози радості, бо Ти згадав рабу Твою!

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Коли Джослін знову піднявся на вежу, кам'яні голови, що кричали осанну, вже були вмуровані над кожним вікном. Він перехилився через вивершену над ними стіну й побачив їх згори: у кожної волосся відкинуте вітром назад, у кожної ніс стримить уперед, наче дзьоб. Вони волали до тих стежок, що їх протоптували ноги на пагорбах, вони не помічали птахів, що сідали на них і лишали білі цятки посліду. А зазирнувши в колодязь вежі, він побачив, як відновлюють склепіння над середохрестям — там лишився тільки круглий отвір, крізь який насилу розрізнялися в сутіні плити підлоги. Але крізь отой отвір робітники ще піднімали сторчма колоди. Джослін і сам причастився — чи то спостерігав його, відіпхнутий у кут — того шаленства, наповненого рипінням, гупанням, криком, коли бруси вкладали на верх вежі, щоб настелити підлогу другого поверху. Бо вежа мала піднестися ще на вісімдесят футів, і там буде ще одне приміщення, ще ряд вікон, ще голови, що кричатимуть осанну, ще помости й драбини, аж було жаско думати про це, принаймні тут, де твердий камінь і дерево зависли в повітрі, серед птахів, і дух перехоплювало, коли глянеш на низку квадратів, що все меншали донизу, і круглий отвір у дні, яке було насправді склепінням, верхом.

І на цьому ділі лежало благословення — так підказувала Джослінові його непохитна, всепоглинна воля. В грудні настали дивні дні, коли до собору не зазирало сонце, а неф був схожий на печеру. В ті дні він нічого не міг робити в темному храмі, тільки нести тягар своєї волі, знаючи, що кінець кінцем усе вийде на добре, хоча вага першого поверху вежі й другого її поверху, який ще ріс, відчувались великим тиском у голові. В ті дні він видирався нагору нетерпляче, мов дитина,

що шукає розради у матері. Та він не хотів згадувати матір. А коли згадував, то зразу в думках виринала Гуді з рудими косами під наміткою й видушувала йому з очей сльози.

В такі дні, простуючи зі свого дому через подвір'я до західних дверей, він ледве бачив крізь туман власні ноги; і хоча в нефі, мов у величезній бульбашці, туману не було, там стояла майже цілковита темрява. Піднімався крученими сходами до склепіння — і опинявся в сліпучому світлі. Бо там, нагорі, сяяло сонце; але навіть те проміння, що пронизувало вежу, було тьмяне супроти світла, що пломеніло над головою, заливало свинець, шибки, камінь, осявало зісподу бруси перекриття, так що па них видні були й сліди сокири. А потім, коли він піднімався крізь це сяйво до другого поверху, по драбинах і помостах, де працювали посинілими руками мулярі й теслі, й нарешті добирався до зазубреного верху,— тоді його сліпило до болю в очах, і він мусив затуляти їх долонею. Довкола видніли тільки пагорби й більше нічого. Над до-липою й над містом лежав слігіучо-яскрДвим покривом туман, і тільки вежа, хоч па пій ще не було шпиля, пронизувала його. Тоді Джослінову душу сповнювала дивпа втіха, а на якусь хвилину — навіть спокій.

Та були й інші дні, коли туман покривав і вежу. Тоді робота сповільнювалась чи навіть припинялась, і Джо-сліи мусив лишатися внизу з усім своїм тягарем. Військо будівників працювало в піддашшях та повітках, паче на морському дпі. Обтісували колоди. В тому піддашші, що коло виламу в північному трансепті, лежали один на одному складені з брусів восьмикутники — насподі найбільший, далі менші й менші. Стос їх виростав і вже був вищий за людину. Теслі ставили на кожен брус якісь химерні позначки й розбирали восьмикутники, а будівничий понуро розглядав макет із паличок у подобі гостроверхого ковпака. До нього мало хто підходив, робітники незлюбили його. Він був тепер надто похмурий, надто різкий, часто вибухав шаленим гнівом, а потім квапився геть, і Рейчел, зморена, нарум'янена Рейчел, дріботіла коло нього, ні на хвильку не вмовкаючи. Джослін уже перейнявся пекучим співчуттям до цього раба великого діла, і йому тяжко було

бачити, як Роджер повільно, понуро піднімається драбинами, або стоїть, дивлячись пильно, як завжди, крізь свій візир угору чи вниз, або прислухається до чогось у середохресті.

Тепер там часто бувало до чого прислухатись. Під кінець грудня камінь знову почав бриніти. Той звук лупав не весь час; часом цілий тиждень підряд у приділі Пресвятої діви ніщо не заважало хорові співати. Але й тоді люди відчували якусь невиразну тривогу і, намагаючись її з'ясувати, вирішували, що погода надто суха або надто холодна; та ^врешті в вухах починало колоти, наче голочками, а віддих хтозна-чому перехоплювало. А потім ті голочки обертались у дзвін, з грудей виривалось протягле зітхання, й серце сповнювалося раздратуванпям і страхом. Навіть городяни та подорожні збиралися коло західного порталу й стояли, вслухаючись у те грізне диво — спів підпор; але ніхто не доходив до середохрестя, як раніше. Робітники, зачувши, що камінь співає, припиняли роботу, перезирались, тоді знову брались до діла. Тепер вони сміялись дуже рідко. Тільки Джосліп, надітий на рожен своєї волі, бадьоро казав, відчувши голочки у вухах:

— Воно минеться.

Та зима тяглась до весни, росточки квітів — до поверхні землі, вежа — до неба, а каміння бриніло дедалі частіше.

Десь під той час Джослін помітив у будівничому ще одне. Він занепокоєно стежив за Роджером, оцінюючи його як своє знаряддя, рахував кожен його крок на драбинах, вичікував хвилини, коли знаряддя треба буде підгострити чи міцніше заплішити держак; але, хоч як пильно придивлявся, не добачав під знайомою зовнішністю, знайомими рухами пічого нового. І от якось, дивлячись крізь отвір у склепінні, як Роджер піднімається на вежу, він у подиві збагнув, що будівничий боїться висоти так самісінько, як Рейчел. Боїться, але перемагає страх. Висота — частина його ремесла, частина його життя, але він не тішиться нею, як Джосліп, йому, видно, невідомий оцей захват, що аж віддих забиває, коли ступиш на хистку дошку тут, нагорі,

де вже не чути, як співає камінь, де під ногами тільки ця хистка, пружна дошка над безоднею. Збагнувши це, Джослін тепер співчутливо дивився, як Роджер піднімається нагору, як він повільно, розмірено переставляє ноги, зовсім не так недбало, як дехто з його робітників, і весь час дивиться, за що тут можна триматись руками. Джослін бачив увесь колодязь вежі, аж до темних плит унизу, і розумів, чому на драбині Роджер тиснеться ближче до стіни, а не ступає на середину щабля. Вітер шмагав рідкими бризками дощу непокриту Джослінову голову, але Дослін, ні за що не тримаючись, стояв нагорі під тим вітром і дожидав Роджера, з якого видно було тільки голову та плечі, ніби обсновані якоюсь сіткою.

— Чому ти боїшся, сину мій?

Будівпичий стояв перед ним, важко дихаючи. Він поклав руку на мурування.

— Знову бринить.

— Ну то й що? Скільки разів уже бриніло, та й стихало.

Джослін подивився угору крізь ріденький дощ.

— Ти знаєш, Роджере, я оце подумав... Отой хрест, що нагорі... що буде нагорі.

— Знаю.

— Адже він буде більший за людський зріст? А на макеті — цяцечка, малій дитині на шию.

Будівничий заплющив очі й рипнув зубами. Тоді застогнав.

— Що таке, Роджере? Що ти хочеш сказати мені?

Будівничий подивився на Джосліна, що стояв перед

ним на тлі неба, й хрипко промовив:

— Змилуйтеся.

— Що, знову?

— Велебний отче...

— Ну, що?

— Годі вже.

Джослін і далі усміхався, але його усмішка застигла. Будівничий рвучко простяг уперед вільпу руку.

— Усі й так уже приголомшені красою того, що ми... того, що ви...

Роджер відвернувся, зіперсь па мурування обома лік-

тями, сховав обличчя в долоні, й голос його зазвучав приглушено.

— Прошу вас, змилуйтеся.

— Крім тебе, ніхто не зуміє.

Будівничий хвильку помовчав, не відкриваючи обличчя. Нарешті, не підводячи його, заговорив:

— Спробую вам розтлумачити, у чому вся заковика. Каміння бринить. Я не знаю чому, але можу здогадуватись. Оце ж бо й клопіт, розумієте? Я завжди тільки здогадуюсь. А як достеменно спитаєте, то не знаю нічого. Чи принаймні не так, як ви...

Він скоса зиркнув на Джосліна.

— Не так, як ви, коли промовляєте в церкві перед людьми. Розумієте?

— Чом не розуміти.

— Отож ми, кажу вам, тільки здогадуємось. Ми оцінюємо, що те чи те досить міцне. Але чи так воно насправді, ми не знаємо, поки нема повного навантаження. А ще ж і вітер, оцей вітер, що начебто тільки ледь ворушить волосся у вас на голові...

Він сердито втупився в Джосліна.

— Ви маєте такий прилад; щоб зважити вітер, отче? Дайте мені його, і я вам скажу, що встоїть, а що ні.

— Але ж підпори не осідають. Я ж тобі сказав..

— Вони почали бриніти.

— Ти досі ніколи не чув, щоб будівля бриніла?

— Ніколи. Довкола нас усе нове, нечуване. Ми будуємо наздогад.

Він задер голову на товстій шиї й утупив погляд у небо.

— А тепер іще й шпиль: ще півтораста футів. Отче, цього, що є, досить!

Із Джосліпової голови спокійно озвалась воля. Він сам почув її слова:

— Я тебе розумію, сину мій. Знов же — тобі бракує відваги. Сказати тобі, в чому наше життя? Уяви собі муш-ку-одноденку, що живе тільки один день. А отой он крук, що літає над нами, знає щось і про вчорашній, і про позавчорашній день. Крук бачив, як сходить сонце. Можливо, віп знає, що воно сходитиме ще. А однодепка не знає. Жодна одноденка не знає, що воно таке! Ось у чому наше життя! Ні, пі, Роджере, я не збираюсь виголошувати тобі казання про те, що паше життя жахливо коротке. Ти незгірш за мене знаєш, що воно нестерпно довге, і все ж його треба терпіти. Але наша доля не така, бо ми обранці — і я, і ти. Ми одноденки. Ми нЬ знаємо, що нас чекає вгорі, коли піднімаємось туди фут за футом; але ми повинні прожити все своє життя з райку до вечора, щохвилини відкриваючи щось нове.

Роджер пильно дивився на нього, облизуючи губи.

— Ні, не втямлю я, що ви мені розказуєте. Але я знаю, скільки шпиль важитиме, а яка в ньому буде міцність — не знаю. Ось гляньте, отче, вниз: отут, через стіну, вздовж вікон, кутів, простінків, аж до покрівлі, до вершечка кедра, що в подвір'ї.

— Бачу.

— Проповзіть по всьому поглядом, як комаха, фут за футом. Ви гадаєте, ці стіни міцні, бо вони кам'яні? Де тамі Це тільки плівка зі скла й каменю, папнута на чотирьох ребрах,— по одному в кожному куті. Ви це розумієте? Камінь між стояками не міцніший за скло, бо на кожному дюймі я мушу ощадити вагу, купувати міцність коштом легкості або легкість коштом міцності; вгадувати, яку дати товщину, ширину, відстань, поки аж серце затинається від самої думки. Дивіться вниз,

отче. Не дивіться на мене — дивіться вниз! Ви бачите, як скріплені ребра по кутах? Я скріпив камінь, але я не можу зробити його міцнішим! Камінь ламається, колеться, кришиться. Та навіть тепер, коли підпори бринять, оце от, може, ще й устоїть. Я зроблю над вежею покрівлю, можу ще поставити флюгер, його видно буде за багато миль.

Джослін раптом завмер і насторожився.

— Кажи далі, сину мій.

— Але шпиль — ну ніяк неможливо! Вам треба піднятись аж на таку висоту, отче, щоб ви зрозуміли, невже ви цього не бачите? Це буде кам'яна плівка на кам'яному кістяку. А всередині — низка отих восьмикутників, що вище, то менших. Але ж вітер, отче! Треба скріпити ті восьмикутники один з одним і підвісити всі до кам'яного наголовка, щоб вопи своєю вагою втримували плівку на місці. І знов — вага, вага, вага! І вся та вага ляже на колони, на плівку стін, на ті підпори, що бринять...

Він ухопив Джосліна за рукав.

— І навіть це ще пе все. Хай хоч як намагатись, а зовсім прямовисно шпиль на стіни не тиснутиме. Він розпиратиме оці чотири наріжні ребра — розпиратиме на боки! Можна — і треба — па кожен ріг поставити шпилик, щоб тривкіш було, але — не дуже високий, бо знов же вага. Де та межа, до якої я можу дійти, врівноважуючи одне другим? Звісно, можна вставити в шпиль один восьмикутник, і другий, і, може, й третій, — його пальці стисли Джослінову руку,— але раніше чи пізніше замість оцього дзвону ми почуємо в соборі щось інше. Гляньте ще раз униз, отче. Раніше чи пізніше ми почуємо гуркіт, грім, рев. Оці четверо наріжних ребер розхиляться, як пелюстки квітки, і все, що є тут, пагорі, — камінь, дерево, залізо, скло, люди,— рине вниз, у собор, як гірський водоспад.

Роджер якусь хвилину помовчав. Потім заговорив знову — тихо, майже пошепки.

— Я вам кажу... все інше в таємницях мого ремесла сумнівне, але це — певне. Я знаю. Я бачив, як валиться будівля.

Джослін стояв із заплющеними очима. В голові його вище й вище виростав стос восьмикутників із дубових брусів завтовшки в фут. Він зціпив зуби, і на хвильку йому здалося, ніби каміння під ним ворушиться, розповзається на боки. Шпичастий ковпак півтораста футів заввишки почав обсуватись униз, розвалюватись, розсипатися серед пилюки, диму й гуркоту, все швидше й швидше, викрешуючи іскри, вогонь і грім, і трощив собор, аж кам'яні плити підскакували, мов трісочки, поки звалище не поховало їх під собою. Це відчуття було таке виразне, наче й сам він упав з південно-західним ребром вежі, що впало на подвір'ячко з аркадами, переломившись, наче йога в коліні, й розвалило книгозбірню, ніби ударом ціпа. Джослін розплющив очі: йому аж млосно стало від того уявного падіння. Він учепився руками в стіну, а внизу подвір'ячко з аркадами хиталось сюди-туди.

— Що ж нам робити?

— Зупинитись па цьому.

Відповідь вискочила зразу, і ще перше, ніж минулася мліть, а подвір'ячко перестало хитатись, якимось настороженим куточком мозку Джослін зрозумів, як будівничий підводив його до цієї відповіді.

— Ні, ні, ні, ні...

Він мурмотів, хитав головою й зважував усю розмову. Зрозумів, що вирок остаточний, що останній Родже-рів засіб, розмова про незбагненні закони будівницького ремесла, умисне розпочата не внизу, на твердій

землі, а тут, нагорі, щоб наче важелем підважити його волю в хвилину запаморочення й повалити, зломити її за одну мить.

— Ні.

Врешті відповідь пролунала твердо. Це була відповідь меча мечеві: брязь, блись, брязь!

— Роджере, я тобі кажу, що це ^ожиа зробити.

Будівничий гнівно сахнувся від Джосліна й зупинився в кутку вежі, повернувшись до нього спиною. Стояв, підставивши обличчя дощеві, й дивився перед себе невидющим поглядом.

— Слухай, Роджере!

"Що я можу йому сказати? Хвилин десять тому я щось говорив про одноденок, але вже не пам'ятаю що. Нехай же до нього промовить моя воля".

— Ти хотів залякати мене, як залякують дитину казкою про мару. Ти добре все обміркував, що мені казати, правда? І все ж ти знаєш, що не можеш утекти. Не можеш. Не можеш покинути діла. І весь цей час твоя допитлива, розумна голова шукала шляху, як обійти неможливе. І ти знайшов той шлях, бо для цього ти живеш на світі. Але ти ще боїшся. Краще частина тебе хоче спробувати, а решта скиглить та огинається.

Джослін підступив до широкої спини й заговорив у дощ, у порожнечу.

— Зараз я тобі скажу те, чого більш ніхто не знає. Вони, мабуть, гадають, я божевільний; та хай і так —— що з того? Колись вони дізнаються про все, коли я... але тобі я скажу все зараз, як чоловік чоловікові, отут, на цій недокінченій вежі, на висоті, де більш ніхто не

почує. Сину мій! Наш собор — це ніби начерк молитви; а шпиль буде начерком тієї молитви, що піднесеться пай-вище! Бог відкрив це мені, негідному рабові своєму, у видінні. Він обрав мене. Він обирає й тебе — щоб ти відтворив той начерк із скла, заліза й каменю, бо синам людським треба чогось того, що можна бачити очима. Ти гадаєш, ніби можеш утекти? Ти не в моїх тенетах — так, Роджере, я багато розумію, я розумію, як воно мучить, корчить, терзає тебе,— але це тенета не мої. Це — тенета господні. Ні ти, ні я не можемо ухилитись від цього діла. І ще одне. Я тенер побачив, що ми й не можемо зрозуміти в ньому все до кінця. Ти, певне, думаєш, що воно безглузде. Воно лякає нас, воно нерозумне. Але відколи це бог вимагав від своїх обранців розуму? Цю вежу називають "Джосліновим Безумом", правда?

— Я чув, що так казали.

— Тенета не мої, Роджере, і безум не мій. Це господній безум. Навіть у давнину бог не вимагав від людей чинити розумно. Це люди можуть робити й самі. Вони можуть продавати, купувати, лікувати, правити. А тоді з якоїсь таємної глибини приходить веління зробити щось зовсім безглузде — збудувати ковчег па сухому; сісти на купі гною; одружитися з блудницею; покласти сина на жертовний вівтар. І тоді, коли в людини знаходиться віра, народжується щось нове.

Джослін хвильку помовчав, дивлячись на Роджерову спину. Дощ голочками колов обличчя. "Це мій голос вимовив такі слова,— подумав він.— Ні. Не мій. Це голос всепоглинної волі, моєї владарки".

— Роджере!

— Що?

— Ти добудуєш шпиль. Ти гадаєш, що це твої власні руки, а вони не твої. Ти гадаєш, що це твоя голова думала, думала, придумувала, як

зробити, а тепер тихо пишається, що придумала. А воно — не твоя. І не моя підказує мені ті слова, що вимовляє мій язик.

Потім вони знов замовкли; і Джослін знав, що з ними є третій — його ангел, що стояв на холоді, під дощем, гріючи йому спину.

Нарешті будівничий заговорив байдужим, покірливим голосом:

— Залізо. Може, залізо витримає. Не знаю. Можна отут нагорі стягти вежу великим залізним поясом і так скріпити камінь. Не знаю. Досі ще ніхто не вживав так багато заліза. Ні, не знаю й не знаю. Та й обійдеться воно дуже дорого.

— Я добуду грошей.

Джослін майже несміливо простяг руку й торкнув будівничого за плече.

— Роджере... Знай, що Він не буває жорстоким без потреби. Ні, до тих, хто по безсиллю своєму потребує цього, Він навіть посилає розрадника, щоб стояв у них за спиною! Той розрадник зігріває їх під дощем та вітром. А ти необхідний. Подумай лишень, що має відчувати долото, коли його безнастанно, годину за годиною, заганяють у тверде дерево! Але потім його змащують, загортають у шматинку й ховають. Добрий майстер ніколи не вживе знаряддя для роботи, до якої воно непридатне, ніколи не занедбає його.

Він змовк і задумався: "Може, я говорю не стільки до нього, скільки до себе. Колись це була радість; а тепер — уже ні. Дивно... Тільки хочеться спокою".

— І ще, Роджере: коли ти збудуєш вежу й вона стоятиме тут, перед людськими очима,— тоді тенета, може, й порвуться.

Будівничий пробурчав:

— Не тямлю я, про що це ви.

— Але будуй швидко — швидко! А то піддасися найбільшому злові, і вони не порвуться ніколи!

Будівничий крутнувся до нього й нахилив голову, як бугай:

— Зоставте свої проповіді для себе!

— ...Бо всі ви стали мені дуже дорогі... ти й усі інші — і я вже живу вами.

— Про що це ви?

"Еге, про що це я? — подумав Джослін.— Я думав щось про Гуді та Рейчел... Треба поговорити з нею, як оце з ним — як Воля говорила з ним".

Він поважно кивнув будівничому.

— Мені вже треба вниз, Роджере. Є одна справа.

І почав спускатись по драбцнах зі своїм ангелом; та перше, ніж зник з очей, ще почув тихий Роджерів голос:

— Ви, мабуть, сам диявол. Сам диявол.

Та Джослін спускався все нижче, він уже не чув Роджера, а підпори бриніли знов; і, поки він опинився внизу, через той звук забув, що хотів зробити.

Потім вежа майже цілий місяць не росла вгору, зате увінчалась цілим гайком шпиликів по три на кожному розі, середній із трьох найвищий. Роджер-Муляр тепер менше бував нагорі, нагляд за робітниками він полишив на Джігена, а той весело покрикував на них і безугавно жартував. Джослінові теж довелося вернутись до своїх настоятельських обов'язків, надолужувати згаяне, але він згаяв уже надто багато. А будівничий майже весь час був унизу, щось обговорював із ковалями, і Рейчел теж крутилась там та торохтіла. Через це Джослін не міг туди підійти, а на вершечку вежі стало затісно, і він тільки поглядав туди, задерши голову. Бачив, хоча й не чув ні слова, як Джіген жартами підганяє каменярів, що витісували в усіх чотирьох стінах вежі жолобки, куди мала лягти щільно припасована до каменю залізна опаска. Зрідка він піднімався нагору, до гайка шпиликів, і звідти бачив, як оживає довге піддашшя над річкою. Звідти йшов дим. З ранку аж до півночі там дзвеніли молоти, ніби хор незграйних дзвонів; а коли смеркало, в річці відбивалися вогні. Всередині вежі в обох підлогах лишилися тільки невеликі отвори посередині. Шпилики росли, а тим часом робітники знімали вже непотрібне риштування. Із стін виривали лежні, а більшість дірок після них закладали каменем. У ті, котрі лишилися, цікаво й поважно зазирали круки та голуби. Незабаром усе прибрали, зостались тільки круті дерев'яні сходи, що зигзагами піднімались попід стінами, та линви, що звисали крізь отвори. Єдиною тимчасовою спорудою, що лишилась у вежі, було "ластівчине гніздо", де. робітники тримали своє знаряддя, а будівничий — вимірювальні пристрої; а що невдовзі мало з'явитися просторе приміщення внизу самого шпиля, то й "ластівчине гліздо" мали розібрати. Риштування лишилось'тільки круг самого вершечка вежі, немов скуйовджена чуприна на голові або лелече гніздо над фантастичними вісімдесятифутовими щілинами вікон.

А тоді одного дня спалахнула суперечка в капітулі, де звістку про нові витрати сприйняли спочатку недовірливо, потім обурено. Врешті Джослінові сяйнуло, що йому треба скористатися своєю особистою печаткою, і він так і зробив удома, без дальших суперечок. Але після того напруженого дня до нього вернувся високий короткий сміх, і ангел

став приносити йому не тільки благословення, а й тяжку втому; власна його воля ослабла, і він не мав уже влади над думками та образами, що зринали в голові: шпиль, руді коси, вовче виття. Його знов потягло нагору, на вежу, де вій знаходив такий дивний спокій. Він вийшов на подвір'я — і враз помітив, що там стоїть тиша, наче весь світ затамував дух, бо в піддашші вже не дзвеніли молоти. Джосліп увійшов до собору; там саме не правилася ніяка служба, а підпори тихо бриніли: "і-і-і-і-і-і",— наче тягар став для них нестерпний. Він повільно, незворушно подався крученими сходами нагору, туди, де виріс гай шпиликів, де панували спокій і щастя. Віп піднімався нечутно, наче привид, і тому вже на дерев'яних сходах у вежі раптом почув стогіп. Джослін зразу скам'янів, поставивши ногу на вищий щабель, учепившись обома руками в поруччя; вага ангела згинала йому спину. То був стогін тварини, яка попала в пастку,— може, олениці,— що вже й не борсається, вириваючись, а конає в знесиллі й відчаї. Джослін скоса позирнув на "ластівчине гніздо". Віконце аж під стріхою перетинав стойк із пеобкорованої жердини; і в той стояк учепилась рука. Джослін без ліку разів бачив, як та рука лягала па камінь чи дерево, піднімала візир, стискалась у гніві — засмагла й червона, вона була йому знайома, як власна, бліда, безбарвна. І в ту ж мить, коли він розгледів руку, аж побілілу на кісточках від конвульсивного стиску, розгледів, але ще й не впізнав,— па неї рішуче лягла інша рука, менша, біліша, ніжніша.

Знерухомілий, розкривши рота, не кліпаючи очима, стояв він на драбині — й чув голос, її голос, що допіру стогнав, а тепер благав, умовляв, лагідний і щирий:

— Але ж я не сміялася, правда?

Цупкі пальці пустили стояк, дві руки сплелись і зникли з його очей; а тоді, ніби з ями під сірими плитами,

важко прорвався другий голос, іще дужче знайомий::

— О боже!

Джослін квапливо позадкував сходами вниз, так і стуливши рота. Він зупинивсь аж на балках над скленій-ним нефа, схилив голову й затулив вуха руками. Хитався з боку на бік і водив поглядом по кам'яних стінах круг себе. Тоді помацки добрався до кручених сходів і,, спотикаючись, спустився ними. В темряві на сходах перед його некліпними очима вирували спогади — дівчинка в зеленому біжить через подвір'я і, побачивши мілорда настоятеля, велебного отця, чемно сповільнює, ходу;, а він помічає несміливу усмішку, пісеньку з дитячої гри,, й тішиться, й урешті починає виглядати малу, так, виглядати, дожидатись, милуватися нею, і йому так тепло на серці, це така неземна втіха, а потім він її віддає за кульгавого, руді коси вкрива намітка, а тепер — оце шатро..-

— Ні, ні, господи боже, не треба!..

Ось вона, ціна каменю та дерева.

Джослін нарешті спустився в неф, до бринючих підпор, а там уже крутилась Рейчел, вона підбігла до нього, і в нього вирвався короткий високий сміх.

— А Роджера нема ні в кузні, ні в теслярні, може, він пагорі, на вежі, або на сходах, а йому ж треба попоїсти* віп зовсім охляв...— через весь собор, аж до подвір'я, де вже смеркало, вона дріботіла за ним, не вмовкаючи й на хвилину. Коло західних дверей Джослін обернувся й поблагословив її, змученим серцем співчуваючи нещасній* а вона стояла перед ним, і на неї тисли згори сповідники, мученики, святі; нескромно червона сукня ще теліпалась на дебелому тілі, а вона вже мовчала, затуливши рот руками, й з пристаркуватого підмальованого обличчя напружено, тривожно дивились на нього банькаті очі. Джослін пішов додому й нарешті впав навколішки в своїй кімнаті, так і не стуливши рота і втупивши в порожнечу широко розплющені очі.

До вечора другого дня "ластів'яче гніздо" вже було" розібране.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Він став на молитву, але й молитва вже була не така. Він зіщулився в якийсь сірий клуночок, напружений, наляканий, а коли зводив очі вгору, де колись знаходив розраду, тепер там горіли скуйовджені руді коси, і він опускав голову. Він запевняв себе: "Треба принести все це в жертву!" А потім слова десь відлітали, і в голові мимовільно зринало одне-єдине запитання: "В жертву чому?" Зусиллям волі проганяючи з думки ті коси, він на кілька хвилин ставав більш-менш вільним; а потім вони знову з'являлись, ніби зумисне повернуті на те місце кимось або чимось, і маяли перед ним, сліпучі, ніби живі; й сама вона верталась — із зеленими кісниками, в роздертій сукні, й чорні западини очей невідривно кудись дивилися. Джослін підводився й ішов невідь-куди. Інколи він сердито твердив собі: "До роботи! До роботи! До роботи!" — і починав допитуватись у зайнятих ділом людей, але потім згадував, що вони нічого про його справи не знають. Якось, зайшовши до безлюдного собору й самотньо зупинившись коло західних дверей, зі своєю бурею в серці, він побачив, що вона йде через неф, важка й незграбна через вагітність, і відчув у собі дивну оуміш любові, хтивості й жадібної цікавості: як, де, коли, що? Бо слова, що пролунали в "ластів'ячому гнізді", ніби вирвали його з упевненості й затягли в хаос, де всі четверо були ніби поєднані в якомусь нечестивому шлюбі. Коли буря в душі вщухла й він отямився, то збагнув, що кричав уголос, бо довга кам'яна печера нефа ще відлунювала, але які слова вигукнув — цього він не знав.

"Треба піти до неї,— подумав він,— урятувати, що ще можна",— та тільки-но подумав, як відчув, що хтива цікавість сидить у ньому, немов проказа, і коли він застане її саму, то зможе тільки допитуватись, дошукуватись, вимагати правди, сам не знаючи, чого йому треба. А потім він раптом ніби побачив себе збоку — високого чоловіка в рясі, біля західних дверей собору, зі зціпленими руками, втупленого очима в дощану переділку. І він знову подерсь нагору, в безлюдну вежу, повз те

місце, де було "ластів'яче гніздо"; там його шпигнуло в серце, забило йому дух. Він примусив себе подивитися з вежі на світ, де інші люди були заклопотані незбагненними для нього справами,— і побачив, що багато їх занедбали ті справи. Вежа з гайком шпиликів вабила їх. В кінці вулиць, що сходилися до собору, тепер не бувало безлюдно. Там стояли чоловіки й жінки, позводивши до вежі обличчя, що з такої відстані здавалися просто світлими цятками. Коли хтось відходив, його місце зразу займав інший. Весь час одні відходили, інші підходили; Джослін, дивлячись на них, відчув страшну прикрість і кинув за вітром слова:

— Що ви, люди, знаєте про все це?

Вежа під ним була непохитна й байдужа. Він окинув її поглядом — кам'яний гай, вирощений круг тога місця, де мав піднестися шпиль. "Це зовсім не схоже на мій макет,— подумав він,— Не схоже й на мов видіння, але ми робимо те, на що спроможні. Може, це тільки креслення того безуму, про який вони не знають".

А потім закричав скільки духу:

— До роботи! До роботи! До роботи! Чому тут нема нікого?

І заквапився вниз, щоб розшукати будівничого. Поки опинився внизу, роздратування змінилось нестямним гнівом. Але будівничий був зайнятий ділом. Він зібрав своє військо в піддашші коло північного трансепту й щось хрипко втлумачував робітникам — щось у дусі свого досвіду, досвіду життя одноденки. Коли Джослін почув Роджера, гнів у ньому згас, але його охопила нетерплячка самому все почути й збагнути, бо Роджер-Муляр давав усім настанови, що кому робити. Джослін зрозумів, що йдеться про залізну опаску; захоплений думками пра неї, неспроможний молитись, він пішов додому, й там до нього явились ангел і диявол, і знов розперезався нечестивий шлюб, і він не міг дочекатися світанку. Великий дзвін на окремій дзвіниці, як певен був Джослін, задзвонив пізніше, ніж слід, і зразу на всіх стежках до собору

загомоніли голоси, затупотіли, зачовгали ноги. Джослін вийшов подивитися; та Роджер-Муляр прогнав йога з вежі так владно, що це здивувало й приголомшило їх обох. Тож він почав ходити, крутитись по подвір'ю, як ото Рейчел; а потім вернувся додому, згадавши про одну справу, яку мав зробити. Написав довгого листа абатисі в Стілбері, деякі обставини розкривши, а деякі обминувши, й запитав, на яких умовах можуть прийняти до монастиря одну нещасну пропащу жінку. Тоді пішов да нефа, подивився на підпори, й звідкись вискочила думка: ці підпори, можливо, почувають те саме, що й він; але принаймні одного вони не можуть почувати: оцього жахливого тягаря на серці, бо це здатність чисто людська. Та що робиться на вежі, знизу не було видно, і він пішов у довге піддашшя, де лежали дерев'яні восьмикутники. Там не було нікого, тільки старший тесля. Восьмикутники на вигляд були такі важкі, що начебто могли витримати й набсильніший вітер, чи принаймні так сказав тесля, що вимахував довбешкою, розбираючи на частини шостий восьмикутник, і в голосі його бриніло щось таке, що Джослін почав розпитувати далі; але майстер не сказав більше нічого.

Сонце вже підбилось височенько, й тіні, відкинуті на

подвір'я високими стінами, видимо коротшали. Нова тінь — від вежі, — що сягала канцелярієвого дому, теж відступала, і Джослін помітив, що кінець її якийсь нечіткий, аж тремтячий. Він заквапився через подвір'я аж туди, де стояв, дожидаючи, гурт городян. Обернувшись і звівши погляд угору, він побачив, що над верхом вежі здіймається димок. Цілий день Джослін ходив круг собору, зупинявся то там, то там, зводив угору погляд — і звідусюди бачив той димок: він не густішав і не припинявся, а небо над вежею ніби тремтіло. І коли тіні переповзли на другий бік собору, димок так само здіймався над вежею; а коли смеркло, над самим верхом вежі засвітилася заграва. Час від часу з соборного даху долітали голоси будівників, що сиділи, чи спали, чи їли, чи пили коло своїх цебрів з водою на широчезних свинцевих площинах. Урешті Джослін ліг спати, але його підняв з ліжка чудний передзвін, що линув з вежі,— такий самий, як той незграбний дзвін, що доти чувся з піддашшя над річкою. Він накинув плащ і вийшов знову на подвір'я, де

сміялись і гомоніли з'юрмлені городяни. З вежі ринули потоки іскор. Вони сипалися з заграви, що жаріла над нею, й долітали аж до покрівлі собору, не встигнувши погаснути. Ось на вежі хтось пронизливо закричав, звідти почулись вигуки, гамір, іскри на хвилинку припинились. Та ще глядачі не здогадалися, що ж там сталось, як снопи іскор посипалися знову, а потім із дверей у північному трансепті, заточуючись, вийшов чоловік із замотаною в памочену оливою шматину рукою. Джослін кинувся його розпитувати, але чоловік ніби й не чув: стогнучи та кленучи, він подався Новою вулицею геть. Та Джослін не пішов за ним: тут було кому подбати про бідолаху, аби охота. Джослінові здавалося, що все місто не спить: ті прибігли сюди, на соборне подвір'я, ті висипали на вулиці, ті повідчиняли вікна, і всі дивились угору. Серед тихої ночі жаріла заграва над вежею, сипались іскри, дим, помалу танучи, здіймався до зірок. Десь за годину до світанку незграйний передзвін затих. Замість іскор шугпули струмені пари, безбарвні, як не освітлений сонцем камінь: вони наче виростали вгору з того каменю. Коли трохи розвиднилось, почала танути й пард. Ковальські горна, з яких сипалось вугілля й крапотіла вода, попливли впиз на тлі величезних вікон, а робітники па даху підхоплювали їх і заносили під склепіння. Коли показалося сонце, Джослін, змучений холодом та безсонням, рушив назустріч людям, що спускалися з вежі: віп хотів привітати їх. Але вони не помічали його. Йшли, хитаючись, спотикаючись, і їхні розплющені очі дивилися крізь нього, ніби вже бачили жадані постелі, а ноги самі несли їх додому. Сонний, він насилу стояв на ногах, дожидаючи Роджера-Муляра. Але той усе не виходив. Урешті Джослін несміливо ввійшов до нефа й побрався нагору. Поки скінчилися гвинтові сходи, він уже й забув про все на світі, крім вежі. А вона була наче жива. Сходило сонце, здіймався вітер, і вся вежа стогнала, рипіла, нарікала, а коли час від часу щось гупало чи брязкало, в Джосліна тьохкало серце. Та він нагадував собі, кому присвячена ця будова, зціплював зуби, щоб не цокотіли, й піднімався вище, вище, повз той кут, де недавно висіло "ластів'яче гніздо", зигзагами сходів, аж на дерев'яну покрівлю серед гаю кам'яних шпиликів. Покрівля була всипана вугіллям, залита водою. Зіпершись на парапет і глянувши вниз, Джослін побачив, що весь світ дивиться на вежу, з усіх боків біліють

цяточки облич — а тут, нагорі, вежу оперізувала залізна стрічка фут завширшки й два дюйми завтовшки, помережана синіми заклепками. Вона щільно прилягала до^ порубцьованого, пощербленого каменю. Але й стьожка була жива, мала голос. Вона скрикувала: "дзень-дзень-дзінь-брязь!" — або протягло бриніла.

Джослін став навколішки, дивлячись удалину між двома зубцями парапету. "Я тут,— думав він.— Ось для чого все. Це моє місце. Я не вмію будувати з дерева, заліза чи каменю; але моє місце тут, і для цього я живу на світі".

Він схилився в молитві, та не встиг вимовити й слова, як заснув, скорчений під кам'яним шпиликом, і йому явився ангел, шестикрилий, невидимий; став над ним і грів йому спину.

Розбудив його вітер, що куйовдив йому волосся; сновиддя повільно згасли, зоставивши його на самоті з вітром. Він розплющив очі й у раптовому запамороченні збагнув, що дивиться на подвір'ячко між аркадами, майже прямовисно вниз, із височини двісті п'ятдесят футів. Він знову заплющив очі, заплющив щільно-щільно й став шукати в собі спокійного місця, де живуть сни. Але вони відлетіли зовсім, і Джослін знав: настав неминучий новий день, і його треба витримати, як витримують свій тягар підпори. "Я був вірний,— подумав він.— І ось уже куди ми піднеслись". Ця думка була така втішна, що він іще полежав трохи, віддаючись їй, а потім розплющив очі й не думав уже ні про що, а вітер метляв йому волосся круг шапочки й сушив останню сонну сльозу на очах.

А проте щось перемінилось, і він мимохіть задумався: треба ж було збагнути, в чому та переміпа. Чи вона сталась у ньому самому, чи влилась у нього зі шпилика, до якого він доторкався кульшею і щокою. "Дзень!" — дзенькнула залізна опаска, ніби підтверджуючи його здогад: щось нове з'явилось у самому камені. Та зміна була така тонка й невловна, що відчути її можна було тільки на самоті, коли його плоть отак щільно притискалася до свіжообтесаної поверхпі каменю. Так, у

камені, в оцьому камені коло його правого боку з'явилося щось нове. Цей камінь... Джослінова рука помацала його. Цей камінь... Він ніби став твердіший... чи м'якіший? Ні, таки твердіший. На мить Джослінові здалося, що камінь м'який, мов подушка, і він подумав: "Я, мабуть, іще як слід не прокинувсь!" Та за зубцями парапету майнув крук, каркнувши пронизливо, так звично, так по-денному, на яві. Джослін лежав, бездумно дивлячись униз, на аркаду, звідси, згори, ніби приплескану. Під аркадою пропливли чиїсь ноги в сандалях і краєчок ряси...

На парапеті під аркадою хлопчаки з школи хористів знову покинули свої шашки. Джослін не розрізняв надряпаних на камені клітинок шахівниці, але добре бачив білі костяні шашки, розкладені на ній. Правда, не всі, бо край парапету між зубцями вежі зрізав ріжок шахівниці. Вигляд тієї гри навіював якусь дитячу безтурботність: білі шашки — одна, дві, три, чотири, п'ять...

Він лежав, притиснувшись вилицею до шпилика, й не ворушивсь. А проте в поле зору впливла ще одна шашка, шоста, зі своєю клітинкою шахівниці. Джослін знав, що він не зрушився з місця; отже, зрушилась вежа, зрушилась плавно й нечутно, але там, унизу, підпори, мабуть, застогнали — і-і-і-і — від того руху. Біла шашка то з'являлась, то зникала; і Джослін збагнув, що вежа хитається під ним, наче високе дерево.

Він повільно відвів очі й глянув на розсипане вугілля та ще не просохлі калюжі. "Хоч би не закричати, не кинутись навтіки! — подумав. — Це ж буде негідне мого видіння". Він обережно підвівся, твердо став на обидві ноги. І так само обережно, щабель за щаблем, сходинка за сходинкою, спустився крутими дерев'яними сходами з вежі на склепіння, потім крученими — в безлюдний собор. Підпори знову бриніли, але тепер він уже відчував ритм у їхній пісні. Постояв на середохресті, прислухаючись,— ніби відбув покуту. На якусь хвилину спів каменю затих, потім знов, на повну силу знявся до найвищої ноти — "і-і-і-і-і!" — й опав до цілковитої тиші.

Джослін стояв —і дивився на знов укладені плити підлоги. "Це тут мені було видіння,— подумав він,— на оцих самих плитах. Тут я впав ниць і віддав себе в жертву ділові на всі оці роки. Й був вірний. Усе в твоїх руках, Господи".

А тоді повільно, не озираючись, вийшов із собору.

Та день не вичерпав іще своїх несподіванок.

Коли Джослін дійшов додому, там його чекав посланець із листом. Він уже вернувся зі Стілбері, проїхавши верхи п'ять миль; і Джослін, одержавши відповідь так швидко, подумав, що Стілбері — це надто близько. Та друга думка, не така виразна, була: ні, це досить далеко. Тоді він узяв листа, зламав печатку й прочитав його. Так, у Стілбері згодні прийняти заблудлу жінку, але не па таких умовах, як він пропонував: вони хочуть чималого грошового внеску. Джослін підійшов до скрині й вийняв з неї гроші. "Я знаю, що там балакатимуть,— подумав він.— Спершу "Джослінів Безум"; тепер "Джослі-нів гріх". Та мені дарма. З мене глузували стільки, що я вже й не помічав цього. І цього теж".

Він вернувся до собору й через неф, під бринючими підпорами, через південний трансепт вийшов до Пепго-лового "царства".

Зупинився на дверях, подивився на приземкувату хатину, і в нього стислося серце. Він стояв і відчував, як у ньому здіймається хвиля скрухи. "Оце ж то найтяжче! — думав він.— Але як зроблю, то матиму душевний спокій. Заради себе, заради нього, заради моєї сердешної дочки в Христі треба це зробити".

І він присилував себе рушити до хатини; та ледве-но ступив крок, як здригнувся й похитнувся. В правому оці майнуло щось червоне; до хатини через подвір'ячко бігла Рейчел-Муляриха. Вона шарпнула двері й ускочила в хатину. І ту ж мить звідти почулися грюкіт, крик, вереск. Рейчел вигукувала слова, що пекли, мов жарини. Двері розчахнулись, і

вийшов, спотикаючись, будівничий, затуляючи руками скривавлене обличчя. За мить услід вибігла й Рейчел. Хрипко вигукуючи прокльони, вона била його мітлою по голові й плечах, а між пальцями в неї метлявся жмутик рудого волосся. Вона кричала, верещала, пінилась і не спускала з чоловіка несамовитих очей. Обоє пробігли повз Джосліна, не помітивши його, вбігли в собор, і там вигуки праведного гніву ще примножила луна, а у відповідь залунав регіт — видно, там уже були робітники. Джослін озирнувся туди, сюди, тоді перейшов подвір'ячко й з грішми в руці зупинивсь перед відчиненими дверми.

Гуді Пенгол зігнулась перед вогнищем, де над тьмяним жаром ще погойдувався підвішений на ланцюгу чорний казан. Вона спиралась на праву кульшу й на руки, а ноги підібгала під себе. Голі плечі лисніли у світлі, що падало з дверей, голова в пасмах рудих кіс безсило звисла. Гуді не захлиналась від ридань, і все її тіло стрясали корчі. Довга Джослінова тінь упала на неї. Вона звела очі, побачила його й закричала. Він поклав їй руку на плече, щоб угамувати її, але вона стихла сама, якось неначе напружилась, сіла навпочіпки, зосереджена на чомусь у собі. Ноги її засовались під спідницею. Вона обома руками вхопилася за живіт і знов закричала, але крик був уже не такий — короткий, різкий, мов безжальне лезо ножа. Вона скрикувала знов і знов.

Гроші випали з руки в Джосліна. Він крутнувся й побіг через подвір'ячко до південного трансепту, волаючи:

— Покличте швидше жінок! Ради бога! Ох, нещасна! Повитуху!

Робітники коло підпор заметушились, загукали щось. Джослін кинувся назад, у подвір'я, де все лунав той крик, мов удари ножа. Він упав навколішки й почав незв'язно молитися: "Змилуйся, господи, змилуйся, я не знав, що з цього вийде таке, ні, хай що завгодно, тільки не це, вгамуй отой крик, я не можу його витерпіти!" — а мимо вже тупотіли ноги, люди щось гукали й сперечалися. Він теж схопився й побіг до дверей хатини — допомагати, роботи щось, що завгодно,

змилуйся, господи. Робітники підняли вгору тонкі, білі ноги, а біле тіло корчилось і вищало долі, й гроші, що валялись там, були залиті кров'ю, а все довкола йшло обертом. Коли Джослін отямився, йому довелося здійспити жахливий обряд хрещення, а потім прийшли жінки й отець Апсельм із оливою та святими дарами, що їх він підніс до збілілого, змарнілого обличчя. Потім Джослін ішов через подвір'я, від контрфорса до контрфорса, спираючись на камінь, тримаючись за нього, мов тростина, що її хитає вітер. Якось добрався до престолу, впав навколішки, щоб помолитись за неї, але руде волосся й кров застелили йому внутрішній зір. "Це сталось, коли вона побачила мене,— подумав він.— Для неї я був самою церквою, я прийшов грозити їй карою, і вона хотіла втекти. О Господи, врятуй її, і я віддам решту своїх днів, дарованих Тобою, на те, щоб дати мир її душі — тільки спини цей галас і цю кров, і хай каміння більш не співає у мене в голові. Це ж більше року минуло, відколи я побачив їх разом, під тим шатром, що накривало їх, куди б вони не пішли, а я, під твоїм усевидющим поглядом, змирився з цим. Більше року минуло, відколи..."

Він стояв навколішки й не бачив нічого — тільки муки нещасної Гуді. Раз у раз його тіпало, з грудей виривався стогін. Або слова:

— Господь мене беріг. На моєму шляху ніколи не стояли ці гріховні створіння — жінки.

А потім він забув і про біль у колінах, і про голод, і про все на світі, бо перед його внутрішнім зором замигтіли образи, начебто без ніякого зв'язку й ладу, і все ж таки чимось пов'язані між собою, він це знав. Заміжжя, яке він сам улаштував. І "ластів'яче гніздо". Руді коси й кров, кульгавий чоловік з мітлою, що шкутильгає через собор. Він не вдумувався в ті образи, тільки терпів їх, стогнучи й здригаючись. Та врешті самі собою ніби народилися слова, що неначе охоплювали все його життя, його гріхи, його вимушену жорстокість, а насамперед — жахливий жар його спрямованої на одне волі. То були слова, що їх хлопчики-хористи інколи співали на Великдень, химерні слова, але тепер тільки ці слова щось означали для нього:

"Ось що звершив я з щирої любові!"

Пізно ввечері до темного хору, де він іще стояв навколішки й здригався, помацки пройшов між пюпітрами отець Ансельм і сказав йому, що Гуді Пенгол померла.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

її тіло поклали в сиру землю, і він пішов геть, паче сліпий. Ішов, майже не озиваючись ні до кого, тільки сам до себе щось мурмотів — чи, може, до якогось безіменного, незримого супутника. На мить отямившись, він бачив, що йде південним нефом, притискаючи до грудей зціплений кулак; а потім усвідомлював, що весь час повторює ті самі слова. Але навіть коли пригадував, які саме, чи похоплювався на півслові, однаково не розумів, про що те слово й до чого воно. Він зупинявся, високо задерши голову й зціпивши кулаки. Силкувався опанувати себе, збагнути, що це з ним діється. Потім у ньому прокидалось якесь почуття, темною водою піднімалось у грудях. Часто за спиною в нього з'являвся його ангел, і це знесилювало його, бо той ангел згинав йому спину великим тягарем слави. І навіть більше: вслід за ангелом з'являвся диявол — ніби нагадуючи про смирення — й мучив його, тиснув за чресла, так що вони справді ставали негідною частиною його тіла.

А ще згодом він знову ловив себе на тому, що без кінця повторює: "ні, ні, ні, ні", або "так, так, так, так" — і за кожним словом легенько ляскає долонею по пюпітрові. Це ставалося щоразу, коли темна вода в нутрі його трохи піднімалась, розпираючи, тиснучи груди. Він ставав обличчям до стіни, без кінця легенько ляскав по ній долонею й чув власний голос, що примовляв: "Нічого, нічого, нічого, нічого". Була там і вежа, накреслена у нього в голові простими лініями, але на неї накладалися й інші образи. Інколи він подумки звертав погляд до вежі, і це гнало його на середохрестя, де він стежив за будівниками й гарячковими словами заохочував їх.

Тепер його очі набули щодо декого більшої проникливості. ("Це дав мені біль, біль, біль!") З жахливою ясністю Джослін бачив, що Роджер-Муляр вернувся до Рейчел — а краще сказати, тепер усі бачили, що він знову її власність. ("Вона чесна жінка. Вона чесна жінка. Вона чесна жінка. Лясь. Лясь. Лясь".) Між ними двома вже не спалахували сварки. Вони трималися разом, але більш не крутились одне круг одного. Роджер-Муляр стояв, наглядаючи за роботою, ледь згорблений у плечах, зосереджений на чомусь і похмурий. А Рейчел стояла позад нього, трошки збоку, й наглядала не за роботою, а за ним. І Джослін, дивлячись на обох зі своєю новою проникливістю, бачив на шиї у Роджера залізний нашийник і міг простежити поглядом обвислий ланцюг, кінець якого вона тримала у правій руці. Коли Роджер піднімався нагору, вона стояла під сходами з ланцюгом напоготові, дожидаючи, коли знов можна буде прищібнути його до нашийника.

І тоді в Джосліна зринала гарячкова думка: "Тепер, якщо я скажу йому збудувати вежу тисячу футів заввишки, він це зробить. Я домігся, чого хотів".

("Ні, ні, ні, ні, ні",— рука стискається й розслаблюється, стискається й розслаблюється на краю надгробка").

Якось ноги мимохіть понесли його в Пенголове царство, де двері приземкуватої хатини так і стояли навстіж. ("Боже, боже, боже",— рука хапає, мне, смикає високе бадилля.) Він заквапився назад до собору, ввійшов, сил-куючи себе, до приділу Пресвятої діви. Його уста промовляли завчені слова, а думка твердила: "Ні, ні, ні, ні, ні",— й перед очима маячіло біле тіло та нічим не спо-кутувана кров. Він згадав отця Ансельма, але зразу збагну в, що ніколи не зможе пояснити все це тій шляхетній, але порожній голові. ("Треба взяти іншого сповідника, треба взяти іншого сповідника, треба взяти іншого сповідника".) Та, ще не додумавши ту думку до кінця, він уже й забув її, бо знов перед очима з'явилося стражденне тіло в корчах і жахливий обряд хрещення.

Він зітхнув, пильно подивився на шарувату дошку перед очима й промовив голосно, але смиренно:

— Я не дуже розумний.

І зразу, ніби це його ангел шепнув йому на вухо, наспіла допомога:

"Думай про неї таку, як вона була".

Він справді радісно згадав дівчину, що з кошиком у руках верталася з базару, лагідна й сором'язлива, той спомин підхопив його з колін, він засміявся, квапливо подався звідти й мало не проминув канцелярія, не помітивши його. Але зупинився й вислухав канцелярія, киваючи головою й усміхаючись. Та думка була далеко, за п'ять років, у тих щасливих днях, коли Джослін знайшов Гуді чоловіка; а поки він витав у тих спогадах, канцелярій пішов. ("Такий вдалий, такий неминучий шлюб, батьки обох — вірні слуги церкви, кожен на своєму місці".)

"Але ж я не сміявся, правда?"

("Ні, ні, ні, ні, ні",— рука зціплюється, розціплюється, зціплюється.)

Швидше назад, до підпор — там головне діло, найбільші труднощі, причина всього, накладена на нього ноша; і Рейчел, постаріла, вже не така балакуча, дивиться йому в очі, ніби не боячись його осуду, але хто б спромігся осудити її? "В очах заміжніх жінок вона героїня, так, ге-роїпя, я мушу в це вірити, бо вона доклала всіх зусиль, щоб вернути собі чоловіка". Але підпори бриніли знову, й він забув про неї, вслухаючись у їхній спів, і зрозумів, що з тим співом прийшов страх та вигнав і так уже нечисленну паству з приділу Пресвятої діви.

("Помилуй малих сих, малих, сих, малих сих...")

А вголос він промовив:

— Але ж є й великі — ті, хто будує!

Ніби у відповідь, з вежі спустився один, що покинув роботу. Він ніс своє знаряддя в торбі й, ідучи, натягував на голову синій каптур., Проминув Джосліна, не глянувши, і квапливо пішов до північного трансепту.

— Вернись!

Давня рана в стіні трансепту вже— мала двері, і вони, грюкнувши, зачинились. Зате підійшов регент хору й попросив Джосліна приділити йому хвилину часу — попросив з таким крижаним спокоєм, що ясно було: він лютий до нестями. Та Джослін мав перед очима небіжчицю, його мучила нездатність молитись, гнітила втеча робітника, і він тільки затулив долонями вуха й похитав головою.

— Так треба. Так неодмінно треба, щоб я полишив усе інше й зостався з цими людьми. їм бракує віри, а тому їм потрібен я. Розподіліть усі іпші справи між собою. Я буду тут, весь час тут, у новій вежі.

Він невідривно дивився вгору, туди, де починалася вежа, і навіть не помітив, як регент пішов. А тоді заквапився до будівничого.

— Тепер я завжди буду з вами.

Роджер-Муляр тьмяними очима глянув на нього з-над свого залізного нашийника.

— Добре, мілорде настоятелю. Дуже, дуже добре.

Джослін згадав регента й гукнув услід йому:

— Ви чули, мілорде?

А підпори все бриніли. Джослін підтикався й поліз па вежу. Минаючи робітників, він весело забалакував до них і сміявся, й вони теж сміялись у відповідь — правда, трохи розгублено. Розказали йому про довгу линву, що в ній живе нечиста сила, і він урешті захотів пересвідчитися сам. І справді линва поводилась дивно. її спускали широким отвором, полишеним над середохрестям, і кінець її лежав на плитах підлоги, ніби мертва гадюка. Джослін спостерігав, як цією линвою піднімають нагору бруси розібраних дерев'яних восьмикутників. Чув, як робітники внизу ледь чутно відповідають на покрики згори; а потім вантаж плив угору, і всі мовчали. Та хоч би як обережно підтягували брус угору, линва па певній висоті починала крутитися, звиватися, тертись об краї отвору, тож піднімати вантаж треба було дуже вміло, щоб він не пошкодив каменю.

Він бачив, як Роджер-Муляр піднімався сходами до основи вежі, і як Рейчел, що теж піднімалася, поки їй вистачало відваги, гукала йому знизу свої накази. Це нагадало йому "ластів'яче гніздо", і він, засапаний, піднявся над те місце, де воно колись було. І сказав уголос до свого ангела:4

— Аж так високо вона ніколи не піднімалась.

Та робітники, почувши, зрозуміли це по-своєму й засміялись:

— Ні. Тут, нагорі, він від неї вільний.

А тоді Джіген глянув униз на будівничого, що видирався сходами сюди, й сказав таке, від чого робітники пирснули, наче хлопчаки з школи хористів:

— Скоро ходитиме за ним і до відхідну.

Того дня Джослін зробив іще одне відкриття. Роджер-Муляр почав пити. Відтоді Джослін пильно стежив за ним і пересвідчився, що Роджер не те що п'яний, а ніби весь просякнув вином. Віддих його був майже видимий. Він раз у раз сьорбав потроху з пляшки, і коли піднімав* ся сходами, і коли стояв на помості, і коли сидів навпочіпки, сховавшись від вітру за основою кам'яного конуса — оболонки шпиля — що помалу виростав на вежі. Зрозумівши це, Джослін спершу перелякався, ніби пасажир на кораблі під орудою п'яного капітана, але скоро той переляк минув. Відтоді Джослін уже не звертав ніякої уваги на тих, хто жив і працював унизу.

Підпори й далі співали; і до Джосліна дійшла звістка, що тепер в усьому соборі співають тільки вони. Обурений клір переніс відправи до єпископського палацу. Інколи, поспішаючи через подвір'я з дому до собору, він натрапляв на когось із старшин капітулу; але ніяких сутичок не бувало. Канонік тільки проводив його кам'яним поглядом. Навіть коли отець Адам сказав йому, що прибуває Цвях, а також має прибути візитатор, він тільки неуважливо перепитав: "Візитатор?" — і подерся сходами вгору.

Його присутність на вежі нітрохи не допомагала будівничому. Роджерове пияцтво вже стало таким неодмінним, ніби якесь природне явище. Інколи він бував похмурий і підганяв робітників гидкою лайкою. Коли поблизу був Джослін, Роджер вигукував такі блюзнірства, що біле оголене тіло Гуді зникало з Джослінової думки. Джослін тоді відходив і сідав у кутку, затуливши вуха руками, щоб не чути прокльонів, і Гуді верталась, або ж він пригадував золоту мережку її слідів на подвір'ї, в соборі, на базарі, і він стогнав, закривши долонями обличчя:

— Вона померла! Померла!

Інколи, задля переміни, Роджер бував удавано, дурнувато веселий, товариський і силував випити всіх, хто був поблизу. Та здебільшого він був пригнічений, млявий, ступав по щаблях важко; а як кінчалась денна

робота, спускався туди, де Рейчел чіпляла до нашийника ланцюг і вела його геть. Тоді Джослін кивав сам собі й мудро казав:

— Йому однаково, жити чи померти.

І все ж другого дня, коли образ Гуді вертався, щоб знову переслідувати його, і він, аби спекатись її, в'язнув до Роджера, Джослін бачив, що помилився, думаючи про нього так. Роджерові не було однаково, чи жити, чи померти, бо інакше його б не мучив такий страх. Годі було збагнути до пуття, чому будівничий став так відверто боятися. Джослін бачив той страх так само, як він бачив шатро й ланцюг; але то був не природний страх, як у здорової тварини. То був страх отруєний — як давній Роджерів страх перед висотою. Але тепер страх гнав Роджера до людей, і він терпів висоту, бо мусив. "Він не боїться вмерти,— думав Джослін.— Навпаки, він би навіть хотів умерти, але він боїться впасти. Він радий був би заснути навіки, але не ціною падіння з висоти. Це ще одна причина, чому він раз по раз на сходах смокче вино з пляшки і від нього тхне перегаром".

Таким чином, біля основи шпиля працювало кілька чоловік, і один з них був весь час п'яний, а ще один уникав дивитися вниз, де стелилась золота мережка її слідів. Решта мали дух більш-менш здоровий. Був іще божевільний поміст на верху вежі, а що те божевілля можна було зрозуміти, то воно вабило Джосліна, бо нічого такого в піддашші за південним трансептом він не бачив. У брусах восьмикутника, складеного на тому помості, були на однаковій відстані один від одного продовбані жолобки, і в кожний жолобок загнано клина. Теслярі складали на ньому другий восьмикутник, що лежав на клинах; крім того, клини стягувала обведена круг нижнього восьмикутника груба линва, така груба, що втримала б і корабель. Коли Джослін спитав Роджера, навіщо це, будівничий відповів тільки лайкою, і Джослін вернувся в куток, сів і замислився про свої справи. А потім одного вечора, коли Роджер, щось буркочучи, рушив сходами вниз, Джослін відвів убік Джігена й показав рукою на клини.

— Поясни мені, навіщо оце.

Та Джіген тільки засміявся йому в обличчя:

— Це божевілля.

Джослін труснув його за плечі, як колись.

— Мені треба знати. Це й моє діло, не тільки ваше.

Тоді Джіген стенув плечима, і Джослін забрав з них

руки.

— Вся ця химерія тримається на клинах. Він хоче підвісити оцей дерев'яний кістяк до верхнього каменя в шпилі. Коли раніш налетить буря — тоді все загримить униз. А як ні — він потроху попустить линву, і восьмикутники обтягнуть весь кістяк до низу. Він повисне й дасть шпилю стійкість під вітром. Отак.

Він стусонув ногою найближчий клин.

— Він думає, що це все розтягнеться... ось на стільки. Хто його знає... Може, й справді.

— А ти десь уже бачив таке?

Джіген засміявся:

— Хіба хто десь будував такі високі вежі?

Джослін окинув поглядом кам'яну оболонку круг них.

— Може, десь у чужих краях. Я чув таке.

— Якщо оболонка не розсиплеться, й камінь-верхняк не розколеться, і кістяк витягнеться достатньо, і підпори витримають...

Джіген знову стусонув клин, похитав головою й невесело свиснув.

— Нікому б таке не спало на думку, тільки йому.

— Роджерові?

, — Він п'яний і схиблений. Але тільки схиблений і

може будувати таку високу вежу.

Він відвернувся й почав спускатися щаблями. За мить ізнизу ще почулось:

— Тут нагорі ми всі схиблені.

І тоді Джослін почав трохи розуміти будівничого. "Треба віддати йому свою силу",— подумав він. І другого ранку став ходити за Роджером та розпитувати його:

— Як називається оце, сину мій? А оте?

Та Роджер-Муляр не приймав його запобігань. Але врешті сердито гукнув:

— Як оце, як оте!.. Ви думаєте, що кожна деревина чи каменюка мусить якось називатися? Просто оце прилягає до отого, а те, може, до отого. Відчепіться!

І важко, по-ведмежому подерся вгору, а на середині драбини спинився й підніс до губів пляшку. Та Джослін теж побрався за ним — не для того, щоб бути коло будівничого, а щоб посидіти навпочіпки десь серед робітників, бо знав, що вони йому раді. Спочатку він не розумів, чому вони раді, але врешті збагнув, що відганяє їхній страх; а це він міг зрозуміти дуже добре, бо тепер його ангел день і ніч був при ньому й робив для нього те саме, і це було добре, хоча спина трохи гнулась під таким тягарем. Тепер він приходив до собору на світанку й стояв там ніби на роздоріжжі власного життя. Коли робота ще не починалась, а йому щастило забути про золоту мережку слідів, він стояв і силкувався збагнути незвичайні спалахи почуттів, що заполоняли його.

"Як називається оце? А оте?.."

Інколи, стоячи в сутіні собору, він міркував про своє майбутнє, хоча шпиль, що стирчав у голові, не давав дійти якогось висновку:

"Коли це скінчиться, я буду вільний".

Або: "Що вдієш, така ціна".

Або: "Я знаю, що за людина Ансельм. І той. І отой. Але її не знав ніколи. А яка була б неоціненна втіха, якби..."

"Як називається оце? А оте?.."

Якось на світанку, коли він уже з годину був спокійний, трапилася думка, спочатку схожа на глуху стіну, а потім вона здалась важливою, як день народження для дитини. Він дивився на дощану переділку, за якою був притвор Пресвятої діви. І пригадував давні події, що ставалися з ним неначе в якомусь іншому житті.

"Там був бог!"

Він стояв і дивився на сірі кам'яні підпори, на сіре світло, що лилося крізь горішні вітражі, з яких проповідували біблійні праотці. А потім промовив до переділки:

— І це теж частина ціни?

Але відповіді не було. Він заквапився до сходів, застав там робітників і поблагословив їх. А потім шпиль витіснив йому з голови ці думки.

А шпиль, виростаючи, все вужчав, і ті, хто працював у ньому, ніби піднялись над землею на ще один ступінь. То був початок, а не кінець. Тепер лінії вежі сходилися для ока вниз, так що вона не мала широкої опори, а скидалась на стрілу, застромлену вістрям у землю, а вгору стирчав її негарний тупий хвіст. Вона відчутно похитувалась, але в тих, хто працював нагорі, вже не завмирало серце від цього; і все ж ритмічне чергування ваги й легкості створювало напруження — не так фізичне, як душевне. Джослін на собі відчув, як те напруження помалу наростає, поки тобі аж дух перехоплює і ти з усієї сили вчеплюєшся в щось обома руками. А потім зводиш дух, і на якийсь час стає легко, поки не наросте знов напруження. Але в цій роботі на трьохсотфутовій висоті була й своя перевага. У вітряну погоду не чути було, як бринять підпори, хоча й пам'яталося, що там унизу все це громадище з дерева й каменю тримають на собі чотири голки, застромлені в землю.

Рятунок був тільки в праці, що вимагала надзвичайного зосередження. Оболонку шпиля треба було змурувати бездоганно точно, лише тоді вона досягала потрібної міцності.

І все ж у вітряні дні висок ватерпаса, покладеного на горішній поміст вежі, розгойдувався, ніби в тихому божевіллі, тремтів, як грішна душа в переддвер'ї пекла. Тоді будівничий не озивався ні до кого й словом, тільки понуро думав про щось; а часом визвірявся на когось із робітників.

Потім з'явилося: щось таке, чого ніхто й назвати не вмів. Воно виникло поступово, як ото повільне холодания. Може, це була свідомість того, що досі ніхто з людей ще не працював на такій висоті. Ніхто не міг передбачити нової небезпеки, нової неминучості, але якесь липке передчуття мурашками повзло по тілу в усіх. Тепер нагорі рідко хто говорив спокійно: всі або мовчали, або пів-голосом сперечались, або часом вибухали злістю. Бували й спалахи реготу. А час від часу — сльози.

Декотрі тікали. Один з утікачів звався Ранульф. Невеличкий, щуплявий, зморшкуватий чоловічок, що весь час мовчав — може, тому, що майже не вмів по-англійському: його ледве розуміли. Він працював по-слимачо-му повільно, але ніколи не перепочивав. І нападів нестямного сміху чи гніву з ним не бувало. Про нього часто взагалі забували, та, глянувши в його бік, бачили, що на місце вкладено ще один камінь із його позначкою. Та якось у липні, по обіді, коли шпиль знову захитався, він позадкував від кам'яної плівки й заходився складати своє знаряддя в торбу. Ніхто не сказав нічого; та робітники один по одному теж кидали роботу, і врешті всі повтуп-лювались у нього. Ранульф ніби й не помічав нічого, він збирався так само неквапно, як щодня. Ретельно повитирав своє знаряддя, повгортав у шматинки, повкладав у торбу. Обдивився торбинку для їжі, витер руки. Тоді взяв обидві торбини й неквапно подався вниз. Інші стояли й дивились, як голова його зникає в отворі помосту; потім один по одному вернулись до роботи. Але в неквапливому Ранульфовому відході було щось таке, від чого мороз ішов поза спиною.

Але страшніша була втеча іншого.

Макет шпиля нагорі закінчувався гудзичком, у який був уставлений невеличкий хрестик. Коли Джослін уперше побачив той гудзичок — камінь-верхняк — у дерев'яній кліті за північним трансептом, він спершу не повірив очам, а потім жахнувсь. Гудзичок був більший за млинове жорно і, напевне, важчий, ніж кінь укупі з возом; а проте його треба було фут за футом підтягти аж на самий вершечрк шпиля. Джослін

стежив, як того верхняка перетягли в середохрестя, а потім, весь обв'язавши линвами, помалу, часто зупиняючись, підняли крізь отвір у склепінні. При кожній зупинці довго морочилися з клинами та важелями, підправляючи камінь, щоб тягти далі; і нарешті верхняя пройшов крізь отвір першого восьмикутника, майже закривши його. Та це було ще не все: камінь нарешті дійшов до того восьмикутника, крізь який він не міг пройти. Довелось на висоті триста п'ятдесят футів спорудити поміст зовні шпиля й перетягти камінь туди. Конус шпиля виростав, робили новий поміст і піднімали камінь туди, а нижній поміст розбирали й знов же мостили його ще вище — як ото діти перехоплюють жменями палицю, визначаючи, кому вести перед у грі.

Джослінові моторошно було дивитись на верхняк. Укручений мотузами, закріплений клинами, він лежав на помості й затуляв собою чималу частину міста. Та ще й зависнув збоку вежі, наче та Магометова домовина, нічим не підтримувана. Коли під теплим літнім вітром вежа починала хитатись, тоді, попри всю віру в душі, тіло ставало клубком напружених м'язів і тремтячих нервів, і здавалося, що цей тягар ось-ось переломить чотири кам'яні голки внизу, наче вільхові прутки. В такі хвилини рятувало одне: відігнати думку про нього, зосередити її на конусі, що виростав і тягся до своєї вершини, ще на півсотні футів угору. А тоді втомлений зір опускався нижче, і він знову бачив, як камінь затуляє ледь не півміста. У погляді вниз не було вже такої насолоди, змішаної з ляком, бо конус шпиля всередині вужчав і в ньому ставало темніше. А коли око ковзало по кам'яній плівці до гайка шпиликів, вирощеного на верху квадратової вежі, де кружляли й сиділи птахи,— було страшно, що якийсь камінь суміститься з котроюсь точкою на голубій чаші землі, й стане навіч видно — або здасться,— що шпиль хитається. Та й не було тут діла для Джосліно-вих рук. Він міг тільки сидіти десь у куточку, знаходячи опору в своїй чи там чиїй уже волі й силкуючись тією волею підтримати шпиль та робітників на цій новій, сповненій липких передчуттів висоті.

Може, тому Джослінові так важко було підніматись нагору. На драбинах він зовсім засапувався, а дістався до помосту, лягав і

лежав, віддихуючись, поки не вгамується серце. Піднімаючись, він держався за щаблі й руками й горбився дедалі дужче, бо ще й ангел-утішник своїм тягарем згинав йому спину. Він по змозі тримався осторонь, щоб не заважати будівникам, та це було нелегко робити, бо конус шпиля все вужчав і вужчав. А проте ніхто не проганяв його з вежі, і він не міг здогадатися чому, аж поки одного дня спитав Джігена, і той відповів дуже просто:

— Ви приносите нам удачу.

Через Джігена й сталася нова криза й нова зрада. Якось він піднявся нагору з застиглим, понурим обличчям і попросив у будівничого висок із шнуром. Робітники сіли полуднувати, ховаючись від вітру за кам'яною плівкою шпиля; будівничий мовчки смоктав вино з пляшки. А Джіген квапливо спустився вниз.

За їжею ніхто не озвався й словом.

Скоро Джіген вернувся, віддав висок та змотаний шнур будівничому, а сам глянув на Джосліна. У виразі його обличчя було щось дуже поважне. Джослін спитав — і сам почув, як голос його зривається на високий сміх:

— Ну що? Осідають?

Хить — в один бік... Хить —■ у другий...

Джіген облизав губи. Вони були наче обведені брудно-зеленим. А голос його став якийсь рипучий.

— Гнуться.

Знов настала тиша, тільки вітер шелестів над нерівним краєм конуса.

Потім почувся такий чудний звук, наче на шпилі з'явилась нова людина чи якесь інше створіння. Щось ніби заскімлило. То озвався Роджер^Муляр. Він присів під стіною й дивився просто перед себе, немов бачив крізь камінь.

— Роджере!

Хить — в один бік...

— Сину мій.

Хить — у другий бік...

Будівничий порачкував по дошках боком, наче краб, і зник у отворі над драбиною. Чути було, як він спускається вниз щабель за щаблем; його скімлення, даленіючи, ставало все тонше, аж поки не перейшло в виск, у спів кам'яних підпор. Потім знову запала тиша.

І раптом усі зареготали, заверещали, завили, загупали по каменю чи дереву кулаками, аж бризкала кров; і в напівтемному шпилі спалахнуло велике полум'я любові, що охопила всі серця. Сама Воля розкрила Джосліно-ві уста й серед омахів того полум'я любові пообіцяла будівникам щедрішу плату; а вони обнімали це худе тіло, вмістище Волі.

Відтоді йому стало ще легше не звертати уваги на те, що діялося внизу, на землі, а це було йому потрібне, бо, відколи підпори почали гнутись, люди внизу зупиняли його, і він тільки й міг дивитись ніби крізь них на свою вежу та чекати, поки вони підуть собі. В нестямній напрузі волі він чув, як городяни лають його за те, що в соборі припинилися відправи. Навіть безбожники лаяли його. Люди стояли біля західних дверей і через увесь неф дивились па підпори. Коли Джослін проходив поміж них, змучений боротьбою ангела з дияволом, вони не сміли клясти його в вічі, але мурмотіли прокльони йому в спину. Він знав, що вони кажуть, бо й сам міг добачити, як прогнулись підпори. Не було

сумніву: Джіген сказав правду. Твердий камінь не міг гнутись; і все ж твердий камінь гнувся. Коли глянути через неф до південних вікон, видно було, що дві ближчі підпори на середохресті ледь помітно прогнулись досередини, хоча для цього треба було придивлятися довго й пильно. Все ж у цьому було й щось добре: чим дужче прогиналась підпори, тим менше вони бриніли. До середини літа вони, здавалося, зовсім перестали й прогинатись, і бриніти; але Джіген сказав, що вони дожидають осінніх бур, і тоді сам він волітиме податися кудись-інде. А тим часом так уже зробили всі, крім будівників та того, хто приносив їм удачу.

Нагорі працювали гарячково, бо кожен уже відчував на обличчі подих тих осінніх бур. Джослін знав цих людей, від німого й до Джігена, так добре, як не знав іще нікого в житті. Він належав до їхнього війська. Спочатку він тулився попід стіною шпиля, весь час відчуваючи за спиною свого ангела, а потім почав підсобляти, коли носили бруси або каміння, підтягували щось на линві чи підважували ломами. Будівники звертались до нього: "Отче",— але ставились до нього, як до дитини, й жартували з ним. Кам'яна оболонка все вужчала, і в ній, як у шатрі, відлунювали сміх і гнівні голоси; Джослінові тепер доручали металеве дзеркало, щоб спрямовував відбите світло всередину. Він дуже пишався цим, аж до сліз, хоча й сам не знав чому. Сидів навпочіпки, тримаючи дзеркало, а старший тесля лежав горілиць і щось підтісував у кутку.

— Трохи ліворуч, отче.

— Отак, сину мій?

— Ще, ще! Отак.

І Джослін сидів навпочіпки, старанно спрямовуючи світло. "Всі вони добрі люди,— думав він.— Лаються, блюзнять, працюють руками, але вони добрі люди. Отут, під сонцем, майже за чотириста футів від землі,

я просто нутром відчуваю, які вони добрі. Може, це тому, що вони теж обранці, як і я".

Тому він розповів їм про свого ангела, і вони не здивувались, а подивились йому за спину й поважно закивали головами. Потім він розкрився перед ними ще більше, розказав їм про своє видіння, бо йому здавалося, що вони гідні такої нагороди. Але вони не зрозуміли. І він кінець кінцем замовк, похитав головою й невдоволено пробурчав:

— У мене воно десь там записане.

Потім він згадав за проповідь, яку збирався виголосити, коли вежу закінчать і в середохресті спорудять амвон. Та його слухачі на це спохмурніли. Джіген сказав, що там, коло підпор, тепер погодиться працювати тільки дурень, а з нього вже вистачить. Тільки німий підійшов до Джосліна, щось мугикнув, закивав головою й поплескав себе по грудях. Отак незгода й скінчилася.

Одного дня будівники скінчили роботу раніше і, хоч як Джосліп умовляв їх лишитися, пішли. Просто пішли, покинувши його, ніби він був не їхній. Отож за хвилинку спустився вниз і він, але серед людей, що були внизу коло собору, йому важко було втримувати в голові образ шпиля. Він подивився на прогнуті підпори й ходив по собору, поки тиша та золота мережка слідів знову загнали його на сходи. Він піднявся нагору ними, а потім — хисткішими драбинами, що були підвішені між восьмикутниками. Вій знав, що тепер йому лишилося тільки чекати, а тому піднімався повільпо, але помітив, що й від цього серце його калатає. Одначе дістався аж нагору й присів там, у царстві круків. Сонце заходило в глибокій тиші, а шпиль весь був у нього в голові.

Та перше ніж зайшло сонце, Джослін виявив, що він тут не сам зі своїм ангелом. Хтось іще дивився йому в обличчя. Це створіння було в рамці металевого дзеркала, що стояло на тлі неба навпроти нього. Майнула думка вимовити якесь заклинання, та коли він підняв руку, та

постать теж підняла руку. Тому він порачкував по дошках до неї, і вона порачкувала назустріч. Звівшись на коліна, Джослін утупився в буйний німб волосся, худі руки й ноги, що видніли з-під брудної підтиканої ряси. Він вдивлявся все пильніше й пильніше, поки дзеркало затуманив його власний віддих і довелося протерти його рукавом. Тоді він знову став навколішки й ще довго дивився на себе. Розглядав глибоко запалі очі, лоб та вилиці, туго обтягнені шкірою, запалі щоки. Розглядав і ніс, тепер справді схожий на дзьоб і майже так само гострий, глибокі борозни зморщок, блиск білих зубів.

Вигляд самого себе навколішки прояснив його думки. "От, Джосліне, — нечутнЬ сказав він до відображення,— от, Джосліне, куди ми прийшли. Почалося все, мабуть, тоді, коли нас збили з ніг. Тоді, коли земля поповзла, десь тоді. Ми пам'ятаємо все, що сталось відтоді, а що було раніше — мріє, ніби в сновидді. Окрім видіння".

Потім він підвівся й почав тупцятись на помості. Вечірнє небо над вінцями земної чаші вже позеленіло. А потім вінця почорніли, й морок наповнив чашу так швидко, що й незчувся Джослін, як уже впала ніч і з'явилися бліді зорі. На обрії він побачив вогонь і вирішив, що то загорілась копиця сіна; та коли повів очима понад краєм мурування, то побачив на вінцях земної чаші ще й ще вогні. Його охопив нестямний жах, бо він збагнув, що це вогні Купальської ночі, запалені в пагорбах ідоловірцями, поклонниками диявола. А ген далі, в Долині підпертих каменів, яскраво палахкотіло величезне вогнище. Він аж скрикнув, але не з жаху, а зі скрухи. Бо пригадав своїх будівників, своїх добрих людей, і збагнув, чому вони покинули роботу раніше й куди пішли. Тому він голосно вигукнув, ніби гніваючись на когось:

— Вони добрі люди! Це я кажу!

Але то був тільки спалах почуття. А в душі він знав усю правду.

— Це ще одна наука. Наука, гідна цієї висоти. Хто міг би передбачити, що це належало до задуманого? Хто міг знати, що шпиль, який я мав за кам'яний начерк молитви, піднесе хрест на таку висоту, щоб віч-на-віч змагатися з вогнями диявола?

І враз у його уяві постали й будівники, й жінка, що ткала золоту мережку слідів, і він гірко заплакав, сам не знаючи, над чим,— хіба що над гріхами всього світу. Нарешті, коли очі вже висохли, він сів і сонпо задивився вдалину, де танцювало полум'я лиховісних багать.

Думка повільно верталась до його власного життя. "Коли цар Давид не зміг побудувати храм, бо на його руках була кров, то що сказати про нас, про мене?" Враз перед його очима виринув жахливий обряд хрещення, і він скрикнув; а потім, тільки-но він спромігся відігнати той образ, насунула ціла юрба спогадів. Неспроможний зупинити їх, він дивився, як з'являються нові й нові. То були неначе окремі фрази якоїсь розповіді, і хоч ішли вони не подряд, не послідовно, та промовляли досить багато. Розповідь була про неї, про Роджера з Рейчел, про Пенгола, про будівників. Джослін дивився вниз, крізь драбини, крізь дерев'яні настили, крізь склепіння, аж у яму, викопану в середохресті, ніби могила для якогось вельможі. Забуті лиховісні вогні мигтіли по всьому обрію, але Джослін усім тілом відчував крижаний холод. Йому згадалось, як він стояв коло ями й дивився під ноги, а серед пилюки та сміття лежала гілочка з огидною бурою ягідкою, що прилипла до його черевика.

Він прошепотів у темному повітрі висоти:

— Омела!

Омела, ягода чаклунів-друїдів! Він нарешті спробу-1 вав молитись; але з'явилась вона, снуючи золоту мережку слідів, голова її схилилася, сукня розмаялась, і круг них обох мигтіли лиховісні вогнища. В нестямному жахові Джослін простогнав:

— Мене зачаклували...

Він рушив униз, часто зупиняючись, бо не бачив щаблів під ногами, і уривки розповіді горіли у нього перед очима, а в середохресті знов укладені на місце кам'яні плити були гарячі, наче від пекельного вогню.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Відтоді він уже не сміявся разом з будівниками, а тільки умовляв їх. Він помітив, що вони, хоч і не бачать ангела в нього за плечима, все ж дістають від нього якусь полегкість. Так настав і минув серпень, і шпиль був майже завершений. У серпні якось налетіла з південного заходу буря, і шпиль хитався, ніби щогла; та підпори, хоча й прогиналися, не зломились. Саме під час тієї бурі отець Адам сказав Джослінові, що леді Алісон більш це писатиме йому, але приїде сама побачитися з ним.

Буря вщухла, але погода лишилась погана. То дощ, то ясний день, то знов дощ; а у вересні, коли мав би видатись хоч тиждень погожий, щоб завершити роботу, небо відкрилось таке безмірно високе, що це було наче провістям жахливих бур. Робітники весь час морочилися з верхняком, кляли його, а вітер шарпав їх. Джослін не спускав очей із свинцевих вод річки: чи не везуть по ній від моря священний Цвях; а в його уяві той Цвях уже з'являвся, всемогутній, виблискуючи сяйвом Риму, звідки послав його єпископ, що й досі лишався там. Він думав, що, мабуть, і погода щось про це знає, а тому квапиться, бо налітали пасма дощу й сікли людей, ніби камінцями з пращі, так розганяючи кров своїми ударами, що будівники, хоча й промоклі, навіть не мерзли. В таку негоду, коли вітер задирав їм плащі аж на голови, вони поставили верхняк на місце. Два дні вони розбирали риштування на шпилі, що аж здригався від вітру: лиш кілька мостин зоставили, щоб можна було врешті поставити хрест, у підніжжі якого лежатиме в ковчежці Цвях. Першого з тих двох днів Джослін справді загледів Цвях за п'ятнадцять миль — його несла від селища до селища довга змійста процесія. Та перше ніж смеркло, хмари попливли так низько, що вже не видно було ні процесії, ні прибуття візитатора. Весь час Джослін квапив будівників

своїми умовляннями, а дощ стікав по його голих ногах, і вітер штовхав його в спину. Коли все було зроблене, вони спустились у затишок вежі, по хистких драбинах, аж на поміст над склепінням. Джіген розставив усіх на місця й дав кожному в руки важку довбню. Довгенько люди мовчки стояли з довбнями біля клинів, а Джіген оглядав усю снасть.

Нарешті він обернувся до Джосліна:

— Якби більше людей...

— То приведи.

— Де ж їх узяти?

Обидва знов замовкли. Німий щось тихо мугикав без'язиким ротом. Джіген подивився на коловорот.

— Як не зробимо зараз, буде запізно.

Він підійшов до коловорота, висмикнув загвіздок, крутнув вал на півоберта, зупинив його й прислухався, наставивши вухо до дерев'яної кліті всередині шпиля, що здіймалась угору на всі півтораста футів. Линва все ще туго обвивала восьмикутник, стягуючи клини, на яких лежала вся вага кліті.

— Вибивайте клини. Помалу!

Застукали довбні, але більш ніяких звуків не чути було. Джіген крутнув коловорот іще на півоберта.

— Постукайте ще!

Він обійшов восьмикутник, поплескуючи в долоні.

— Не знаю... Не знаю, і все. Чому він сам не прийде, виродок пузатий!

Коловорот завищав, линва зірвалась. Дерев'яна кліть зарипіла, затріщала, пронизливо заскреготіла; а потім клини повилітали на боки, як ото вилітає сливова кісточка, стиснута між двома пальцями. Восьмикутник упав на своє місце, грюкнувши гучніше від грому, аж у вухах заболіло; а вежа ходором заходила під ногами. Джослін упав навколішки; крізь тріск та гуркіт він чув, як будівники, горлаючи, кинулись один поперед одного до драбини. Кліть хиталась, тріски, пилюка й кам'яні скалки танцювали на помості. Над головою в Джосліна корчилась, тріщала, витягувалась дерев'яна споруда. А він стояв навколішки, обхопивши себе руками, й чув, як тріск та гуркіт стихає, як дерево вже тільки порипує та повискує. І врешті лишився тільки шум вітру; одначе вітер уже мав нові струни, щоб на них грати, й випробовував їх. Шпиль хитався, і вони бриніли, але ще незграйно.

Нарешті Джослін випростався. "Ще трошечки,— подумав він,— і я віднайду мир. Треба принести Цвях".

А тоді рушив до драбини й спустився вниз.

Але миру не було — навіть унизу, під крученими сходами. Одна линва, в шпилі, попустилась, зате неначе на-тяглась інша. І та інша обвивала йому груди. Він подумав: "Я знаю, що це. Вийшло так, що ми з дияволом біжимо наввипередки. Обидва біжимо щодуху до останньої межі. Але я добіжу перший".

Він постояв на плитах між підпорами. Прислухався, і линва на грудях затяглась тугіше, коли він почув, як звір дряпається в горішні вікна, рвучись до храму. Та звір був уже не один. їх був легіон. Вони обліпили весь собор, торгали двері й вікна, ніби лаштувались до останнього приступу. Джослін зрозумів, що треба поспішати, й вибіг у подвір'я з

аркадами. Але там його зустріли каноніки: вони з'юрмились без ладу й голосно нарікали.

— Де Цвях?

Та, замість вручити Цвях Джослінові, вони тислися круг нього, й смикали за одежу, й говорили щось незрозуміле. Хтось обсмикав на ньому підтикану рясу, прикривши голі ноги.

Чиїсь руки пригладили йому волосся, і він зрозумів, чого від нього хочуть. Він гукнув у відповідь:

— Не скажу нічого, поки не дасте Його мені.

Всі притихли, тільки в другому кінці подвір'я галасували хлопчики-хористи. Джослін поглянув на каноніків, на вікаріальних хористів, на дияконів. "Такі самі, як Роджерове військо,— подумав віп.— Тільки жоден з них не має тієї відваги".

А в високій кроні кедра шепотілися біси.

І тоді отець Анонім подав йому Цвях у срібному ков-чежці, і Джослін узяв Його, впавши навколішки, так що дехто з юрби теж став на коліна. Але він притиснув Його до линви, що стягувала груди, вбіг до собору й поклав Його на престол, де Він яскраво світився в ковчежці, а круг Нього лунали співи; Джослін тільки не розрізняв слів. Він промовив до Цвяха: "Ох, поквапся!" — бо знав, що тоді, коли Цвях буде забитий, настане мир. Потім він вернувся до тих, що чекали на нього, стягнений линвою, окинув їх поглядом й побачив, що там багато нових облич; а власне, то були давні обличчя, побачені в новому світлі. Весь останній рік вони порпались тут, унизу. Ходили, сприязнившись по-новому, по двоє, по троє. На думці в них (біси раптом заскиглили) не було таких тяжких справ, як у нього, їхні голови заповнювали дрібниці, тому життя

здавалось їм легким. Та вони й самі були дрібні, а під його поглядом іще дрібнішали.

Він почув, як Ансельм мовить:

— А може, хай побачить його отакого?

Настала мовчанка, і всі вони стали менші за найменших хлопчиків-хористів. А потім ці малі діти почали розступатись на боки, човгаючи підошвами, але вони не спускали з нього очей, ніби хотіли роздивитися, що у нього н голові. Ось вони вишикувались у дві лави, і перед Джосліном лишився прохід, що вів до високих дверей зали капітулу. Він подивився на ті двері й подумав: "Ві-зитатор зрозуміє, що я став робітником, муляром, теслярем, бо так було треба".

Перед ним відчинили одну стулку дверей, і він увійшов. Зупинився за порогом і звів погляд на вікна, в які шкрябались лапами біси. Та він знав: навіть як вони вдеруться сюди, не страшно. Отже, можна опустити погляд. Перед ним, за довгим столом, закладеним грамотами, сиділо семеро людей повного зросту: візитатор з помічниками. Джослін ступив уперед, укляк біля стільця, поставленого для свідків, і назвав себе:

— Джослін. Настоятель кафедрального собору Пречистої діви Марії.

Всі семеро втупились у нього. Два писарі поклали пера й звели очі від свого письма. Сам візитатор ледь звівся в кріслі й нахилився уперед, зіпершись руками на стіл. Він мав смагляве обличчя в глибоких зморшках, кущуваті брови, глибоко посаджені очі. Чорне з білим облачення вільно спадало на ньому. Він хвилинку розглядав Джосліна, а потім чемно показав на стілець. Джослін підвівся з колін і вклонився; всі за столом теж устали й уклонились, наче гребінь хвилі. Джослін сів на стілець, і вони теж посідали; він мовчав і дивився, як вони кивають один до одного й перешіптуються.

Нарешті візитатор обернувся до нього:

— Це не слідство, мілорде. Але, може...

— Питайте, що вам треба, я відповідатиму.

— Звичайно.

Візитатор раптом усміхнувся. "Він розуміє,— подумав Джослін, стиснутий своєю линвою.— Він на моєму боці, і він не дрібний".

Та візитатор уже заговорив знову:

— Може, ця попередня розмова спростить усе діло.

"Спростить усе діло,— подумав Джослін.— Коли він

хоче цього, я можу допомогти йому".

— Мене мають за божевільного.

Знов запала тиша, а Джослін зазирнув собі в душу й не став опиратись. Він поважно закивав до візитатора.

— Може, це й правда.

їхні голови знов нахилились одна до одної. "Врешті,— подумав він,— я не спростив справи, а ускладнив її". Він застогнав, підняв руку до голови й щось намацав у волоссі. Витяг звідти закручену стружку, розтяг її, перервав і кинув. За столом зашепотілись, один із писарів кивнув головою, швидко вклонився й вийшов.

Візитатор лагідно сказав:

— Ми тут склали список запитань, вибраний із доповідей та скарг.

— Доповідей? Скарг?

— Невже ви не знали? Декотрі вже два роки як надіслані!

Джослін перебрав у думці останні два роки.

— Я був дуже зайнятий.

Візитатор уже відверто всміхався.

— Декотрі запитання, по-моєму, вже не зовсім доречні. Наприклад, щодо свічок.

— Яких свічок?

Візитатор подивився в подану йому грамотку. В голосі його з'явилась якась дивна нотка.

— Цей канонік, здається, гадає, ніби нашій святій церкві завдано смертельного удару тим, що паства два роки не засвічувала свічок у нефі собору.

— Ансельм!

— Він ваш ризничий, так? Видно, чимала частина його прибутків надходить від продажу свічок; хоча, звичайно, головний мотив його скарги куди поважніший, з духовної сфери. Так. Отець Ансельм, старший канонік, ризничий кафедрального собору Пречистої діви Марії. Він має особисту печатку.

— Ансельм!

(А той відходив, меншав, зникав, задкуючи, в довгому переході...)

— Мілорде настоятелю! Може, наша справа стане ясніша, якщо ви підтвердите чи спростуєте декотрі загальні... звинувачення.

— Я ж сказав: питайте, що вам треба.

— Що ж, почнемо, мілорде.

Візитатор почав перебирати аркуші. Джослін чекав, склавши руки на грудях, і дивився на рядок сандаль під столом. Та ось візитатор звів очі.

— Ви погодитеся, що, як сказано тут, "пишне тканння хвали богові" було без потреби припинене?

Джослін ревно закивав головою.

— Це правда. Щира правда! Чиста правда!

— Поясніть.

— Перше ніж почали будувати вежу, ми по змозі краще відгородили східний кінець собору, і служба божа відтоді правилась у приділі Пресвятої діви.

— Так звичайно й роблять.

— Отже, тоді служба ще правилась. Але згодом, розумієте, люди відчули небезпеку. Коли підпори почали бриніти, а потім прогинатись, уже ніхто ні з капітулу, ні з мирян не важився молитись у соборі.

— Одне слово, служби припинились?

Джослін швидко зиркнув угору й розвів руки.

— Ні. Зваживши всі перешкоди на нашому шляху, ви зрозумієте. Я весь час був там. Це теж було на свій лад служіння богові. Я був там, і вони теж були там, примножували славу храму.

— Хто це — вони?

— Будівники. їх, звичайно, ставало все менше й менше; але декотрі лишились до самого кінця.

Візитатор не сказав нічого, але Джослін відчув, що його зрозуміли, й квапливо заговорив далі:

— Я не знаю, які там підписи й печатки — крім однієї — під отими грамотами, що у вас, і які в них скарги — хіба в найзагальиіших рисах. Я тільки знаю, що шукав круг себе, кликав до себе людей з вірою — і не знаходив.

Він побачив, що візитатор не сподівався такої відповіді, але задоволений нею. Дивлячись у те приязне обличчя, Джослін відчув палке бажання пояснити все до кінця.

— Розумієте, люди поводились по-різному. Одні втекли, другі лишились, а треті — самі лягли в мурування. Пенгол...

— Ах, справді. Пенгол.

— Вона вплетена там повсюди. Вона померла, а потім ожила у мене в голові. Вона й зараз тут. Вона не дає мені спокою. Доти вона не була жива, тобто була, але не так, як тепер. І про нього я, певне, знав раніше, розумієте, десь у підземеллях свого розуму. Але це було, звичайно, необхідне. Як і гроші.

— Так, про гроші теж треба поговорити. Це ваша печатка? А оце?

— Мабуть, моя. Так, моя.

— Ви багата людина?

— Ні.

— Тоді як це все буде оплачене?

— А так, як Господь укріпив оті підпори й послав нам Цвях.

І знов тиша замість співу, порожнеча в пам'яті, незносний тягар... Джослін байдуже дивився, як тихенько вернувсь на своє місце писар, а позаду й трохи збоку, на місці для свідків, з'явивсь отець Анонім. А в шибки шкрябались і грюкали біси. Думкою Джослін уже біг на шпиль, щоб випередити їх.

— Мілорде, поки ми тут говоримо, шпиль може завалитись! Дозвольте мені взяти Цвях і забити Його!

Візитатор пильно подивився на нього з-під густих брів.

— Ви гадаєте, що шпиль — за браком цвяха...

Джослін швидко підняв руку, щоб спинити візитато-

ра. Насупивши брови, він силкувався вловити пісню, що бриніла так близько, на самому краєчку пам'яті; але вона розтанула, як і Ансельм. Він звів очі й побачив, що візитатор відкинувся на спинку крісла і якось дивно всміхається.

— Мілорде настоятелю, я глибоко шаную вашу віру й захоплений нею.

— Мою віру?

— Ви згадали якусь жінку. Хто вона? Пречиста діва?

— Ні, ні! Що ви! Де там! Це Пенголова дружина. Після того, як я знайшов омелу, розумієте...

— Коли це було?

Запитання було тверде й гостре, як ребро каменя. Джослін побачив, що всі семеро застигли й дивляться на нього пильно, поважно, мов судді.

"Ось воно що,— подумав він.— Як я досі не здогадався? Мене судять".

— Не 8наю. Не пам'ятаю. Давно.

— А які це люди "лягли в мурування"? Що ви цим хотіли сказати?

Джослін обхопив голову руками, заплющив очі й захитався з боку на бік.

— Не знаю. Слів бракує. Такі труднощі...

Настала довга мовчанка. Нарешті він розплющив очі й побачив, що візитатор уже знов усміхається ласкаво, як друг.

— Ну що ж, мілорде настоятелю, нумо далі. Про тих будівників, що лишалися з вами до кінця. Вони путящі люди?

— Так!

— Путящі люди?

— Дуже, дуже путящі!

На довгому столі почали перебирати грамоти. Візита-тор узяв одну й став читати рівним, спокійним голосом:

— "Убивці, горлорізи, бешкетники, баламути, гвалтівники, відверті перелюбники, содоміти, безбожники чи й ще гірше".

— Я... Ні, ні!

Візитатор глянув на нього з-над грамоти.

— Путящі люди?

Джослін ударив кулаком об долоню.

— Вони сміливі люди!

Візитатор раптом сердито засопів і кинув грамоту на купку інших.

— Як це все розуміти, мілорде?

Джослін зрадів, що його питають отак навпростець.

— Спочатку все було таке просте. Звичайно, люди бачать тут тільки ганьбу й безумство — адже вони так і кажуть: "Джослінів безум". Розумієте, мені було видіння, виразне й недвозначне. Все було таке просте! Це діло покладалось на мене. Мене обрано для нього. А потім почалися труднощі. Спочатку один зелений пагінець, потім чіпкі вусики,

галузки, й нарешті все переплуталось — я вже не знав, що маю робити, хоча й віддав себе в жертву. А згодом — він і вона...

— Що за видіння?

— Я його описав у зщитку, і зшиток лежить у скрині, на дні, в лівому кутку. Коли треба, можете прочитати. Я скоро виголошу проповідь... ми спорудимо на середохресті новий амвон. І тоді кожен...

— Ви хочете сказати, що видіння спонукало вас побудувати цю вежу, і ви не могли не скоритись?

— Саме так.

— І що з цього видіння, чи то одкровення... як ви ійого назвете, так чи так?

— Я не вчена людина. Пробачте мені.

— ...З цього видіння випливло все інше?

— Так, так, саме так.

— Перед ким ви в цьому сповідалися?

— Перед моїм сповідником, звичайно.

Біси, хоча й невидимі, чатували за вікнами. Джослін ^нетерпляче зиркнув на візитатора.

— Мілорде! Поки ми сидимо тут...

Та Візитатор підняв руку. Писар з лівого кінця столу пояснив:

— Ансельм, мілорде. Ризничий.

— Той самий, що такий заклопотаний своїми свічками? Він ваш сповідник?

— Був, мілорде. І її теж. Якби ви знали, яка це мука — знати З не знати!

— То ви взяли іншого сповідника? І давно?

— Я?.. Ні, мілорде.

— То він і досі ваш сповідник — коли ви маєте сповідника?

— Мабуть, так. І досі.

— Мілорде настоятелю! А коли ви востаннє сповідалися?

— Не пам'ятаю.

— Місяць тому? Рік? Два роки?

— Я ж вам сказав, що не пам'ятаю!

Запитання давили його, гнітили, втискували в крісло несправедливі запитання, на які годі було знайти відповідь.

— І весь цей час ви сторонилися своєї духовної рівні, а водилися з людьми, вкрай зіпсутими, якщо наші відомості слушні?

Запитання нависало над ним, розросталось, оберталось у гору. Він бачив, на яку висоту мусить видертись розум, драбина за драбиною, коли хоче відповісти, і наготувався ще раз видиратись туди. Встав зі

стільця, нахилився, правою рукою дістав край ряси, протяг між коліньми, скрутив і запхав під пояс.

Семеро за столом теж повставали. Вони поводились тихіше за святих, що стрибали й грюкали у вікна.

Візитатор повільно сів. Його усмішка знов стала дуже люб'язна.

— Ваші труди знесилили вас, мілорде. Докінчим цю розмову завтра.

— Але ж, поки ми марнуємо час, вони там, за вікнами...

— Владою оцієї печатки наказую вам іти до себе додому.

Ці слова були вимовлені м'яко, ласкаво; та, глянувши на печатку, Джослін зрозумів, що відповіді не знайде. Він обернувся до дверей, і семеро вклонились; але сам він сказав собі: "Не до поклонів тепер!" І пішов, лунке тупаючи по візерунчастій підлозі з плиток, а отець Анонім ішов збоку й трохи позаду. Двері зачинилися за ним; а в подвір'ї з аркадами юрмилась його "духовна рівня". Тепер вони наче трохи виросли, але не набагато. Він пройшов між двома рядами очей і прогнав їх із думки.

Коло західних дверей він прислухався й придивився, що чинять біси з погодою. Вони вирвались на волю або саме виривались — і вже встигли зробити чимало. Вітер повернув з південного сходу на схід, і з західного кінця собору був затишок. Дощ тут не періщив, тільки з десятка ринв, із кам'яних роззявлених ротів ринули потоки води, що суцільним потоком розливалась по жорстві перед сходинками. Та попри весь цей потоп небо було високе й світле, на ньому переплiталися пасма ріденьких хмарок. Дощ ішов не з видимої хмари, він ніби народжувався просто з повітря — немов воно було губкою, з якої вусібіч бризкали краплі.

Отець Анонім був поряд.

— Ходімо, мілорде.

І накинув Джослінові на плечі плащ.

— Каптур, мілорде. Отак.

І лагідно, спокійно повів його за лікоть.

— Ось тут, мілорде. Через подвір'я. Сюди.

Коли вони вийшли з затишку, на них навалився вітер і погнав до настоятельського будинку. Обидва піднялись до горішньої кімнати, де стояло Джослінове ліжко, і там Джослін скинув з пліч плащ на руки отцеві Адамові й став, дивлячись під ноги. Линва все стягувала йому груди.

— Я не спатиму, поки не довершу діла.

Повернувся до вікна; в шибки наче з відра хлюпало.

Джослін відчув, як за його спиною борються ангел із чортом.

— Ідіть до них, ідіть. Скажіть, що Цвях треба забити зараз, поки не пізно. Треба добігти першими...

Він заплющив очі, але зразу відчув, що молитись не зможе. Тому розплющив їх і побачив, що отець Анонім ще стоїть, вагаючись.

Він дратливо нагадав йому:

— Ви ще підлягаєте мені. Йдіть!

А коли знов озирнувся, маленького священика вже не було.

Він почав ходити сюди й туди. "Коли Цвях буде забитий,— думалось йому,— тоді вежа й моя відьма дадуть мені спокій. Може, колись я довідаюсь, яка зіпсута вона була — так, зіпсута! Але зараз головне — шпиль. І Цвях!"

За хвилинку він підійшов до самого вікна й став там; але не бачив нічого виразно, бо дощові краплі стрибали в шибку, текли по ній і зривалися геть. Він чекав якоїсь звістки, але ніхто не приходив. "Я сказав, що я дурень,— подумав він,— навіть гадки не маючи, яка це правда. Треба було піти самому — що мені робити тут?" Але й далі стояв, склавши руки й стискаючи та розтуляючи губи; а в вікні густішав присмерк, і вітер ревів. Коли вікно обернулось у тьмяний прямокутник, він відчув, як утомився, стоячи; а тому відійшов до ліжка, ліг, не роздягаючись, і знову став чекати. Раптом десь угорі, на даху, щось загуркотіло, і він схопився. Потім уже не лежав горілиць, а, зіпершись на лікоть, вслухався в густу темряву. Сто разів йому ввижалося, що шпиль падає, сто разів він чув гуркіт каміння, і врешті буря заревла у нього в голові. Він силкувався заснути, але й сон, як ява, був сповнений кошмарів. Силкувався думати про щось інше, але пересвідчився, що не може — так міцно був забитий йому в голову шпиль. Часом вітер на хвилинку притихав, і серце його тьохкало, та щоразу вітер налітав знову й шмагав шибки, а врешті ревіння стало безперервним.

Отак він лежав, куняв, прокидався. Десь серед ночі у вікні зблиснуло сліпуче світло, і Джослін весь зіщулився, але грім не прорвався крізь рев бурі. Потім іще не раз щось гуркотіло на даху, сипалась черепиця. А потім йому спало на думку, що, весь час дивлячись у вікно, можна діждатися блискавки й побачити, чи стоїть вежа; він зсунувся з ліжка й став проти вікна. Новий спалах тільки показав йому, що вікно не там; він трохи повернувся й нарешті розгледів невиразний прямокутник. Ступив до нього й притулив обличчя до шибки, вслухаючись у плюскіт води. Аж ось знову сяйнула блискавка. Але він не встиг побачити майже нічого. Тільки різонуло по очах, і навіть коли він затулив очі руками, в них ще

жаріло зелене сяйво. Він знав: те, що бовваніло посеред світла — то вежа; але не міг напевне сказати, чи вона стоїть прямо, а чи нахилилась і чи с на ній шпиль. Він помацки вернувся до ліжка й ліг. Лежав долілиць і силкувався думати про давні дні, коли він був щасливий. Про дні з отцем Ансельмом, навчителем послушників чи, краще сказати, одного послушника, на сонячному узбережжі моря. А потім він ще раз підвівся з ліжка й став коло вікна. Та цього разу блискавка сяйнула десь далеко ебоку, і йому здалось, ніби чорне безформне громадище собору валиться на нього. Він знову ліг і зразу чи то задрімав, чи то просто зомлів.

Прокинувся він, ніби виринув з глибокого колодязя. Над головою висів якийсь глухий гуркіт; та не це його розбудило. Чудися ще й інші звуки, тоненькі, наче пташиний писк. Раптом Джослін пробуркався зовсім, згадав, де він. У кімнаті був тьмяний сірий світанок. А жалібні голоси долинали зі сходів.

Він скотився з ліжка й підійшов до дверей.

— Я тут. Будьте мужні, діти мої!

Та голоси вищали й ридали:

— ...Тепер, і віднині, й...

— Отче!

Він гукнув зі сходів униз:

— Вам нічого не станеться!

Чиїсь руки хапали його за ноги, смикали за рясу.

— Місто валиться!

— З одного дому всю стріху скинуло на кладовище й розриває...

Він знову закричав:

— А шпиль як?

Руки тяглись по його тілу вище й вище, і ось чиясь борода тицьнулась йому в обличчя.

— Одвалюється, велебний отче! Ще до смерку з вежі падало каміння...

Джослін відступив назад, підійшов до вікна й почав протирати незграбними пальцями тьмяну каламуть, ніби міг зітерти її, мов фарбу. Тоді знов вибіг на сходи.

— Сатана вирвався на волю. Та вам нічого не станеться. Присягаюсь!

— Рятуйте нас, велебний отче! Моліться за нас!

І тоді, в світанковому присмерку, серед тих рук, під ревіння вітру він збагнув, що треба зробити. Протиснувся між людей, розпихаючи їх, висмикнув рясу, струснув з ліктя чиюсь руку. Вивільнився й рушив кам'яними сходами вниз. Опинився в просторих сінях, коло дверей. Намацав защіпку, помацки підняв її, й вітер розчахнув двері, відкинувши його геть, через усі сіни. Він скрався попід стіною, знов дістався до дверей, на порозі підвівся, але вітер знов відкинув його назад, аж ударивши об стіну, і він прилип до неї, засапаний. Потім вітер випустив його з пащі, й він упав на рінь. Зіп'явся, ступив уперед, та вітер знову підхопив його й повалив на всі чотири. Він уже промок, наче впав у річку. Промайнула невиразна думка, що тепер він працює своїми м'язами, як будівники, і він, прориваючись крізь туге повітря, подався

через дорогу, до кладовища. Жменя якогось дріб'язку шмагонула по обличчю, обпікши його, наче кропивою. Він упав у затишок за горбиком з дерев'яним хрестом; пелена ряси хльоскала по ногах, і він підтикав її за пояс. Звідкись прилетів уламок дошки й болюче вдарив по стегну.

Джослін трохи підвів голову над рятівним горбком і втупив очі в сіру імлу. В ту мить сатана в подобі велетенського, ніби самий всесвіт, дикого кота стрибнув усіма чотирма лапами з-за обрію на північному сході й з вереском навалився на Джосліна й на його безум. Плащ луснув біля коміра й полетів геть, лопочучи, ніби ворона, чорними крильми, але сам Джослін міцно тримався за хрест. Він хитро дочекавсь, поки дикий кіт трохи виморився. А потім рушив від могилки до могилки, хапаючись за хрести й ховаючись за горбками, й так дістався до найбільшого затишку — під західною стіною собору, коло дверей. Переступив поріг і привалився до дверей спиною, хапаючи ротом повітря. На хвильку йому здалося, що в соборі повно молільників. Та потім він збагнув, що вогники свічок пливуть тільки в нього під повіками, а спів — то крик усіх бісів, що вирвалися з пекла. Вони роїлись у присмерку високо під склепінням, нестямною люттю бились та грюкали в вікна, і великий вітраж у західному кінці собору гув під їхнім натиском, як вітрило. Вони шугали повз Джосліна, та він звертав на них не більше уваги, ніж на птахів: адже він сам був не в собі, він був уві сні й на яві водночас, його вела чужа воля. Біси завивали: "А-а-а-а!" або "У-у-у-у!" — й били його лускатими крильми, а потім, відлетівши, самі бились об співучі підпори, об вікна, об склепіння, що аж здригалось від тих ударів. Джослін, зігнувшись, побіг через неф, а хтось — може, він сам — вторував їхньому крикові. Він чув, як стогнуть аркади, напружуючи свої кам'яні плечі. Коли він побачив перед собою покинутий престол, ошалілі біси почали стрибати на нього з-під склепіння. Він намацав на вівтарі срібний ковчежець і схопив його без церемоній, ніби в ньому лежав звичайний цвях. У південному трансепті щось лунко вдарило, загуркотіло каміння; а в північному — брязнуло й крижаним дзвоном задзвеніло скло. Біси зітнулися з ним перед крученими сходами, але він ковчежцем відбився від них. Побрався нагору, а серце калатало вже десь під горлянкою, і коли він дістався до першого помосту у вежі, то майже нічого не

побачив, бо довкола нього танцювали яскраві вогники. І ніякого грюкоту, ляскоту чи дзвону більше не чути було, бо шпиль уже не шепотів жалібно, як доти, а скрикував і верещав крізь репет випущеного на волю сатани, що чорним потоком залив увесь світ. Дерево й камінь уже не просто похитувались. Вони гойдалися так, що Джосліна кидало з боку на бік, і він чіплявся 'за щаблі, як моряк, що лізе на щоглу. З одного боку крізь рев проривався тріск і грюкіт. У дерев'яній кліті над вежею поміст був засипаний уламками каменю та трісками, і по них Джослін плентав до підніжжя першої драбини всередині шпиля. Ліворуч себе він бачив біса, що повільно розкривав

і закривав сіру пащу світанку. Далі він помацки дерся вгору зигзагом драбин: нижній кінець однієї відв'язався й теліпався вільно, ще одна зігнулась і гула, мов нап'ятий лук. З темряви сипалися скалки та тріски, кололи, дряпали його, ангел пік і тиснув йому спину; а він, замотавши ковчежець у полу ряси, дерся й дерся вгору, вгору, вгору, аж туди, де кам'яна оболонка шпиля зступилась круг нього, ніби комин, і Джослін відчував, як дерево кліті треться об камінь. Забившись в останню вузину, він помацки розкрив ковчежець, кинув покрівець, узяв у руку Цвях, уперся ліктем і коліном і м'яким срібним ковчежцем почав забивати Його в дерево — наосліп, напомацки, удар за ударом...

Джослін уже не чув нічого, ні вітру, ні гуркоту, не пам'ятав і про шпиль. Упустив з руки ковчежець і не почув, як він падає, б'ючись об стіни. Тоді почав спускатися — щабель за щаблем. Руки почали невдержимо тіпатись, і він, щоб утриматись на драбині, припадав до неї всім тілом. До кручених сходів добирався вже рачки.

Хоча шпиль був уже вбезпечений від бісів, неф іще лишався під їхньою владою. Але й сам Джослін не був у безпеці. Ангел покинув його, а диявол облесно стискав його ніби гарячою рукою. Глибока вода сну затоплювала його, і він не міг опиратись. Він виповз зі сходів у півморок галереї й упав долілиць серед кам'яних уламків. Усе довкола ніби лагідно зацвіло. Біси вже не верещали, а співали. Співали тихо й безжально. Вони прибрали інших личин і постали в його уяві, як люди.

Він заговорив до поколотого каменю:

— Я забив Цвях. За браком Його могло б завалитись усе І

Та біси тихенько обступили його і явили йому видіння, що підпливло зовсім близько. Враз перед його очима постало залите сонцем подвір'я собору, а за ним, під високими берестами, зеленіла трава й рясно цвіли стокротки. Там танцювали фси — їх було троє, маленьких, гарненьких. Джослін підійшов, ступаючи по довгій смузі тіні. А вони танцювали, плескали в долоні й співали: Забракло цвяха — підкова пропала,

Забракло підкови — коняка пропала,

Забракло коня — верхівця не стало.

Забракло кінноти — все царство упало.

Джослін почув власний веселий, ще молодий голос, що доспівав пісеньку:

— А все через те, що гвіздка бракувало! Іди-но сюди, мала!

Одне бісеня підбігло до нього по зеленій траві, а ті двоє відійшли далі. Він стояв і з любов'ю дивився на прегарне, невинне личко. Чув свої власні ласкаві, допитливі слова, бачив, як дівчинка сплітає за спиною пальці, а з голівки звисають руді пасомця, і тоненька ніжка треться об ніжку; а вона відповідала, не розуміючи, нащо він її покликав:

"Так це ж ми просто граємось, отче!"

В цьому казковому краю було синє небо і ясне світло, була згода й не було гріха. А вона йшла назустріч йому, оголена, розпустивши руді коси. Усміхалась і мугикала без'язиким ротом. Він знав, що ці звуки

пояснюють усе, тамують усякий біль, розкривають усе затаєне — бо така природа казкового краю. Він не бачив бісівського обличчя, бо й у цьому була природа казкового краю; але він знав, що вона тут і вся поривається назустріч йому, як і він назустріч їй. А потім наринула хвиля невимовної втіхи, і ще, й ще хвиля, і все було спокутуване.

А далі вже не було нічого.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Опритомнював він дуже повільно. Щока його лежала на кам'яних скалках, і від денного світла не було куди дітись. Уже й розплющивши очі та поводячи ними, він ще довго не ворушився. Глянувши вздовж довгої галереї, він розгледів знайомий надгробок. Прикипів до нього поглядом, вивчав його дюйм за дюймом, ніби цим міг заповнити час, щоб його не заповнило щось гірше. Але надгробок йому не допоміг, та й ніщо не допомогло. Врешті, він зостався сам, безпорадний, у лабетах цього нового прозріння.

Аж тоді він заговорив.

— Звичайно! Як це я не бачив! Як це я не розумів!

Десь стукнули двері, в соборі почулись голоси. Він

підвівся й повільно подибав до середохрестя. Коли вийшов між підпори, хтось закричав. До нього підбігло двоє служників, за ними отець Адам. Джослін чекав священика, схиливши голову й опустивши руки.

— Що я маю робити?

— Йдіть зі мною. Та жінка чекає.

— Яка жінка?

Та ще не доказавши, він уже згадав, що її нема живої; ця жінка — то леді Алісон, що шукає собі вигідної могили.

— Треба зустрітися з нею. Може, вона щось знає? Адже в цьому кінець кінцем було все її життя.

І обидва, Джослін та отець Адам, пішли через неф до дверей, а служники за ними. В її звичайному кутку була якась постать, і Джослінове серце завмерло; але то був німий, і він навіть не мугикав. Він знав, що ганьба стосується й німого, а тому відвів очі на двері, до яких його вели.

В подвір'ї свого будиночка він зупинився.

— Мені ще можна ввійти?

— Так вирішили. Поки що.

Джослін кивнув головою й увійшов, ступаючи по знайомих плитах. Але просторі сіни змінились, як і багато що. Там тепер горіли в каміні дрова, світилось багато воскових свічок, ніби на вівтарях; перед каміном лежав килим і стояли два стільці. Він ледве розгледів ті стільці, бо свічки сліпили, і подумав, які схожі ці свічки на ясні вогники, що часом пливуть у нього перед очима. Та він не встиг роздивитись усі переміни, бо на стільці по другий бік каміна сиділа жінка, а за спиною в неї стояли ще дві. Коли він ступив на край килима, жінка підвелася, стала навколішки, взяла його руку й поцілувала, тихо промовивши:

—— Велебний отче! Джосліне!

А потім зразу підвелась, повернула голову до своїх супутниць і наказала:

— Принесіть гарячої води, рушників, гребінець...

Та Джослін, піднявши руку, зупинив її.

— Навіщо це?

Трохи помовчавши, він глянув на її супутниць:

— Хай лишать нас удвох.

Тіні жінок відступили; а коли вони вийшли, леді Алісон узяла його за руку, ласкаво потисла її й посадовила його на стілець. Лівим боком він відчув лагідне тепло з каміна. Йому впало в око, яка вона невеличка, майже як дівчинка: хоч вона стояла, її обличчя було ледь вище від його очей. Вона дивилася кудись йому через плече.

— Може, ти відішлеш і оцього священика, небоже?

— Хай лишається. Він за мною наглядає. Та хоч би й не так, мені не можна лишатись на самоті з вами.

На це вона відверто засміялась:

— Дякую за таку люб'язність.

Але він не зрозумів її, та й не намагався. Вона поважно кивнула, збагнувши це.

— Я й забула, який з тебе провінціал.

— Я?

"Провінціал. Той, хто живе в провінції, в глушині, нічого не бачить і не знає".

— Може, й так...

Та зовсім близько, за якийсь ярд, було її обличчя, і він розглядав його: біле-біле та гладеньке, майже як перли, що оздоблюють чорну перуку. І природне її волосся теж чорне — принаймні було чорне. Він придивився до тонких дугуватих брів, зазирнув у чорні кульки очей. Вона засміялась, але він сердито урвав її.

— Мовчіть, жінко!

І вона слухняно замовкла, усміхаючись.

Пишна чорна сукня. Перли й на шиї. Рука — ніби здогадавшись, чого він хоче, вона підняла її,— пухка й біла. За рукою — обличчя (знову, ніби здогадавшись, вона прибрала руку),—обличчя усміхнене, пухке, як рука, тільки ледь-ледь жирнувате. Малесенький ротик, ніс орлиний. Повіки темні й лиснючі, може, підмальовані; вії довгі й товсті, на нижніх — крапельки...

— Сестра моєї матері.

Усміхнене личко скривилося, крапельки скотились по щоках. Проте голос прозвучав легко й весело.

— Непутяща сестра.

Вона швидко сягнула кудись рукою, і в ній опинилась біла хусточка.

— Хай хоч така...

Вона нахилилась, на Джосліна раптом війнуло весною, і він аж заплющився від млості. Крізь тисняву спогадів він відчув, як хустинка торкнулась його щік, відчув на голові руку. Вона знов зашепотіла:

— Зрештою, навіть такі...

Джослін розплющив очі і вдихнув пахощі. Тітка ще чепурила його, і він придивився до її обличчя зовсім зблизька й тепер розгледів, яке воно випещене. Гладенька шкіра помережана зморщечками, але такими тоненькими, що здаля й не добачиш. Тільки в кутиках очей та на рівному лобі трохи глибші, але й то ще не зморшки: вона не дозволяла собі ні повнішати, ні худнути надміру. Живою мімікою, постійною зміною виразу вона захищала своє обличчя від в'ялості й брезклості. Тільки очі, маленький роток та ніс не потребували такого захисту, були досить тривкі. Йому стало аж трохи жалко цього обличчя, але він не знав, як висловити цей жаль, і тільки промимрив:

— Дякую, дякую.

Вона нарешті облишила чепурити його, відійшла по килиму, забравши з собою весну, обернулась і сіла навпроти нього.

— Ну, то як, небоже?

І він згадав, що вона приїхала зовсім не для того, щоб відповідати на його запитання. Вопа хотіла чогось домогтися від нього. Він почухав скроню.

— Щодо поховання в соборі, як ви мені писали...

Вона підняла руки й вигукнула:

— Ні, ні! Не думай про це!

Але він хотів довести справу до кінця.

— Тепер, мабуть, вирішуватиму не я, хоча я ще не певен. Отець Адам...

Він покликав гучніше:

— Отче Адаме!

— Що, велебний отче? Я не чую вас. Підійти ближче?

"Що ж я хотів спитати в нього? І в неї?"

— Не треба.

В його очах танцював вогонь.

— Ні, ні, Джосліне! Я приїхала. Заради тебе! Побачити, як ти живеш. Повір мені!

— Ви турбувалися про мене? Провінціала?

— Про тебе знають по всій країні. А може, й по всьому світі.

—— З деякого погляду ваші останки можуть... пробачте мені... осквернити храм.

Враз він побачив, як вона може спалахнути гнівом.

— А ти сам не осквернив його? Оті твої робітники? Оця занедбаність у соборі, безлюддя? Отой кам'яний молот, що навис над ним і жде, коли вдарити?

Дивлячись у вогонь, він спокійно відповів:

— Жінці важко зрозуміти такі речі. Бачте, мене обрано. Відтоді я все життя присвятив тому, щоб збагнути своє призначення, а тоді здійснити його. Я приніс себе в жертву. І треба вирішувати вельми, вельми обережно.

— Обрано?

— Я певен, вони дозволять вам спорудити гробницю тут. Але чи дозволив би я?.. Навряд.

— Обрано?

— Від бога. Адже обирає зрештою він. А потім я обрав Роджера-Муляра. Ніхто більше не зміг би цього зробити... Не зумів би. А далі — вся решта.

Джослін здивовано звів очі, бо леді Алісон засміялася.

— Слухай, небоже. Це я тебе обрала! Ні, ти слухай, я все тобі розкажу. Це було не в Віндзорі, а в мисливському замку. Ми з ним лягли відпочити після обіду...

— Яке мені діло до цього?

— Я дала йому втіху, і він захотів щось подарувати мені, хоч я вже мала все, чого тільки могла побажати...

— Не хочу слухати.

— Але в мене зродилась одна думка, бо я була щаслива й щедра. Отож я сказала йому: "Я маю сестру, а в неї є син".

Вона вже знов усміхалась, тільки з жалем.

— Правда, я визнаю, що там була не сама щедрість... Вона була така страшенно богомільна, така пісна, і весь час... Ну, дарма, то була напівщедрість, коли хочеш. Бо вона була така, як оце ти, на свій лад: уперта, лиха на язик...

— То що ж сказав тобі він?

— Сядь, сядь, Джосліне! Ти мене дратуєш, коли стоїш отак нашорошений, наче велика чорна птаха під дощем. Може, я тоді трошечки зловтішалася?..

— Що він сказав?

— Він сказав: "Ми йому тицьнемо сливку в рот". Отак і сказав. Недовго думавши. А я відповіла: "Він, здається, послушник у якомусь монастирі". І захихотіла, а він зареготав на всю горлянку, а потім ми обнялись і качались по ліжку — бо, погодься, вийшло таки смішно. Зрештою, ми обоє були молоді. І нам це сподобалося... Джосліне!..

Він побачив, що леді Алісон стоїть перед ним навколішки.

— Джосліне! Ну що тут страшного! Таке-бо життя!

Він хрипко відказав:

— Те, що я зробив...

Помовчавши, повів далі:

— Я завжди вважав, що приношу своє життя в жертву цьому ділу. Може, це й є недовідомий спосіб звершити його. І, зрештою, у нас є Цвях?

— Який цвях, небоже? Тебе так важко зрозуміти!

— Наш єпископ Вальтер у Римі...

— Я знаю Рим. І знаю єпископа Вальтера.

— Ну, от бачте... Що важу я? Тільки зроблене щось важить, бо... бо...

— Бо що?

— Є такі речі, яких ви не можете зрозуміти. Він прибив його до неба. Я, сліпий дурень, просив грошей. Та він учинив розумніше.

"Ну от,— подумав він.— От і все". Та це було ще не все. Бо вона знов заговорила, аж задихаючись:

— Ти просив у нього грошей, а він прислав тобі цвях?

— Я ж сказав.

— Вальтер!

Вона зареготала. Реготала довго, чимраз вищим тоном, поки їй зовсім забило дух, і тоді він почув у тиші, як бринять підпори в його вухах. Він не те що зрозумів її слова чи зусиллям думки дошукався їхнього сенсу; його просто пойняла млість, і все тіло, аж до кінчиків пальців, здригнулось. А потім млість затопила все...

Та він відчув, як вона схопила його за руки.

— Джосліне! Джосліне! Ну чи варто брати щось так •близько до серця!

Він розплющив очі.

— Ти повинен вірити, Джосліне!

— Вірити?

— Так, так. Вірити в своє... покликання... і в цвях...

Вона вже торсала його за плечі.

— Слухай мене. Слухай, кажу! Я б тобі нічого не розповіла, якби...

— Це пусте.

— Ти хотів щось спитати в мене. Згадай, збери думки докупи. Що ти хотів спитати?

Він глянув їй у очі й побачив там справжній ляк.

— Що це означає, коли...

Йому подумалося, що вони, ніби діти, бавляться в загадки, і в нього прорвався короткий високий сміх.

— Уже згадав. Що це означає, коли думка весь час вертається до того самого, і то не дозволеного, приписаного тобі, а до забороненого? Думаєш, скнієш і раз по раз пригадуєш,— трохи з приємністю, а трохи з тихим болем...

— Але що саме?

— А коли вони помирають... бо вони помирають, помирають! І ти згадуєш навіть те, чого з нею ніколи не було...

— З нею?

— Бачиш її виразно до найдрібнішої рисочки... в казковому краю... і не можеш бачити більше нічого... і знаєш: це неминуче випливає з усього, що було раніше...

Леді Алісон прошепотіла майже на вухо йому:

— І це буває з тобою?

— Це ніби якась мара. Скрізь, усюди вона...— Джо-єлін дивився на неї поважно й говорив прямо в обличчя їй:

— Ви, напевне, знаєте. Скажіть мені. Більш нічого я не хочу. Це чари чи ні? Я певен — це чари!

Та вона вже відсахнулась від нього, підвелась і позадкувала по килиму, лишаючи за собою моторошний шепіт:

— Так. Чари. Чари.

А потім кудись поділася. Джослін сидів і поважна кивав до вогню.

— В цьому є певна мета. Ще багато треба подолати. Так, багато.

Він згадав про отця Адама, що стояв у сутінках.

— А ви як гадаєте?

— Її шлях лежить просто до пекла.

Джослін викинув її з голови, і вона щезла з його життя, як щезає дощова крапля, упавши в річку.

— Повсюди суєта...

За хвилинку отець Адам озвався знову:

— Вам треба заснути.

— Я вже ніколи не засну.

— Ходім, отче.

— Я сидітиму тут і чекатиму. Мета є, але ще невідомо напевне яка.

Він ще довго сидів, дивлячись, як над вогнем злітають рої іскор. Час від часу промовляв, але не до отця Адама:

— А все ж він стоїть.

Потім почав стогнати й хитатися з боку на бік. А ще через чималий час схопився й вигукнув:

— Блюзнірство!

Минуло кілька годин; у каміні вже пригасав жар, коли він заговорив знову:

— Є якась спорідненість між людьми, що сиділи разом перед недогорілим вогнем і виміряли по ньому вартість свого життя.

Денне світло сочилось у вікна й блідло коло обталих свічок. У каміні погасла остання жарина, коли прийшов посланець. То був вірний німий,

він щось мугикав і жестами кликав за собою. Джослін обережно підвівся зі стільця.

— Ви дозволите мені піти з ним, отче?

Наглядач легенько хитнув головою:

— Підемо разом.

Джослін схилив голову та вже й не підводив її. Вони рушили до західних дверей собору. Вітер уже стихав. У нефі наче не видно було ніяких змін, і Джослін, не дивлячись в обличчя німому, попросив:

— Покажи,, сину мій.

Тоді німий навшпиньки підвів їх до південно-східної підпори, показав на невеличку дірочку, яку він продовбав у камені, й так само навшпиньки відійшов. Джослін зрозумів, що він має зробити. Вийняв із дірки каменярське зубило з розклепаною головкою, підняв з підлоги залізний прут і встромив у дірку. Прут проникав глибше й глибше, скрегочучи поміж щебенем, яким ті велетні, що колись спорудили собор, засипали порожнину в підпорі.

І враз усе зійшлось докупи. Душа його сама кинулась у прірву, що була в ньому самому: вниз, у безодню, віддаю себе, відкинь мене, знищ або поклади в мур, як інших. А тіло теж кинулось униз, і він упав на плити коліньми, грудьми, обличчям.

І тоді його ангел розгорнув крила, якими прикривав цапині ратиці, й шмагонув його через усю спину до білого розжареним бичем. Від того удару хребет налився млосним вогнем, і Джослін скрикнув, бо не міг витерпіти болю, хоч і знав, що мусить. Потім чиїсь незграбні руки спробували підвести його; але він не міг сказати їм про бич, бо корчився на плитах середохрестя, ніби розчавлена змія. Отож тіло кричало, чиїсь

руки боролися з ним, а Джослін лежав у самому низу привалений, зате знав, що хоч одну щиру молитву почуто.

Коли біль стих, він побачив, що його обережно несуть геть від жертовного місця. Він лежав на тому, що колись було спиною, і чекав. Ангел із бичем не міг завдати більшої кари: більшої вже не приймало тіло, хоч розум і прагнув її. Тепер спини наче не було зовсім, він її не відчував.

Його поклали на ліжко в спальні нагорі, і він бачив над собою кам'яні ребра стелі. Часом ангел зникав, так що він міг думати.

"Я віддав своєму ділові спину".

"Йому".

"їй".

"Тобі, Господи".

А інколи він понуро шепотів:

— Невже завалився?

Отець Анонім спокійно відповідав:

— Ще ні.

Одного дня, коли в голові більш-менш прояснилося, зринула думка.

— А дуже пошкоджений?

— Ось я вас трохи підведу, отче, ви сядете й самі побачите його у вікні.

Джослін захитав головою на подушці.

— Я більш не хочу його бачити.

Стало трохи темніше, і він здогадався: то отець Адам заступив вікно, підійшовши до нього.

— На перший погляд здається, що він неушкоджений. Та як придивитись, то видно, що він трохи нахилився в бік аркад. І впирається в парапет нагорі вежі. Багато каменю осипалось.

Якусь хвилину Джослін лежав тихо. Тоді промурмотів:

— До першої бурі... До першої бурі.

Отець Анонім підійшов, схилився над ним і лагідно заговорив.

Зовсім зблизька видно було, що сяке-таке обличчя в нього все ж таки є.

— Не треба так хвилюватись, отче. Звичайно, шкода чимала, але ж наміри ваші були добрі, хоча й хибні. Отже, гріх тут порівняно невеликий. Саме наше життя — споруда хистка.

Джослін знову захитав головою.

— Що ви можете знати, отче Аноніме? Ви бачите тільки поверхню речей. Ви не знаєте й десятої частки всього.

І тоді ангел — ніби він стояв поруч отця Адама, щоб покарати гріх — ударив знову. Коли Джослін опритомнів, отець Адам іще стояв над ним і говорив далі так, ніби ніхто третій і не перебивав їх.

— Згадайте про свою віру, сину мій.

"Мою віру? — подумав Джослін.— Яку віру?" Але нічого не сказав у це схилене над ним обличчя, що колись іще могло стати виразним. Тільки хапнув ротом повітря й засміявся.

— Хочете побачити мою віру? Вона лежить отам, у старій скрині. Невеличкий зшиточок у лівому кутку.

Він помовчав, віддихався й засміявся знову.

— Візьміть. Прочитайте.

Зачовгали підошви, рипнуло віко скрині. Потім отець Адам озвався, стоячи коло вікна:

— Вголос?

— Уголос.

"Чорнило, мабуть, уже побуріло,— подумав Джослін.— Ансельм тоді був ще не старий, а Роджер-Муляр — зовсім хлопчак. Ну, а вона... Та й я був молодий чи принаймні молодший".

Голос отця Адама зарипів у вечірньому присмерку:

— "Одного дня, коли я вже пробув на цій посаді три роки, я ввечері стояв навколішки в своїй молільні й молився з усією мізерною силою, яку лишень мав, щоб бог відняв у мене Гординю мого сану. Я був молодий, і

мене повнила страхітлива гординя за оцей мій храм. Я весь був перейнятий гординею..."

— Щира правда! — мовив Джослін.

— "Мабуть, на мене злипула безмежна ласка господня. Я по своїй спромозі силкувався піднестися духом. Я спробував глянути на храм, як на річ, що стоїть на моєму шляху, і це було неважко, бо в вікні я міг бачити його стіни...

Та Джослін знову захитав головою на подушці. "Що це пояснює? — думав він.— Нічого! Нічого!"

Невже справді це ніщо?

— "Я дивився на обриси даху, на стіни, на виступи трансептів, на шпилики, вишикувані понад парапетом..."

— Це справді було ніщо, отче?

— "Тепер я знаю, нащо якась сила спрямувала туди мій погляд. Але тоді я ще нічого не знав, тільки стояв навколішки й дивився, поки не збайдужів до того, що бачив. І враз моє серце стрепенулось; у ньому проклюнулось нове почуття. Воно дужчало, росло, тяглось угору, аж поки на самому вершечку спалахнуло живим вогнем..."

— Це правда — присягаюся!

— "...і той вогонь погас, а я лишився, ніби прикутий до місця. Бо там, на тлі неба, я побачив найближчий шпилик, і то був достеменний образ моєї молитви, втіленої в камені. Там був і потяг ввись, і плетиво супутніх думок про інших, і, врешті, порив серця, все вище, все вужче, все гостріше — а на самому вершечку, теж вирізьблене з каменю, палахкотіло щойно побачене в уяві полум'я".

— От як воно було. Поверніть голову, і ви самі Побачите той шпилик.

— "Коли й це здалося дивом моїй темноті, діти мої, то як же я змалюю те диво, що сталося далі? Бо я дивився, дивився, і в мені росло розуміння. Той шпилик був неначе ключем, щоб відімкнути велетенську книгу. А я наче дістав нові вуха й нові очі, щоб чути й бачити. Бо мені відкрився весь храм — той самий, що я в своєму юнацькому безумі кривився на нього! Весь храм заговорив. "Ми — праця",— сказали стіни. А стрільчасті вікна, склавши побожно долоні, співали: "Ми — молитва!" І трикутник даху, мов трійця... але як це висловити? Я намагався відринути свій дім; а він вернувсь до мене тисячократно".

— Саме так.

— "Я кинувся до західних дверей і вбіг у храм. А зараз спробую висловитись точно. Я побачив увесь храм як образ живої людини під час молитви. Але всередині храм був багатющою книгою, написаною, щоб просвітити цю людину. Пам'ятаю, була зима, вечоріло, і в нефі густішав присмерк. У вітражах нагорі пломеніли зображення праотців, нижче — зображення святих, а на всіх вівтарях у бічних нефах горіли свічки, поставлені вами, побожні люди. Ще пахло ладаном, а в приділах відлунювали голоси священиків, що правили службу божу... але це ви самі знаєте! Я йшов далі й далі... ні, не йшов, мене вела моя духовна втіха, що наростала з кожним кроком і сповнювала мене твердістю й самозреченням. Коли я дійшов до середохрестя, мені лишалося тільки впасти ниць на плити..."

— Біля тих самих підпор. І відтоді я весь час так робив.

— "Бо якимось таємним чином я злився в одне з мудрими, святими... ні, святими й мудрими будівниками..."

— Підпори гнуться.

— "Мені відкрилась їхня таємна мова, така ясна, така видима кожному, хто має очі, щоб бачити. Переді мною лежав розкритий господній буквар, книга неба й пекла, і я побачив своє мізерне місце в Його задумах. Новин порух мого серця ніби споруджував храм у мені самому: стіни, шпилики, крутий дах,— у цілковитій природності, неминучості й незаперечності. І з мого ново-знайденого смирення та знання в мені забило джерело — вгору, вище й вище, вдарило полум'ям і світлом, крізь німотну порожнечу, сповнюючи її владним, непоборним, незаперечним (та Гі хто б міг заперечити, хто посмів би!), невблаганним, иезупинним, осяйним вогнем духу, несамовитим полум'ям Твоєї, боже, сили в мені..."

— О Господи!

— "...А на самому верху, коли це слово доречне тут, якийсь образ, якийсь дар, що володіння ним не приносить гордині. Моє тіло лежало на м'якому камені, за мить, поки оком змигнеш, перемінене, воскресле від буденщини. Видіння врешті покинуло мене, і спогад про нього, що живив мене ніби манною небесною, набув видимої подоби — вежі зі шпилем, осереддя храму-книги, вінця її, найвищої молитви!"

— Недоладна, ламка споруда. Зовсім не те. Зовсім не те.

— "Урешті я звівся на ноги. Свічки ще горіли, не встигли навіть покоротшати, і священики тихо правили службу божу — бо за мирською міркою минула всього одна мить. Я йшов нефом і ніс у своїх очах образ храму. Знаєте, діти мої, духовне втричі відчутніше від земного! А на півдорозі до дому збагнув я справжню природу свого видіння. Коли я озирнувся, щоб глянути на храм іще раз і поблагословити його, то побачив: чогось бракує. Самий собор є, але найвищої молитви, що рветься вгору з його осердя, молитви, втіленої в камені,— нема. І в ту мить я збагнув, навіщо бог привів туди мене, свого негідного слугу..."

Рипучий голос замовк. Джослін чув, як отець Адам гортав чисті сторінки. Потім настала тиша. Він заплющив очі й знеможено поклав руку на лоб.

— Отак я колись говорив. Коли я впав ниць і віддав себе в жертву ділові, то гадав, що віддати себе — це віддати все. Я був дурний.

Коли отець Адам заговорив, у голосі його була нова нотка — здивування й занепокоєння.

— І оце все?

— Я мав себе за обранця, за вмістище духу, а насамперед любові; я вважав, що тут моє призначення.

— І з оцього випливла вся решта? Борги, занедбаний храм, чвари?

— Більше, куди більше. Ви не знаєте, не можете знати, як багато з цього випливло. Бо я й сам не знаю всього. Хитрощі, несправедливість. Діло затулило собою все. І що в нього вплетене золотою ниткою... Ні. Крізь нього проросло пагіння з дивними квітами й плодами, химерне, чіпке, воно все обплітає, руйнує, душить.

І зразу перед Джосліном з'явився образ тієї рослини: буйна парість листя, квітів, переспілих репнутих плодів. Годі було простежити все це плетиво аж до кореня, виплутати з нього перелякані обличчя, що волали про поміч; тому він закричав сам, а тоді затих. Лежав, оберігаючи спину, вгамовуючи біль, що прокидався в лобі, й дивлячись тільки на кам'яне ребро склепіння. В голові була одна думка, досить дивна:

"Я тут, а тут — це однаково, що ніде".

Заговорив отець Адам, і голос його вже не був рипучий. Слова падали, наче камінці:

— Отже, це й усе.

В кімнаті стало видніше: священик відійшов від вікна. Підступив до ліжка й спитав якось незрозуміло:

— А ви бачите те, що чуєте?

Джослін лежав у своєму "ніде", хитаючи своїм головним болем з боку на бік, ніби міг струснути його геть. За вікном чути було чиюсь ходу й петлисту ниточку веселого висвистування. Він сонно стежив, як той свист даленіє, зникає за рогом.

— Чи не однаково?

— То Вас нічого не навчили? Колись, за всі оті роки?

"Чого мене навчили? Орел спустився на мене там, коло моря. Цього було досить. А потім..."

— Ви чули, що вона казала. Ви знаєте, як усе сталось.

Отець А дам палко зашепотів:

— Краще б їм прив'язали млинове жорно на шию...

"Ні, ні,— подумав Джослін.— Це надто просте, як і

будь-яке інше пояснення. Це зовсім не приведе до кореня".

Та отець А дам говорив уже з відвертим подивом:

— Вас так і не навчили молитись!

Волосся, розмаяне, відкинуте назад повівом духу. Рот розкритий — не виливати дощову воду, а співати осанну. Джослін криво всміхнувся до священика:

— Тепер уже запізно.

Але отець Адам не всміхався. Він стояв боком до нього, сплівши пальці на грудях. Дивився вбік, униз; під пасмами волосся вже було досить виразне обличчя. У голосі його вже бринів жах, ніби він загледів ту рослину й відчув на щоці швидкий доторк чіпкого вусика.

— Ваш сповідник...

— Ансельм?

"Знов Ансельм,— подумав він.— І причетний, і непричетний; бо печатка моя". І він промовив до ребра на склепінні:

— Знаєте що, отче Адаме? Я про багато що здогадуюсь, і я любив їх усіх; може, саме тому вона й переслідує мене. Ви безмірно кращий за них, бо таких пропащих, таких проклятих душ, може, й у світі більш немає; але ви не зі мною, ви не заплутані в цьому пагінні, як я. Чари... Це, напевне, чари, а то як би могли вона й він отак брутально заступити мені шлях до неба?

Та враз він над самим вухом почув віддих старого. Перевів погляд зі склепіння, з образів минулого — й побачив, що отець Ансельм стоїть коло ліжка навколішки. Він закрив обличчя руками, і все його тіло здригалося. Слова теж проривалися між пальців із якимсь дрожем.

— Господи, помилуй нас усіх!

Старий швидко відняв руки від обличчя й перехрестився. Вчепився руками в край ліжка, нахилив голову й знову замурмотів. Те мурмотіння помалу притихло, тоді змовкло.

Отець Адам підвів голову й усміхнувся. Джослін зразу побачив, як помилявся, думаючи, ніби в нього нема обличчя. Ні, те обличя було просто накреслене дуже дрібними й тонкими рисочками, яких легко не розгледіти, хіба що придивляєшся зумисне — або вимушено, як мусить дивитися зі свого ложа хвора людина.

І він вигукнув у те обличчя несподівано для себе:

— Рятуйте мене!

Ті слова ніби відімкнули щось. Він аж здригнувся від них, як щойно здригавсь отець Адам. Від того йому заболіло в спині й голові; зате безкрає море скорботи ніби простягло до нього руку, влилось у нього й переповнило йому очі. Він не стримував сліз, не зважав на них, приголомшений безміром того моря. Потім з'явилася ще одна рука, лягла йому на груди, пальці стисли його плече. А ще одна рука обережно витирала йому обличчя.

Помалу тремтіння минуло, сльози перестали текти. Голос, делікатний, як і обличчя, зашепотів над ним:

— Почнімо все з самого початку. Колись ви знали всі ступені молитви, а потім забули. От і добре. Більшість їх — не для простих, грішних людей. Це у вас навіть своє — рідна чеснота. Найнижчий ступінь — це молитва вголос. Із неї ми й почнемо, бо діти починають із неї, а ми обидва — наче діти...

— А м о я молитва, отче? Моє... видіння?

Знов настала тиша. "Мій чорний ангел зараз повернеться,— подумав Джослін.— Я це знаю, я чую в собі ознаки! Треба квапитись, поки ще є час!"

— Моя молитва? Мій шппль-молитва? Те, про що ви читали?

Він знову змокрів, але тепер волога виступала зі шкіри. Чужа рука лагідно відкинула йому з лоба волосся; але наближення чорного ангела сповнювало його жахом.

— Швидше!

— Зразу після молитви вголос іде другий ступінь, дуже невисокий, а тому й дуже близький. У ньому дається нам підбадьорення, втіха, зворушення. Так, як ми даємо дитині ложку меду за те, що вона була чемною. Або просто за те, що любимо її. Ваша молитва, безперечно, була добра, але не дуже.

Джослін крутив головою на подушці, силкуючись утекти від неминучого. Та щось таке глибоке, що воно напевне лежало аж біля самого коріння рослини, змусило його закричати до кам'яного ребра на стелі й до тонкого стривоженого обличчя:

— Мій шпиль пронизав усі ступені, від низу й до верху!

А тоді чорний ангел ударив його.

Часом біль відпускав його, і він міг думати. І щоразу перше його слово було до отця Адама:

— Ще не впав?

І відповідь щоразу була однакова:

— Ще ні, сину мій.

Він знову будував щось у голові, досліджував, які підвалини треба закласти, поки він збагне, чого ж йому треба.

— Я ніколи не знатиму правди, поки'собор не розберуть по камінцю, мов дитячу крутиголовку.

Але отець Адам, певне, подумав, що він марить, бо не сказав нічого. І Джослін, ідучи своїм внутрішнім шляхом, прийшов до/другої думки:

— І навіть тоді не знатиму.

Одного дня він послав по отця Ансельма й без кінця чекав під темним склепінням, поки згадав, яке тепер його становище. Тоді він послав знову, благаючи в отця Ансельма ласки. І Ансельм, насуплений, прийшов. День хилився до вечора, і в кімнаті було майже темно, бо єдине вікно дивилось на схід, та ще й було затулене собором. Джослін чув, як отець Адам ходить і спускається сходами, щоб лишити їх наодинці, як рипнув стілець, коли Ансельм сів. Потім глянув на Ансельма, придивився до шляхетної голови зі срібним вінчиком волосся над гладеньким чолом. Та Ансельм не відповів на той погляд. Він уперто дивився в вікно й мовчав.

— Ансельме! От я й опинився нарешті в пустелі.

Ансельм швидко зиркнув на нього скоса й зразу відвів очі, ніби від чогось непристойного. Тоді промовив слова, яких і слід було сподіватись, але тон був сухий і скутий, як сама його постава:

— Всі люди раніше чп пізніше...

"Ні,— подумав Джослін.— З живими, справжніми людьми так не говорять. Він не бачить мене. Я не справжній, але й це буде мені наукою".

— Я з великим болем вернувся в ті дні над морем, коли ви були моїм наставником.

Ансельм глянув у його бік. У його поставі було якесь скам'яніле збентеження, і слова пролунали намарне.

— В самій середині життя...

— Якого життя!

Джослін заплющив очі й подумав про своє життя.

— Звичайно, я знаю. Моє життя було зовсім не таке, як я гадав. Але ж колись я йшов тою дорогою через

мис і прийшов до вас, наставника послушників, бо думав, що ми — обранці святого духа.

Він знову підвів очі до склепіння. За ним біліла смуга піску й сліпуче виблискувало море.

— Я прибіг до вас.

Ансельм .ворухнувся. На його обличчі з'явилась квола усмішка, але зовсім не весела.

— Ви тоді були наче песик, що стрибав мені на коліна.

— Що ж'вам пригадується з тих часів, Ансельме?

Ансельм уже знову дивився у вікно. На щоках його

виступили червоні плями, голос звучав здушено:

— Чому вам неодмінно треба було мати в комусь кумира, мов дурному дівчиськові?

— Мені?

— І чому саме на мене звернулось ваше юнацьке поклоніння?

Думки в Джосліновій голові мішалися.

— Я?.. Тобто як?..

У дуже тихому Ансельмовому голосі бриніла велика прикрість:

— Ви не знаєте. Ви ніколи не знали, який ви нестерпний. Просто неможливий.

Джослін облизав сухі губи:

— Я... я був... невгамовний. І незграбний.

Віп почекав, поки тяжке почуття вляжеться, потім промовив до стелі:

— Але ж ви, Ансельме... Ви самі...

Ансельм підвівся й почав ходити по кімнаті. Нарешті він зупинився над Джосліном, затуливши собою склеписту стелю. Повернув голову на негнучкій шиї, глянув Джослінові в очі й знов ухилився поглядом.

— Це було так давно. Може, воно ніколи не важило багато — а крім того, згадайте все, що сталось ї потім! Ні. Більше я не можу сказати. Ви мене смішили й зворушували. І дратували. Ви були такий... хапкий.

— Хапкий. Тільки хапкий. І більш нічого. Ви нічого не бачили а не розуміли.

Ансельм аж закричав:

— А ви щось розумієте? Ви ж сиділи в нас на шиї — у мене на шиї — весь вік!

— Ми повинні були робити наше діло. Велике діло. Так я думав... і ось тепер я вже не знаю, що мені думати...

— То було місце якраз для мене — хоч, може, наш засновник мав на думці не зовсім це. А потім з'явились ви, прилетіли, мов великий птах...

— До наставника послушників.

— Я такий, як я е. Але бачити, як ви перескакуєте все вище й вище — без зусиль, з послушника на диякона, тоді на священика; бачити, як ви стали настоятелем цього собору, хоч насилу вміли прочитати "отченаш"; і відчувати— спокусу, так, спокусу — бо куди голова, туди й хвіст... а треба визнати, що без мирського успіху не обійдешся, бо ніхто з нас не святий... відчувати спокусу, що тягне в якусь прірву... Визнаю щиро. Я міг би лишитись там, де я був, і зробити щось добре. Але ви спокусили мене, і я попавсь на принаду.

— А потім?

— Потім? Далі ви самі знаєте. Старий король помер — і ваше піднесення припинилось.

— Так, звісно.

— І після цього — вислухувати ваші сповіді, нещирі, самозакохані сповіді...

Навіть попри свою кволість Джослін був приголомшений подивом.

— Який же з вас священик!

— Самі знаєте. Такий, як і з вас, коли хочете. Нікчемний. Я це знаю. А ви? Згадайте Айво, Джосліне. Тільки тому, що його батько дав дерева на будування... Що, неправда? Тепер він має стільки прав у соборі, скільки й ви. Або я. Тільки завдає менше шкоди. Вій весь час полює. А ви давили нас, мов якась кара. Бували хвилини, коли, бачивши вас у цьому сані, в мене серце стискалось у кулачок і аж дух мені перехоплювало. Я вам і ще одне скажу. Дарма що над намц нависає оте кам'яне одороб-ло й гнітить нас, у капітулі тепер, коли вас нема, панує спокій і приязнь, ніби там розлито якийсь бальзам.

— Ансельме!

— Пам'ятаєте, що ви сказали в капітулі, коли я висловився проти вежі? Я пам'ятаю! І довіку не забуду. Привселюдно! "Сядьте, Ансельме!" Пам'ятаєте? "Сядьте, Ансельме!.."

— Облишимо це. Тепер уже не виправдаєш нічого й не виправиш..

— А ота справа зі свічками?

— Я знаю.

— І, врешті, Джосліне, коли вже хочете цілковитої відвертості... все оте будівництво!

— Ідіть, прошу вас!

— Визнайте, що це вже перевершило будь-яку міру: вимагати від людини в моїх літах і в моєму сані, щоб вона стала підмайстром у муляра.

— Ну що ж... Простіть мені.

— Звичайно, я вам прощаю. Я вам прощаю.

— Прошу вас. Простіть не ту чи ту дрібну провину, не свічки, не образу в капітулі. Простіть мені, що я такий удався.

— Я ж сказав — прощаю.

— Це щиро, Ансельме? Скажіть — щиро!

По сходах протупали ноги, потім довго тривала тиша.

Аж через чимало хвилин щось біля нього змінилося: прийшли якісь люди, затанцювали в нього перед очима, дивно присідаючи й сновигаючи туди-сюди. Виразно він бачив серед них тільки отця Адама, тому знову закричав:

— Рятуйте мене, отче!

Тоді отець Адам підійшов і почав усе розплутувати. Смикав і розплутував, але нічого не виходило, бо все було геть переплутане, та ще й проросле пагінням лихої рослини. І врешті з усіх відчуттів лишився тільки біль у спині (та пекуча млість, коли його перевертали, щоб обмостити спину овечою вовною), а осібно від того болю — якась туга в тілі, розлита від горла до пупа. Отець Адам не помітив, що сталося з його руками, але сказав Джослінові, що він кволий та запаморочений і

що все залежить від зусиль волі. І не зміг отець Адам зрозуміти, як важливо виблагати прощення не тільки в християнських душ, і чому для цього необхідно їх зрозуміти, і яка це неможлива річ — зрозуміти їх.

Тоді Джослін відчув у собі велику хитрість, бо збагнув, що доведеться якось утекти від отця Адама. Він став чекати погожого дня; бо вже видавалися часом погожі дні, коли на підлозі лисніло сонце, й Джослін тоді добре усвідомлював, де він. Діждавшися такого дня, він прикинувся, ніби заснув у знемозі, а сам почав прислухатись до човгання ніг отця Адама. Нишком розплющив одне око й побачив спину старого священика: той уже йшов сходами вниз. Зібрався на силі, підвівся в ліжку, спустив ноги додолу, зачекав, поки минеться млість. Устав, тримаючись за стіну, надів круглу шапочку, накинув плаща на плечі. Сповз униз сходами; коліна аж тремтіли від кволості. В просторих сінях не було нікого. Не горів вогонь у каміні, не світили свічки, але в вікна лилось ясне світло, і по них пробігали тіні. Повітря пахло свіжістю, і в Джослінових грудях ворухнулася туга. У дровах, накладених до каміна, він вибрав собі костура і випростався, зіпершись на нього.

Хвилинку почекав, думаючи. "Вийду тильними дверима, щоб не побачили, та й сам* я не побачу того кам'яного молота".

За дверима серед буйної, високої трави були стосом складені дрова. Пахощі вдарили Джослінові в голову, і він зіперся на стос, не дбаючи про хвору спину. Зачекав, поки розлита в тілі туга витече очима.

Враз над головою щось ворухнулось, і в ньому на мить спалахнула шалена надія. Насилу повернувши голову, він скосив очі вгору. На сонці сяяла ціла хмара ангелів — рожевих, золотих, білих; це вони лили солодкі пахощі, радіючи світлові й повітрю. Вони несли на собі розсипище зеленого листя, а поміж листям пнулось угору щось довге, чорне. Думка Джослінова злинула вгору, до тих ангелів; і раптом він збагнув, що то не одна гілляка, а ціла яблуня. Вона росла за огорожею, буяла квітом і листям, панувала над землею й повітрям — це джерело, це диво, яблуня! Він аж заплакав, мов дитина, й сам не знаючи — від

радості чи від туги. А тоді — там, де задвір'я спускалось до річки й дерева схилялись над текучою водою, сяйнув і зник крилатий сапфір, що в ньому згустилась уся небесна синь.

— Вернися! — скрикнув Джослін.

Але пташка вже зникла, як пущена з лука стріла. "Вона не вернеться,— подумав він,— хоч би я й цілий день тут просидів". Почав розважатися думкою про те, що синя рибалочка може й вернутися, сісти на кілку зовсім близенько, за кілька кроків, у всій своїй красі; але в душі знав — цього не буде.

— Ні, ради мене рибалочка не вернеться.

"Та однаково,— сказав він собі,— це щастя, що я її побачив. Більш ніхто не бачив її". Нарешті він звівся на ноги й бічною стежиною вийшов у подвір'я собору. Перед його очима повільно рухались його власні ноги та запи-люжений кінець костура. "Я, певне, схожий на стару гаву,— думав він, плентаючи вперед, зігнутий мало не вдвоє.— Нащо я йду бозна-куди шукати того, чого там немає? Та не так воно просто! В мене багато причин іти, і всі вони переплутані. Отець Адам правду сказав. Я забагато хвилююсь через яблуні та рибалочок".

Дійшовши до Королівської брами, він сів на кам'яну тумбу і втупив очі в пилюку. Та хоч би скільки ніг топтали цю пилюку, вона лишалася звичайною пилюкою, і від цього йому стало неначе ще смутніше. Натужившись, він устав і почовгав далі. Вийшов на шлях; у рівчаку понад ним текла вода, в ній хлюпалась голенька дівчинка.

Джослін спитав її:

— Де живе Роджер-Муляр, дитино моя?

"Леле,— подумав він,— хто б повірив, що я матиму такий старечий голос?" Та поки він це думав, дівчинка вискочила з рівчака й утекла. Не бачачи поблизу кладки, Джослін перебрів рівчак навпростець. Побачив перед собою ноги й стан якогось чоловіка й спитав його:

— Де живе Роджер-Муляр, сину мій?

Чоловік сплюнув, і плювок завис на полі Джосліно-вого плаща. Тоді грубий голос промовив:

— На Новій вулиці.

І ноги пішли далі.

Джослін, спираючись на костур, звернув праворуч і почовгав по кругляках бруку. "Нова вулиця дуже довга,— подумав він, і враз йому здалося, що він більш не може йти. Він почав шукати очима кам'яної тумби, але не знайшов. Сів прямо під стіною з обвалькованого хмизу й прикрився плащем. Натяг каптур на обличчя й опинився ніби в наметі.

Але'й крізь той намет відчувалася чиясь присутність. Урешті він визирнув і побачив босі дитячі ноги.

— Де живе Роджер-Муляр, діти мої?

Ноги побігли геть, брьохаючи по рівчаку. Перед Джос-ліном упав камінь. "Треба йти звідси,— подумав він.— Кудись іти". Звівся, держачись за стіну, враз пригадав, що Роджер-Муляр живе, здається, в "Зорі". Й почалапав, лівою рукою спираючись на костур, а правою держачись за стіну. Нарешті побачив заїзд із намальованою на вивісці і зіркою та кам'яну приступку біля дверей. Задиханий, сів на камінь, кажучи сам собі: "Добре, що дійшов, бо далі не можу".

— Роджер-Муляр.

Ноги відійшли, та скоро вернулись, а за ними інші ноги, і він знову, як перше, промовив:

— Роджер-Муляр. Роджер-Муляр.

Нарешті серед тих ніг з'явились жіночі під червоною пеленою сукні. Жінка'скрикнула й щось заторохтіла; але її слова, як завжди, легко було пускати повз вуха. "Мені жаль її,— подумав Джослін,— але не дуже. Так, трошечки жаль. Що вдієш — не можу я журитись і через неї".

Чиїсь руки взяли його під пахви, підняли з приступки й потягли далі; ноги й костур волочились по землі. Він побачив перед собою двері, потім сходинки, його ноги торкались однієї, другої, третьої, а костур стукав: "Стук-стриб-стук". Потім ще одні двері в сутіні; вони відчинились. Серед хмари млості руки, що підтримували Джос-ліна, опустиліг його на ослінчик і зникли, зачинивши двері. Він сидів із заплющеними очима й чекав, коли все довкола повернеться.

Першим вернулися звуки. То було харчання, кашель, клекотіння в грудях: розмірено, раз за разом. Звуки примусили його розплющити очі, і він побачив поряд невеличкого коминка, навпроти вікна, велике ліжко з узго-лівником, укрите пом'ятими простирадлами. Там напівле-жав, зіпершись на лікоть, Роджер-Муляр, одягнений, тільки не взутий. Його набрякле обличчя сміялось і сміялось; потім рот роззявився ширше, регіт змінився криком, і Роджер упав навзнак. Джослін дивився, як здіймаються й опадають його груди.

Роджер перевернувся на бік, потягши за собою й простирадло. Знов важко звівся на лікоть і вищирився на Джосліна по-собачому. Обличчя його було мокре від поту. Дивлячись у очі, обведені червоним, Джослін бачив, як те обличчя кривиться. Роджер повернув голову й сплюнув у коминок, не влучивши.

— Ви смердите, як мертвяк.

Джослін зважив у думці його слова й згадав обличчя, що схилялись над його ліжком. "Може, й так...— подумав він.— Атож, може, й так". І почув, як його власний чудний, старечий голос повторює ці слова:

— Може, й так, Роджере, може, й так. Справді, може, воно й так.

Роджер-Муляр нахилився вперед. Глибоке задоволення бриніло в його словах:

— Отже, й вас упорали.

Він ригнув, і по підборіддю потекло щось червоне.

— Шпиль іще не впав, Роджере. Отець Адам сказав мені. Але сказав, що він колись упаде, хоч би ми збудували його з алмазів і заглибили підвалини аж до коріння землі.

Будівничий почав підводитись. Випручав ноги з про-стирадел і, хитаючись, перейшов кімнату. Джослін чув, як він вилаявся й ударив кулаком по шибці. Забряжчало скло. Будівничий гукнув у глуху порожнечу:

— Падай, коли хочеш, і дідько з тобоюі

— Сьогодні дуже тихий вітрець, Роджере. Тільки цвіт на яблуні колише.

Будівничий, човгаючи ногами, вернувся до ліжка. Важко впав коло нього навколішки й почав мацати по ньому руками. Тоді покинув, повалився на ліжко боком і знов засміявся.

— Я радий, що ви смердите, Джосліне. Аж серце тішиться. А то я вже й не думав, що мене ще може щось потішити.

Та Джослін уже поринув у якесь марення і з того марення відповів не до ладу.

— Я бачив рибалочку.

Знову з'явилися ноги й червона сукня, і посипалися слова, слова, слова. Роджера вкладено знов у ліжко. Голос наблизився до Джосліна, заговорив до нього, тоді вернувся до ліжка:

— Невже ти не розумієш, дурбило? Вони знають, що він тут!

Потім сукня й голос зникли за дверима. Джослін глянув на ліжко, але побачив тільки, як ходять ходором груди, й почув тільки хрипке хекання.

— Роджере! Роджере! Ти чуєш мене?

У відповідь — тільки хекання.

— Подумай лишень! Я гадав, що роблю велике діло; а насправді тільки приніс руїну та посіяв зненависть. Роджере!

Він пильно подивився на будівничого, але тільки й побачив, як здіймаються й опадають груди та,ще за кожним віддихом ледь тремтить рука. Тоді відвернувся й утупився в жар у каміні. Він неначе розгорівся ясніше, бо в кімнаті вже густішав присмерк.

— Любити всіх людей святою любов'ю... А потім... Ти чуєш мене, Роджере?*

Але будівничий і не ворухнувся. Джослін облишив свої спроби й чекав, а рука все здригалась, вогонь яснішав у сутіні, а він вивчав безформну, нез'ясовну масу, що заповнила йому голову.

Нарешті тіло на ліжку зворухнулося. Роджер-Муляр лежав плазом, з головою на узголівнику, і його безвиразне обличчя дивилось на Джосліна.

— Отак. Знов зійшлись обидва.

— Це неправда, що старі люди не страждають. Вони страждають так само, як молоді, а силй боротись мають менше.

— Гучні слова.

— І ось, після всієї фальшивої святості, мене заворожила мертва жінка.

— Ви божевільний. Я це завжди казав.

— Може, й так. Весь час я був заклопотаний тільки отим велетенським рожном... А про неї не знав нічого. Чи це вона мала на думці, коли явилась мені вві сні й щось говорила — власне, не говорила, а мугикала без'я-зиким ротом? От бач, я й за це не певен. Алісон сказала, що вона мене заворожила. Мабуть, у цьому вся річ, як ти гадаєш, Роджере? Бо в чому ж іще? А все ж, бач... Може, то ще й справжній Цвях. Та як про це довідатись?

— Будьте ви прокляті, Джосліне! — загорлав будівничий.— Він упаде, а я маю дожидати цього! Ви відібрали в мене моє ремесло, моє військо, все відібрали. Будьте ви прокляті, хай вас пекло візьме!

Він чи то схлипнув, чи то гикнув.

— Ви й ваші тенета. Ви загнали мене надто високо.

— Мене теж гнало. Я теж був ніби в тенетах.

Роджер висякався в подушку.

— Надто високо. Надто високо.

І враз у Джосліновій голові вияснилось. Він виразно зрозумів, що робити з отією безформною, незбагненною масою.

— Дивись. Ось чого я прийшов.

Він посмикав застібку, і плащ упав з пліч. Тоді скинув з голови шапочку, а з шиї нагрудний хрест і поклав на ослін.

— З тонзурою нічого вже не вдієш. Це ніби чиста вода в горлянці дохлого пса. Ні, годі! Єресь? Та в мені ціла тичба єресей!

Він устав і почалапав через кімнату. Впав навколішки, але в спині не було сили тримати тулуб прямовисно, тому він зіперся на підлогу ще й руками. "Ну що ж, доведеться так",— подумав.

— Колись ти сказав, що я — сам диявол. Це пусте. Я просто дурень. І ще я думаю, що я схожий на будівлю з величезним підвалом, де живуть пацюки; а на моїх руках є якась зараза. Я завдаю шкоди всім, до кого доторкнуся, надто ж тим, кого люблю. І ось я прийшов з мукою й соромом — благати тебе, щоб ти мені простив.

Настала довга мовчанка. Потріскував вогонь, рипіло завісками вікно, надворі шелестіло листя. Джослін розглядав мостини в себе між руками. "Я прийшов,— думав він,— більшого я не можу зробити".

На підлогу поряд із його рукою важко гупнулось коліно. Роджер ухопив його за плечі й підвів на ноги. Роджерові руки обхопили його, залізли у вогонь, що пік йому спину. Будівничий лаявся, плакав і торсав його, аж голова хиталась. Плакав, судомно хлипаючи, і кожний хлип стрясав їх обох. А,потім між схлипами почали прориватися слова, й

Джослін теж учепився руками в Роджера, ніби тонучи. Роджерова голова втислась йому в плече, і він почув, що сам белькоче якісь нісенітниці про яблуню, белькоче, мов мала дитина, й попліскує по широкій спині, що здригається під його долонею. "Який же щирий чоловік,— думав він,— який щирий, хоч хай там що! Тут, під розгойданою барвистою вивіскою, народжується щось..."

Тоді Роджер відхилився назад. Одна рука його ще лежала в Джосліна на плечі, але другою він розмазував по обличчі сльози.

— Розрюмавсь, мов мала дитина. Це вино. Я тонкосльозий, коли вип'ю.

Джослін аж захитався під важкою рукою.

— Може, ти поможеш мені встати, Роджере?

Будівничий гучно зареготав. Тоді дотяг Джосліна до

ослона, а сам гепнувся на край ліжка. А Джослін весь час пояснював:

— Тепер моя спина нікуди не годиться. Ти міг би переломити мене. Я часом думаю, що це від ваги отого кам'яного молота; але він там, не тут.

— Він там. Стримить. Випийте-но.

— Ні, ні, не буду. Дякую.

Жмуток хмизу зайнявся скраю й спалахнув жовтим полум'ям. У кімнаті застрибали тіні. Будівничий сягнув рукою по глек і хильнув з нього.

— Ми зробили що могли.

— А там, аж на . самому верху, було страхіття. Збожеволіти можна.

— Не говоріть про це.

— Сюди — хить. Туди — хить.

— Годі! Годі! — загорлав будівничий.

Джослін знов утупився в ту безформну масу в голові.

— Звісно, це ще не все. Колись він таки впаде. Та все ж хоч підпори пригнулись, і шпиль нахилився, і в підпорах щебінь... Не знаю. В мені ще є рештки моєї... як її назвати? Невіри, чи що. Розумієш, може, це справді те, для чого ми з тобою призначені? Він сказав, що я схожий на дурне дівчисько, мені весь час треба мати в комусь кумира; але що ж у цьому поганого? Я й віддав шпилеві своє тіло. Що йому не дає впасти, Роджере? Я? Чи Цвях? Чи вона, чи ти? Чи, може, бідолаха Пенгол, що лежить, скорчений, під середохрестям, а між ребрами в нього — гілочка омели?

Роджер-Муляр притих, на ньому тільки тремтіли відблиски вогню, як на стіні. Але в кімнаті рухалося ще щось, Джослін відчував, що круг нього тріпочуть чорні крила. Голос його тонув у цій бурі, він сам ледве чув власні слова.

— І ти ще можеш зробити щось, Роджере. Ти ще можеш зробити щось.

Обличчя Роджера-Муляра налилося кров'ю, аж потемніло, а голос його захрип.

— То ось чого ви прийшли, Джосліне? Око за око, зуб за зуб, еге? Коли я не зроблю, ви все розкажете.

— Ні, ні! Я про це й не думав!..

— Я розумію вас, отче. Я з самого початку щось відчував.

Серед лопотіння чорних крил Джосліна раптом охопив жах.

— Я зовсім не думав...

— Я сказав, що розумію вас.

— Мене щось за язик потягло... Я не володів собою!

Роджер-Муляр гепнувся на ліжко.

— Коли знов налетить буря, я згадаю. Око за око.

— Ти міг би виїхати. Ти ще молодий.

— Хто ж мене найме? Хто схоче в мене працювати? Ви ж хочете всього, хіба не правда, отче?

— Бог завжди з нами. Це я знав... Та я знаю і все інше. Тобто — не знаю нічого. Що таке людський розум, Роджере? Це вся будівля, разом з підвалом?

Потім до кімнати вернулась жінка, темноока жінка, що не вмовкаючи торохтіла. А коли вийшла, він почув інші голоси й сміх.

— Що то надворі?

— Люди.

— Розумієш... коли вона щось про це знала... ну як його пояснити? Лихо в тому, Роджере, що підвал знав про нього... Тобто знав, що він не має чоловічої снаги,— і все ж улаштував цей шлюб. Мабуть, через її волосся. Я бачив те руде волосся, розмаяне круг тонкого блідого обличчя. Потім, звісно, вже не бачив. Та згодом, коли вона стояла коло підпори й дивилась на тебе, воно обпекло мені очі. А потім вона заворожила мене. Напевне, вона це зробила, хіба ні? Ось чому мені треба знати, хто така вона була; бо якщо вона знала, знала, що сталося з* її чоловіком, а може, й погодилася з цим... то чи може бути більше страхіття... І, звичайно, така, як вона, мусить переслідувати мене.

— Про що це ви говорите?

— Про неї, про що ж іще. Я, бувало, виглядав її. А вона підбіжить і зупиниться. Якось я перев'язав їй розбите коліно, відірвавши клапоть від своєї... Та що з того? Згодом, коли я вже знав, як вона заплуталась у моїх тенетах, то пробував зустрітися з нею, пояснити...

— Ви?!

— Чи вона коли говорила про мене? Ну, та дарма. Я віддав у жертву й її. Зумисне. Ти знаєш, Роджере, молитви не лишаються без відгуку. От де страхіття. Отож коли вона вмерла, то почала з'являтись мені, переслідувала мене й заворожила. Молитву заслонило волосся. Мертва жінка. Добрячий жарт, правда?

— Жарт?!

— Мабуть, можливо жити й так, щоб усяка любов була добром, щоб одна любов не суперечила іншій, а додавалась до неї. Що це таке — людський розум, Роджере?

— Ви дістали те, по що приходили. А тепер ідіть собі.

— Мені тільки треба знати...

— Чи не однаково нам тепер?

— У мене в голові все переплуталось. Розумієш, поки вона не заворожила мене, я любив її, як дочку. Розумієш, тоді, коли вона вмерла...

— Годі вам. Ідіть собі.

— Мені потрібні три язики, щоб сказати три речі відразу. Я приходив туди. Пам'ятаєш? Я тільки хотів допомогти їй. Може, я вже й тоді дещо розумів. Вона була долі. А коли звела очі, то побачила мене на порозі, в усьому облаченні, настоятеля, священика, суддю. Я хотів тільки допомогти, та це її вбило. Я вбив її так напевне, ніби перерізав їй горлянку.

Він почув, що будівничий підступив до нього. І відчув на обличчі його гарячий віддих, запах вина.

— Ідіть геть.

— Невже не розумієш? Ось чому мені треба знати все про це — бо я вбив її!

Зненацька будівничий загорлав:

— Геть! Геть!

Його руки відкинули Джосліна вбік. Розчахнулися з грюкотом двері, й ті самі руки викинули його геть. Сходи летіли назустріч йому; потім він учепився в поруччя, а коліна гупнули об сходинку.

— Смердюче падло!

Повз Джослінову голову пролетів глек і розбився об стіну. Рачки вибрався він на слизький брук, а ззаду гримів голос будівничого:

— Хай там із тебе шкуру спустять!

Але той крик потонув у бурі голосів, що кричали, реготали, гавкали по-собачому. Джослін зіп'явся на ноги, держачись за стіну, а галас вирував довкола, і в очі йому лізли руки, ноги, плями облич. Він побачив темний прохід і рвонувся туди. Одяг луснув у нього на спині; він чув, як тріщить полотно, і не міг лягти на землю, бо руки тримали його. Кругом ревло й гавкотіло. Звуки виривалися з пащ, іклатих і заслинених. Він скрикнув:

— Діти мої! Діти мої!

Галас, репет тривав — ціле море прокльонів і ненависті. Руки стискалися в кулаки, ноги штурхалися. І крізь увесь гамір йому вчувся голос Айво та його приятелів, що підцьковували собак:

— Атю! Атю! Атю!

Джослін лежав долілиць і дивився на ноги та на смугу світла, що падало з дверей на грязюку в рівчаку.

І враз довкола розлилася тиша. Ноги почали відступати, помалу, помалу, і в тиші він почув один голос, жіночий голос:

— Матінко пресвята! Та ви гляньте на його спину!

Ноги зарухалися швидше. Зникли з очей, але він чув,

як вони йдуть, біжать, тікають прожогом, спотикаються на бруку. Світло зникло: двері з грюком зачинились.

Він трохи полежав, увесь тремтячи. Нарешті заворушився, поповз до стіни. "Я голий,— подумав,— як слід було сподіватися". Він звівся на ноги й подибав,на тьмяний посвіт смолоскипів, що освітлювали Головну вулицю. Раз по раз губив стіну, спотикався, забродив у рівчак, вилазив з нього; один раз навіть упав туди. "Отепер видно, що я таке",— подумав, вилазячи звідти. Там, де завулок вливався в Головну вулицю, він упав і вже не підвівся. Ледве усвідомив, що йому чимось прикривають спину, що перед очима мелькає пелена Рейчел та сандалії отця Адама. Чиїсь руки обережно підняли його. Чийсь голос забулькотів, мов вода в рівчаку під кригою. А потім хмарою наринула темрява.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

І знову перед очима було ребристе склепіння стелі. Воно нітрохи не змінилось, але сам Джослін ніби вступив у якесь нове життя. Йому здавалося, ніби він завис над власним тілом, яке тепер раз у раз заливала невтримна хвиля млості,'що несла з собою нестямний страх. Напади млості ‘ кінчалися провалом у небуття. Опритомнівши, Джослін знову зависав над собою, ніби в тумані міркуючи: що ж сталось? І безмовно говорив сам із собою:

"Де ж я був?"

І безмовна відповідь щоразу була та сама:

"Ніде".

Йому давали пити щось гірке — може, відвар з мажу,— і він часом думав, що це завдяки тому питву він може отак висіти чи плавати над власним недвижним тілом. З'являлись різні обличчя — то хтось подавав йому нити, то над ним схилявся отець Адам, тепер виднйй цілком

виразно. Джослін не знав, чи падовго він западав у непритомність і скільки часу висів та плив над собою. Він тільки відзначав собі, нітрохи не дивуючись, як по ребристій стелі пересувається світло чи тінь, відміряючи години від погляду до погляду. Інколи він виразніше усвідомлював оту річ, оту машину, що лежала під ним. Головна робота тієї машини була піднімати та опускати ребра, і вона виконувала ту роботу кволо, але безперестану, а всередині тріпотіло серце, наче пташка, ув'язнена між двома рамами вікна. Та коли до нього приступали служники, щоб зробити з ним те чи те, він спускався у власне тіло. Якось він виразно почув розмову, але зрозумів лише кілька останніх слів:

— Це сухотка, в нього всихає спинний хребет.

А за хвильку відповідь:

— Ні. Річ не в тому. Хворе серце.

Та здебільшого протягом того чудного, мінливого часу він витав над своїм тілом або западав у небуття. З'являлись думки, що тривали ціле сторіччя або одну мить. Виринали якісь картини, одначе він сприймав їх зовсім байдуже. Він дуже рідко порушував мовчанку, бо говорити було страшенно важко, навіть коли він мав доступ ,до власного рота. А тому доступові перешкоджало прагнення уникнути отієї пастки — тіла, що лежало під ним. Перешкоджала й непритомність, що підстерігала його весь час. І все ж бодай раз на кілька сторіч витання в імлі чи тільного розглядання стелі він робив над собою тривале зусилля, змушував себе спуститися в тіло, до кам'яних уст, проривався крізь камінь і випускав низку гзвуків:

— Упав?

Виразне обличчя отця Адама нахилялося ближче й ;усміхалося:

— Ще ні.

Він розглядав блакитні очі, ледь розтягнені в усмішці губи та ямочки на щоках.

А коли обличчя відпливало геть із поля зору, він зно-ту утуплював погляд у те, що було за ним,— кам'яне ребро склепіння, а інколи в муху, що сиділа там догори лапками, заклопотана якимось своїм мушиним ділом.

Одного дня він почав думати про свій надгробок і примудрився попросити, щоб привели німого. Без кінця то западаючи в небуття, то виринаючи з нього, він таки пояснив різьбяреві, чого хоче: щоб вирізьбили на могильній плиті його самого, без ніяких оздоб, оголеного смертю, без одягу й без плоті — кістяк, обтягнений шкірою, голова закинута назад, рот розкритий. Він почав смикати на собі укривала, і рухи нарешті зрозуміли. Його оголили, і юнак почав малювати з зачаровано-бридливим виразом на обличчі. А Джослін знову піднісся над своїм тілом. Заґякесь сторіччя чи двоє юнак пішов, а муха все сиділа на стелі й чистила лапки.

А потім якось засяяли свічки, замурмотіли голоси, тіло відчуло масні дотики. Він витав над власним свинцевим тілом, над яким творили маслосвяття. Потім запав у небуття. А коли прокинувся й знов завис над собою, то почув щось нове. Почув вітер, і дощ, і деренчання шибок у вікні. Йому пригадався підвал та пацюки в ньому, і нестямний жах загнав його назад, у власне задихане тіло.

— Муляр. Роджер-Муляр.

Над ним нахилились чиїсь обличчя з запитливо зведеними бровами; вони вимовляли довгі й неарозумілі фрази.

— Роджер-Муляр!

І зразу слова й думки'забили йому дух. Груди не хотіли дихати, і він перелякано силував їх до цього. Чиїсь руки підвели його, посадили.

Потім він знову лежав горілиць і дивився на кам'яне ребро склепіння, де помалу посувались яскраві смуги світла.

"Де ж я тоді був?"

Але чиєсь обличчя затулило те сонце, нахилилось до нього, приголомшене, з почервонілими очима, а чорне волосся гадюками впало на нього, а рот розтулявся і стулявся. Рейчел накинулась на нього так несамовито, що він, не встигаючи розбирати слова, боронився байдужістю.

— В повітці, між цибулею та лантухом пшениці...

В ній так багато життя, невже й воно колись вичерпається? Якась жеруща хлань, а не порядна жінка.

— ...стояв рачки. З зашморгом на шиї, а другий кінець мотузки прив'язаний до вломленої крокви. Він завжди казав, що в його ремеслі найважче вирахувати міцність, хоча господь знає...

"Господь,— подумав Джослін; усе здавалось йому дрібним та нікчемним.— Господь... Якби можна вернути, що було, то я б шукав господа між людей. А тепер чари закрили його від мене".

— Сидить перед каміном, звісив голову на плече, нічого не бачить і не чує, а я мушу все робити за нього, все! Розумієте? Як мала дитина!

Джослін байдуже дивився, як руки отця Адама відтягують її геть, чув її пронизливе ридання; потім воно затихло на сходах. Потім перед ним зринуло обличчя сліпого й глухого Роджера-Муляра, діти на траві, скорчене тіло Пенгола — вічного вартового1 храму. Він побачив

незграбні помости у вежі, недоладні, порозщеплювані восьмикутники. Відчув їхній тягар.

"Не можу більш,— подумав він.— Не можу. Я незда-тен навіть співчувати їм. Та й собі".

В кімнаті чути було якесь мурмотіння, дзенькіт металу. Знову над ним схилилось обличчя отця Адама. Губи ворухнулися, щось вимовили, але Джослін був надто зне-можений, щоб прислухатися.

Блакитні очі кліпнули. В кутиках зібралися зморщечки. Губи розтулились і стулились. Цього разу його одурманений маком слух уловив слово, перше ніж воно злетіло під стелю.

— Джосліне!

І тоді він збагнув, що найбільша стрілка на його дзигарях докінчила свій оберт; а вмирати — так само легко, як їсти, чи пити, чи спати: на все своя пора.

Це відкриття вернуло йому волю, і думки поскакали геть, ніби коні, випряжені з голобель. Він глянув угору — на спробу, аби пересвідчитись, чи в цю останню годину його відпустили й чари; але там, серед зірок, горіли пасма рудого волосся, і величезна тичка його шпиля підносилась до них. От і все,— подумав він.— Усе з'ясувалось, тільки запізно". І прошепотів до отця Адама одне слово:

— Вероніка.

Усмішка на блакитноокому обличчі стала спантеличеною, стривоженою. Потім проясніла.

— Свята?

Тіло, виморене всіма своїми немочами та зусиллями, спробувало видушити з грудей сміх, але Джослін угамував його в раптовому страху, що зронить із рук життя, мов жонглер-невдаха; він раптом відчув щиру приязнь до отця Адама, забажав щось дати йому, тож коли вернув собі рівновагу, то вимовив для нього ще одне слово:

— Свята.

Умирати ще й природніше, ніж жити, бо що може бути неприроднішого, ніж отой переляканий вузлик, що тіпається під ребрами, ніби останній, майже догорілий вогник?

— Джосліне!

"Це моє ім'я",— подумав він і з лагідною цікавістю глянув на отця Адама, бо той теж помирав; завтра чи позавтра якийсь голос отак само, ніби до малої дитини, промовить: "Адамеl" Хай би хоч як високо він піднісся, хоч скільки перемінив облачень, та завтра чи позавтра цього гладенького, мов пергамент, чола тричі торкнеться срібний молоточок. А потім думки знов кудись помчали, і він побачив, яке незвичайне створіння цей отець Адам, обтягнений пергаментом з голови до ніг, там гладеньким, тут зморшкуватим, а на вершечку таке кумедне волоссячко, а всередині — хитромудра снасть кістяка, на якій той пергамент напнуто. І зразу між тим обличчям та його очима ніби виринуло сновиддя: він побачив усіх людей, голих, створіння з рудуватого пергаменту, що обтягує кістяну снасть. Побачив, як вони виступають та пишаються в покривах із тканин, захистивши ступні шкірою з мертвих тварин, і почав, задихаючись, укладати це своє видіння в слова, які мали лишитись по ньому, але так і не прозвучали:1

"В гордині своїй вони рвуться до пекла. Нема безгрішних діл. Тільки Бог знає, де слід шукати Бога".

Руки вклали його назад, і він пірнув у небуття. Але зразу й виринув, сповнений жаху: треба побачити все до кінця.

— А тепер, Джосліне, ми поможемо тобі піднестись на небо.

"Небо,—подумав Джослін крізь свій жах.—Ти, що тримаєш мене, ти, що не помреш сьогодні,— що ти знаєш про небо? Рай, пекло й чистилище маленькі й блискучі, ніби коштовність, що її носять у кишені й виймають та чіпляють на себе тільки в свято. А я помираю в звичайний, сірий день. І що таке небо для мене, коли я не ввійду туди, однією рукою ведучи за руку його, а другою — її?

Змиритись?

Я проміняв чотирьох людей на кам'яний молот".

Раптом він відчув, що треба зубами вгризтись у повітря, вчепитись і не відпускати. Руки підвели його, так що груди вдихнули повітря й без його зусиль. Нестямний жах вийшов із грудей, але тремтів довкола.

Крізь той жах на нього дивилося двоє очей" Крім тих очей, не було нічого непохитного, а сам він перед ними був наче будівля, що ось-ось завалиться. Вони дивились на нього око в око, око за око. Він ще хапнув зубами повітря і вп'явся очима в ті другі очі, як у єдине, кцо є непохитного в світі.

Двоє очей злилися в одне.

То було вікно, розкрите, світле. Щось розтинало його надвоє. Обабіч була небесна синь. А (те, що розтинало вікно, було нерухоме й безмовне, але воно поривалось угору, до якоїсь найвищої точки неба, поривалося з безгучним криком. Воно було струнке, як дівчина, й просвічувалось наскрізь. З якоїсь насінини виросла його рожева плоть, що іскрилась, ніби водоспад, але водоспад, який рине вгору. Та рожева

плоть пробивалась у безмежжя струменями захвату, якого ніщо не годне стримати.

Переляк метався, тріпотів крильми, рвався у вікно, розбиваючи його на блискітки, що своїм танцем сліпили очі; але ні страх, ні сліпота не могли приглушити моторошного подиву.

"Тепер... я й зовсім нічого знаю".

Але руки пригинали, вгамовували вихор жаху та подиву. Шалені спалахи думки розривали темряву. Саме каміння волає:

"Вірую, Джосліне, вірую!"

Що таке жах і радість, як вони можуть зливатись в одне, чому їх годі розрізнити, чому вони, виблискуючи, летять крізь пройняту переляком пітьму, ніби пташка-рибалочка над водою...

"Дай знак покори..."

Підхоплений поривом, він злетів угору, рвучись, волаючи, горлаючи, щоб лишити по собі чарівні й незбагненні слова:

— Він — наче яблуня!

Отець Адам, нахилившись, не розчув нічого. Але він побачив, як затремтіли губи, й витлумачив це як волання: "Боже! Боже! Боже!" Отож, наділений здатністю до милосердя, він поклав святі дари на язик померлому.